

ЧЕТВЕРТА КНИЖЕЧКА

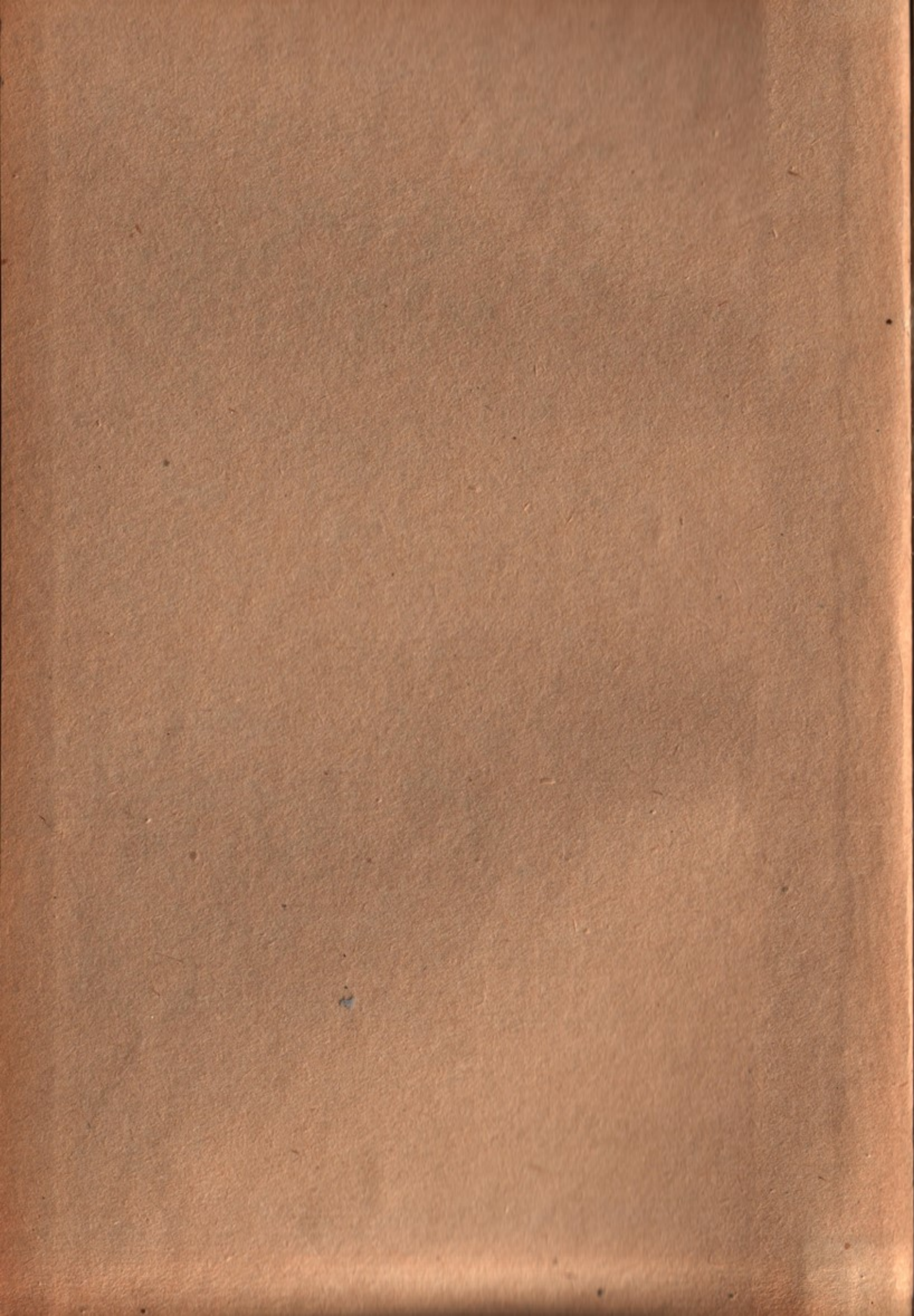

ЛЬВІВ
1931
ВИДАВНИЦТВО
НИКОЛИ МАТВІЙЧУКА

ПЕТРО

АНДРУСІВ

МИКОЛА МАТВІЙЧУК

ЧЕТВЕРТА КНИЖЕЧКА

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА ДЛЯ
ЧЕТВЕРТОЇ КЛАСИ

ІЛЮСТРУВАВ Е. КОЗАК

НАКЛАД ПЕРШИЙ

Закарпатська
обласна бібліотека
для дітей та юнацтва
м. Ужгород

ЛЬВІВ 1931.
PRINTED IN POLAND

Всі права застережені.

Copyright by Mykola Matwijczuk Lwiw, 1931.

З друкарні ОО. Василян у Жовкві

Розділ I.

1. Прощання.

Як швидко літо проминуло!
Прийшла осіння порá...
Немов на крилах промайнуло
Кохане літечко з двора!
Садок марніє, потихеньку
Пожовклі падають листкі,
Вітрець не віє вже тепленько, —
Женé похмуріі хмаркі.
Посох горошок на городі...
Мачок вже цвіт давно згубів,
Високий соняшник на грядці
Журліво голову схилів.
Марніє зілля на городі,
Марніють пізніі квіткі...
Порá, порá рушáти з до́му,
Складáти зшитки та книжки.
Положить ма́ма у торбінку
Найкращі яблучка, сливки,
Орішків спілих, лісковéньких, —
Знайду́ться ма́буть і грушкі.
Піти́ ще соняшник зломіти
Та на розва́гу взять собі,

Хай не стоїть отам похилий,
Не застається у журбі...
Готіві коні... Прощавайже,
Домівко мілая моя!
Колиб хутчій Різдво надбігло!
Ах, знов тоді прибúду я.

2. Про школу.

Одін бáтько ось що писáв своїóму сiнову про школу:
— Так, любий сiну, наўка є для тебе тяжкá, при́кра,
— це по правді сказáла тобі твоя́ ма́ти. Ще до́сі я не
бáчив, щоб ти йшов у шко́лу такий бадьóрий та весéлий,
яким я хотiв би тебе бáчити. Ти й до́сі не-
охóчий до наўки. Алé слўхай: подўмай тiльки,
як нўдно мина́в би тобі день, як би ти не
ходiв до шко́ли. Чéрез тiждень ти, побiтий
нудьгóю та сóромом, знима́ючи рўки до нéба,
благáв би дозво́лити тобі зно́ву ходiти до
шко́ли, бо огiдлиб тобі всi твоi забавкi i
надоiлоб отакé ледáче життя́.

Всi, всi тепér учáться, сiну! Згадай про
робiтників, що ввесь день працюóють, а ввé-
черi йдуть у шко́лу вчiтися.

Згадай про тих жiно́к та дiвчáт з просто-
лю́ду, що цiлий тiждень працюóють, а при́йде
недiля, то вони́ йдуть вчiтися у недiльну
шко́лу. Згадай про жовнiрiв, що, верну́вши
потóмленi з мўштри, берўться до книжо́к
та до зшиткiв. Згадай про глухонiмiх та
про слiпiх дiте́й — i вони́ вчáться. Згадай
нарéштi про вiзнiв, що сидя́ть по тiормах
— i вони́ вчáться читáти й писáти. Ра́но,
iдўчи в шко́лу, подўмай про те, що в цей час у твоióму
рiдному мiстi тридцять тiсячiв дiте́й iдўть так сáмо, як
i ти, щоб ви́бути чоти́ри годiни зачiненими в клясi i вчi-
тися. Алé хiбá тiльки це? Згадай про незчисленну сiлу
дiте́й, що ма́йже в цей самий час iдўть до шко́ли по всiх

країнах. Уяві собі, як вони йдуть... Тіхими вуличками по селах, гомінливими вулицями по великих, людних містах, берегами понад ріками, понад морями, понад озерами, ті під сонцем палючим, ті серед туманів — ідуть вони. Пливуть човнами по воді, верхом на конях переїзять широкі долини, саньми ідуть по снігу. Долами і шпільями, лісами й водами, безлюдними стежками гірськими ідуть і ідуть вони і поодінці, і гуртками, і великими юрбами, і довгими рядками. Всі вони з книжками в руках, повбірані у різноманітне вбрання. Розмовляють вони безліччу мов. Усюди їх побачиш, почавши від найкрайніших шкіл, що заховалися в снігах і до найдальших шкіл в Арабії, що стоять у затінку під пальмами.

І всі ті мільйони дітей ідуть учитися одного, хоч і не однаковими способами. Уяві собі цей величезний мурашинник з дітей сотні народів, цей величезний рух, серед якого і ти йдеш і подумай про те, що як би цей рух спинівся, то люде знову сталиб дикими. Цей рух є поступ, надія і слава всього світу.

3. Школярі та бджоли.

Бренять, гудуть при праці бджоли
В садочку на горі,
А через сад ідуть до школи
Веселі школярі.

І каже Га́ня до Мару́сі:
— Яка́ малá бджола́,
Але́ летить гень-гень по лу́зі
З далéкого селá!

І скільки то разів та бджілка
Несé солóдкий сок,
Щобі́ краплін принéсти кілька
Для се́бе й для діто́к.

— Нелéгко бджо́лам тим малéньким
Труді́тись так, о ні!
Та мід цей бу́де солоде́ньким
В холóдні, зімні дні.

— Нау́ка, му́дрість, що й каза́ти —
Це теж солóдкий мід,
Тож бу́дем вчі́тись і коха́ти
Книжкі́, як бджо́ли цвіт.

— І хоч не́раз у на́шій шко́лі
Тяже́нький труд несéм,
За те бу́де нам кра́ща до́ля
Тоді́, як підростéм!

4. Грі́цева шко́льна нау́ка.

(Про давну школу на Україні).

I.

Гу́си зовсім нічо́го не зна́ли про те. Ще то́го само́го ра́нку, коли ба́тько мав га́дку відвéсти Грі́ця до шко́ли, не зна́ли гу́си про цей на́мір. Тим ме́нше знав про ньо́го сам Гри́ць. Він, як звича́йно, встав ра́но, поснідав, попла́кав тро́хи, почу́хався, взяв прут і, підска́куючи, погна́в гу́си з обо́ри на пасові́сько. Старі́й, білий гуса́к наста́вив до ньо́го свою́ невелі́чку го́лову з черво́ними очі́ма і ши́роким дзьо́бом, засича́в різко, а відта́к, тара́каючи про щось неці́каве з гуска́ми, пішо́в наперéд. Старá глі́ва

гуска не хотіла йти в ряді і попленталася поза місток. Вони зайшла в рівець, за що Гриць шв'якнув її прутом і нававав „лупярём“.

Тож коли нагло й несподівано надійшла нова вість, та коли сам батько, йдучи з поля, закликав Гриця до дому і там віддав його в руки матері, щоб його вм'яла, вічесала і вбрала, як Бог приказав, і коли потім батько взяв його з собою і, не кажучи ні слова, попровадив вниз вігоном, і коли гуси побачили свого недавнього поводатора

у зовсім зміненим віді, в нових чобітках, у новім повстянім капелюшку і червоним рем'єм підперезаного, піднявся між ними наглий і дуже голосний оклик зачудовання. Білий гусак підбіг близько до Гриця з витягнутою головою, немов хотів йому добре придивитися; гліва гуска також простягнула голову і довгий час не могла й голосу добути з наглого зворушення, аж нарешті швидко віцокотіла: Де-де-де?

— „Дулна гуска!“ — відмовив гордо Гриць і відвернувся, немов хотів сказати: „Еге, чекай лише, не в такі я тепер пані скочив, щоб іще став відповідати тобі на твоє гусяче питання!“ А в тім може й тому не відповів, що сам не знав.

Пішли гóрі селóм. Батько нічо́го і Гриць нічо́го. Аж прийшли пе́ред простóрий, старій будінок, солóмою крїтий, з ко́мином на верху́. До то́го буді́нку йшло бога́то хло́пців, такі́х як Гриць, або́ й більши́х. По́за буді́нком по горóді ході́в учі́тель.

— Гри́цю! — сказа́в ба́тько.

— Га! — сказа́в Гриць.

— Ба́чиш оту́ ха́ту?

— Ба́чу!

— Памята́й собі́, це шко́ла. Сюди́ бу́деш ході́ти вчі́тися.

— Ба, — зно́ву сказа́в Гриць.

— Справу́йся до́бре, не пусту́й, па́на профэ́сора слухай. Я йду́ тебе́ записати́ до шко́ли.

— Ба, — сказа́в Гриць, ма́йже нічо́го не памята́ючи, що говорі́в ба́тько.

— А ти йди́ з оці́ми хло́пчиками. Візьмі́ть його́, хло́пці, з собо́ю!

— Ході́! — сказа́ли хло́пці і взя́ли Гри́ця з собо́ю, а тимча́сом ба́тько пішо́в у горóд поговорі́ти з учі́телем.

II.

Поча́лася нау́ка. Профэ́сор говорі́в щось, показува́в які́сь дощечкі́, що на них бу́ли намальо́вані які́сь гачкі́ та стовпкі́; хло́пці час від часу́ крича́ли щось, як учі́тель показав яку́ нову́ дощечку́, а Гриць нічо́го то́го не розумі́в. Він на́віть не зважа́в на учі́теля, а дуже́ смішні́ми відали́ся йому́ хло́пці, що сиді́ли довко́ла нього́. Оди́н до́брав па́льцем у но́сі, дру́гий ізза́ду раз-у-раз стара́вся уткну́ти невели́чке стебельце́ Гри́цеві в у́хо, тре́тій працюва́в до́вгий час пі́льно, мі́каючи зі сво́го старо́го кафтанá латкі́, ниткі́, та торочкі́; вже́ їх пе́ред ним на спі́дній до́шці ла́вки лежала́ ці́ла кúпа, а він усé ще мі́кав і скúбав зо всі́ї сі́ли.

— „На що́ то мі́каєс?“ — спита́в Гриць.

— Бу́ду до́ма з бовщо́м їсти, — відпові́в шепеля́во хло́пець, і Гриць до́вгий час дúмав над тим, чи бува́є не здурі́в його́ цей хло́пець.

— Алéж бо, ти Гріцю небóже, нічóго не вважаєш, — крікнув учітель і покрутів його за вухó, так що Гріцеві мимовóлі аж сльóзи стáли в очáх і він так перепудився, що довгий час не тілько не міг уважáти, але й зовсім про світ не тямив. Колі нарешті отямився, хлопці вже починали читáти складі на рухóмих табличкáх, які розкладáв і складáв учітель. Вони невтомімо по сто разів співучими гóлосáми повторяли: „а-ба-ба-га-ла-ма-га“. Гріцеві, не знáти чому, дуже це сподóбалось, і він почáв своїм пісклівим гóлосом на-випередки кричáти: „а баба галамага“. Учітель ужé готóв був узнáти його дуже пильним і здібним хлопцем і, хочучи ще лiпше переконáтися про те, перестáвив б́укви. Несподіваним спóсобом він виставив пéред учениками б́укви „баба“, алé Гриць не дівлячись на них, а тільки на учітеля, тонкім співучим гóлосом крікнув: „галамага“. Всі зареготáлися, не виключáючи й самóго учітеля, тільки Гриць здивóваний оглянувся і знов на гóлос сказáв до свóго сусіда: „Щому не кліщес галамага?“ Аж тоді, бідолáха стямився, колі учітель потягнув його за понятливiсть різкою по плéчах.

— Ну, а чогó тебе там у шкóлі навчили? — спитáв бáтько, колі Гриць у полудне вернувся до до́му.

— Вщiлисьмося „а баба галамага“, — вiдповiв Гриць.

— А ти вмiв? — запитáв отéць, не входячи в те, що це за такá дивовiжна наука.

— Тáзе вмiв, — вiдповiв Гриць.

— Ну, так мені справу́йся! — заохóчував бáтько. Як тут у селі вiвчишся, то пiдеш пóтим до мiста до бiльшої шкóли, і вiйдеш в люде.

5. Великий учітель, Гёнрих Пестальо́цці.

„Джерелó зла в народі — се його темнотá. Дáйте народові освіту і він житиме найщасливiйшим життям“. Так говорiв усьóму свiтови славний учітель і вихóвник малiх дiтeй, Гёнрих Пестальо́цці. Про се він писáв у своїх творáх і все життя пiклувався, щоб дiти вчилися в шкóлі.

Пестальюцці народився 1746-го року в швайцарськiм мiстi Цiрiху. Батько його був лікар; мати, проста й добра жiнка, походила з заможної селянської родини. Хлопець стояв до народу близько i в родинi своїй бачив завше тiльки спочуття до селянської бiдноти. Коли Гeнрих вiрiс, став народним учителем i устроїв притулок для вбогих дiтей. Увесь час свій він посвячував дiтям. Спав

разом з ними; лягав спати останнім, а прокидався першим. Він розмовляв з дiтьми, вчив їх, помагав їм. Коли яке з дiтей занедужало, то вчитель сидів i доглядав його. Що їли й пили дiти, те саме їв i пив їх учитель. Нiхтo не любив дiтей так, як любив Пестальюцці, i дiти також любили його.

Раз у сусiднiм мiстечку сталася пожежа. Сотнi родин зостались без притулку. Пестальюцці згадав найперше за безпритульних дiтей. Йому хотiлося прийняти їх до свого притулку. Але як се зробити, коли в його притулку й перше не вистарчало грошей на удержання дiтей. I Песта-

льощі вігадав ось що: Він зібрав дітей зі свого притулку і сказав їм:

— Сусіднє містечко згоріло. Богато дітей голодних, голих і безпритульних блукає тепер на погорілищі. Чи хочете, щоб їх прийняти до нашого притулку?

Діти закричали:

— Хóчемо, хóчемо!

— Алéж у нас óбмаль грóшей, — сказав учитель, — вам доведеться тоді більше працювати а мéнше їсти. Вам трéба бóде поділитися з нещáсними навіть одéжею своéю. Чи хочете їм допомогти?

Діти закричали:

— Нехáй усі приходять сюди. Ми бóдем бóльше працювати, а мéнше їсти.

І діти прийняли погорільців, як братів.

Пестальощі жив 82 роки і до самої смерти був народнім учителем.

За свойого вчителювання він зробив так богато, що його ім'я стало відомим усьому світові. У Шрайцарії, в місті Івердоні, на пам'ятнику, який поставили йому земляки, читаємо такий напис:

„Спаситель убогих, батько сиріт, оснóвник народньої школи, вихóвник людствá, людина, християнин, громадянин, все для дрóгих, нічого для себе! Нехáй спокій довічний йому бóде!“

6. Підпис.

Малá Дóця ходила лáвою пóза плéчі гáздів, що писали кóло дóвгого столá своі імéна. Кóждий із взірця. Грубими рука́ми оті писарі обходили з кóжного бóку, відкиб найліпше їм почáти. Грудьмі притиска́ли так до столá, що аж скрипів. Нау́ка йшла тихéнько, лишéнь чу́ти бу́ло мляскання гóбів, як гáзди мочили олівці в роті. А білявэнька Дóця заглядáла до кóжного, чи дóбре пи́ше.

— Анú, подиві́ся, Дóцю як воно́ вигляда́є!

— Ще чепірнáте такé, як нечэсане пові́смо, — ще пишіть.

І гáздá пхав олівець у рот і зачина́в знов писáти.

— Анúж-но гли́пни на моé, бо я вже його́ чéшу дрúгий вéчир, аж менé грúди боля́ть. Анú, чита́й, що я написáв.

— Павло́ Лазирéнко.

— Дійсно́ я. Та так воно́ там стоїть, що ко́ждий пізна́є?

Хто вчéний, той пізна́є.

І Павло́ почервонів з утíхи та й огляда́в кáрточку з усíх боків...

— Анúж-но я ще раз його́ ви́пишу. І нахилівся, і слí-нив олівець.

До́ця яко́сь дúже пова́жно ходíла по́за плéчi гáздiв, її ма́ма дивíлася з пéчi та утихомиря́ла хлопцiв, щоб не крича́ли, бо дя́дки позми́люють нумéра.

На лáвi сидiв старiй Я́ків Я́рiмiв і з вели́ким вдо-во́ленням дивiвся на отú на́уку. Врéштi не ми́г ви́держати, щоб не заговори́ти. Двi годiни глядiв з найбiльшою ува́гою, а тепéр не ви́терпiв.

— Ге́й, гáзди, та лишiть трóхи на за́втра, та́же вам грúди потрiскають.

Гáзди пiдняли го́лови і як приши́бленi вигляда́ли.

— Вішукав я вам добро, то й маєте мені подякувати, а Дощі маєте дарунок купити.

— Та хто вас на такé підбів?

— Біда менé на це нарадила.

— Яка біда?

— Вékслі.

І старій Яків став розповідати вже сотний раз, як то він ходів до банку позичати грошей:

— Раз — каже — у передновок не стало в мене хліба. От я подумав, що робити. Треба йти до банку позичити грошей. Прийшов я, знаєте, до того банку та й кажу, що так і так, не стало хліба для дітей, та й прошу, пане, вашої ласки позичити сотку.

— Грунт маєш?

— Є, пане, таже без ґрунту сьогодні ніхто не дасть.

— А стоїть на тобі?

— На мені.

— Табуля чиста?

— Геть усé чисто.

— Довгі маєш?

— Та десь між крамарями є не такий то довг, лиш струп. Та вже за цю сотку й хліба для дітей куплю, і крамарям рот заткаю.

— А документи для позички є?

— Є!

Я вітяг зза пазухи папери та й подав. Перебрав він ті папери та й каже мені за тиждень прийти!

— Прийшов я за тиждень і довідуся, що гроші є ухвалені.

— А вмієте писати? — питає урядник.

— Ей, де пане! В школі менé не вчили, у війську не був, та й цілком я сліпий.

— То мусите підписатися в нотаря.

— Я, прошу покладу знак своєю рукою, ось хрестик, а ви підпишіть!..

— Не можна — каже, — на вékслях хрестів класти...

— А я задумався. Це як візьмуть вписовé, як процент наперёд відберуть, як нотарéви заплачу, то й того капіталу máло що мені лишиться.

— Звертівся я по місті за ручителями, та й надібаво шевця Лапчинського. Став я та й розказую йому про свою бідую. А він до мене:

— Хлоп, — каже, — все дурний, цілу зиму нічого не робить, та й не може навчитися навіть своє ім'я на письмі покласти. Та то не є така трудна штука.

— Привів я ручителів, підписались ми в нотаря, але з сотки тринадцять левів обірвали. Несу я ті гроші до дому, а ті слова, що швець сказав, мені з голови не вилізять.

— Прийшов я до дому, поклав гроші в скриню, а сам до Дощі. Ти, Дощко, діда навчи підписати ім'я... Хай дід панам горла не напихає, бо воно напхане. Я волю тобі плахтиночку купити...

— Та й навчила, а ви як по селі перечули, та й з діда насміхалися. Але прийшло до крутого, треба векслі підписувати, а ви за дідом до Дощі. Я вам дорозу показав, що вже не будете грошей тратити.

— Та вже не будемо, — відповідали гасди, — та маємо вам подякувати та й Дощі, нашій навчительці.

— Але маєте всі її по дарункови принести.

— Таже певне!..

Дощка сиділа на печі і дуже тішилася, а мама її усміхалася.

7. Розум.

Є на світі Божім всякі дуже дивні річи,
Та з усіх них найдивніший розум чоловічий.
Ревуть звірі, шумлять води, буйний вітер дуче,
А над ними, над усіми, чоловік панує.
Скоро звір йому де вадить, — сіти наставляє,
Морем в літі, чи зимою він дорозу знає.
Заревів буйненький вітер, буря пролетіла,
Чоловік мов і не чує, а пильнує діла.
І сирую землю матір що-рік розриває
Острим плугом, бороною, і — жнива збирає.

8. Розумний чоловік.

Була колись війна. Вороже військо наближалося до одного містечка. От богатирі звідти повтікали, захопивши з собою свої скарби. А один учений чоловік іде собі в одній одязі, не маючи нічого в руках.

— „Чогож ти свого добра не ратував?“ — питають його люде. А він каже:

— Все моє добро несучу з собою, бо розум і все те, що я знаю в мене в голові, а нема у світі нічого вартіснішого над розум та науку.

9. Малий бібліотекар.

Був я сьогодні у свого товариша Івася, що мешкає проти школи і аж заздрісно мені стало, коли я побачив його бібліотеку. Не дуже вона велика, бо Івась на книжки не має багато грошей, Але прошу тільки поглянути, в якому ладі і порядку держить він свої шкільні читанки і ті книжечки, що їх дістає від тата й мами в дарунку — кождий цент щадить і несе до книгарні. Так зібрав він собі чималу бібліотеку. Коли батько побачив його дбайливість, купив йому

гарну полицку та й дав оправити всі його книжки в тверді обкладинки. А тепер Івась тільки потягне за шнурочок, заслона розсувається, мов на сцені в театрі. Три ряди оправлених книг, всі в порядку, виліскують золоченими хребтами. Між ними повісти, байки, річнікі діточих газет, Історія України, а всі з гарними малюнками.

А як гарненько вміє їх Івась уставити! Білооправлені книжкі коло синіх, коло синіх жовті, далі чорні, червоні, зелені. Просто очей не можна відорвати. І катальог собі зробив, де всі книжечкі старанно поспісувані в поазбучнім порядку авторів і заголовків книжок. А всі книжкі понумеровані, і яке число має книжка на хребті, таке має і в катальогу. Через те кожду книжку дуже легко віднайти між іншими книжками на полиці, зовсім як у правдивій бібліотеці. І завжди має Івась щось до роботи з книжками. То порошок з них стирає, то заглядає до середини і дивиться на малюнки. В книжках його забава й розрада. Так дуже Івась любить свою бібліотеку і так шанує свої книжкі, що хоч деякі вже по кілька літ у нього, то виглядають наче зовсім нові. Господи, подумав я собі, а скільки тих книжок, я вже знищив. Аж жаль мені стало моїх подертих, закінених у кут, чи під ліжку книжок, коли я глядів на Івасеву бібліотеку.

По двох годинах розмови я попрощався з ним і постановив собі, що від нині краще буду обходитися з книжками і заложу собі бібліотечку.

10. Як друкують книжкі.

Книжкі пішуть письменники. Як письменник напише книжку, тоді віддає той свій рукопис у друкарню, щоб там його надрукували. Щоб книжку надрукувати, то спершу треба її скласти з металевих літер. Літери ті лежать у таких перегородках-скриньках. В одній перегородці повно насипано літери а, в другій б, в третій в. Скільки родів літер, — стільки й перегоронок. Друкарський складач дивиться в рукопис письменника, читає, що там написано і те саме складає з металевих літер. Се така забарна робота, бо кожду літеру складач повинен узяти з перегородки і поставити куді треба. Складє друкар з металевих літер одну сторінку, тоді складає другу, третю. І так складє всю книжку. Складені літери намазують фарбою і відбивають на папері. Як уже книжку з літер складено, надрукувати її не трудно. Машина друкарська вже сама літери фарбою мастить, і письмо на папері відбиває.

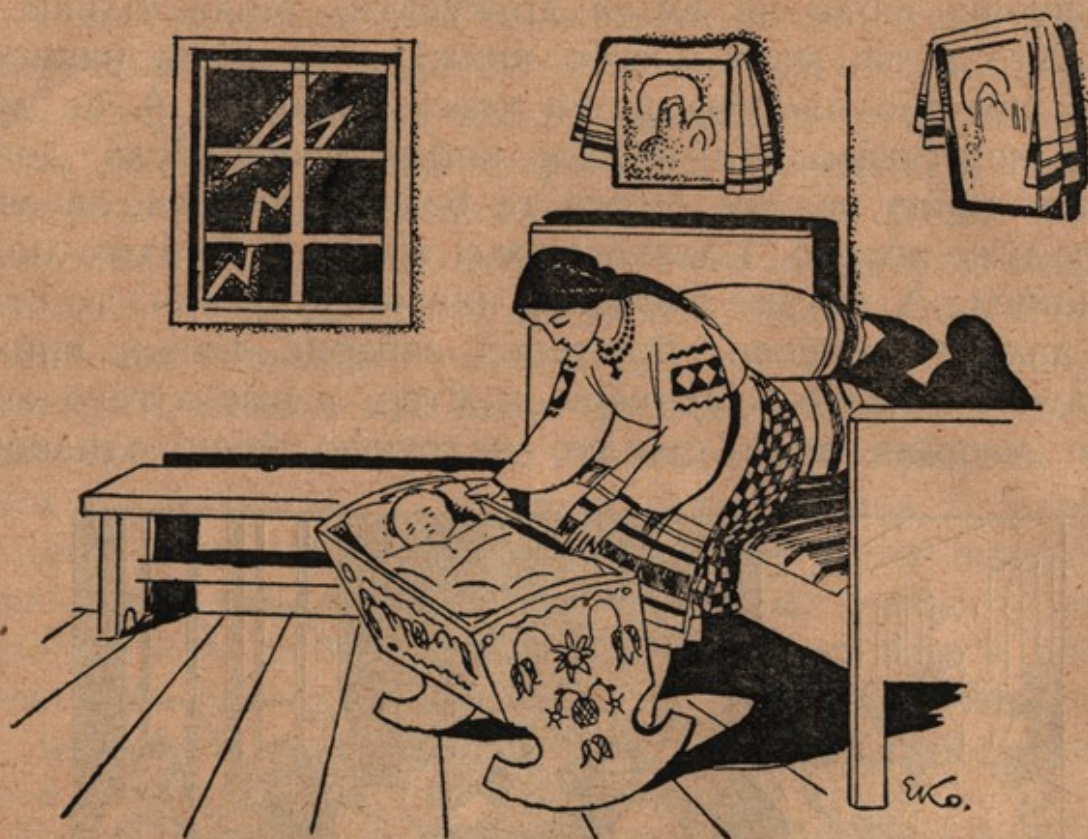

Спёршу люде не вмiли друкувати, вмiли тiльки писати. Хто хотiв мати в себе книжку, то мусiв написати її собi сам або наняти, щоби хтось написав. А се дуже дорого коштувало, бо писати книжку треба було довго, особливо книжку велику. Через те брали списувачi за свою роботу дуже дорого. I дятого тодi тiльки в богатих людeй були книжки. А як уже вигадано книжки друкувати, то стали вони далеко дешевi, бо тепер забарно тiльки книжку написати i скласти в друкарнi з лiтер, а вже з того складеного машина дуже швидко надрукує тисячi однакових

книжок. I дятого тепер i небогатi люде можуть купувати книжки. Продають книжки по книгарнях. Книгарнi є по мiстах i по мiстечках. Людина не може всіх книжок, якi їй потрібно, купити, бо на те дуже багато грошей треба i мiсця на книжки. Тому люде додумалися, як робити, щоб можна було багато книжок читати, а небогато грошей на те витрачати. I почали заводити книгозбирнi. Се так робиться: одна людина або товариство накупить багато книжок i дає їх людям читати за оплатою. От кождому й добре: невелику плату що мiсяця платить, а книжку хоч що-дня може йншу брати. Великi книгозбирнi є тiльки по мiстах. Українцi закладають бiблiотеки при школах, i при товариствах.

Розділ II

11. Мати та дитина.

На хатину лямпа світила слабенько,
Схилена стояла край колыски ненька.
А в саді сердіто віла хуртовіна,
До долу згинала темну деревину.
Яліця в віконце вдаряла тривожно,
Як стукає в нічку пізну подорожний.
Шумів дощ і чути було гуркіт грому,
Греміло, здавалось, над кривлею дому.
Ненька на дитинку ніжно споглядала,
Колішучи тихо, пісеньку співала:
— Ах, спиніся, буре, не шуміть яліці, —
Мій малій дрімáє солóдко в колісці.
Не буди дитинки ти, буре Господня,

Утікайте, хмари, за гори в безодні!
Спи, дитя, спокійно, ось б'уря втихає...
Неньчина молитва твій сон зберігає.
Як розплющиш за́втра оченятка зра́ня,
Зустрінеш знов со́нце, любóв, обійма́ння.

12. Два сині.

I.

Чоловік умер, двоє діток мені покинув, два сині. Треба мені заробляти, треба своїх діток годувати. Не справлюсь сама. Те продала, те продала, — усé попродала. Ва́жко нам убо́гим сво́є добро́ збува́ти, що воно́ в нас крoвю обкипіло!

Збу́ла... клопо́чуся, бідкаюся з но́чи до но́чи. Ніколи га-ра́зд і діточка́ми втиша́тись... А діткі́ росту́ть, уже́ й вю́ться ко́ло мене́ і щебе́чуть, мої солове́йки.

II.

Андрійко був у мене повновідий, ясноокий, кучерявий; веселий був хлопчик, жвавий. Було за день добре мені впечеться своєю пустотою, а ще лóчше розважить. І посварюсь і поцілую його.

Він був старшенський.

А що вже Василько — тихий, сумірний; і в хаті не чує, і на дворі не видно. Був якийсь задумчивий змалку. Чи те, що він у таку тяжку годину народився, хутенько після смерті мого чоловіка, чи таку вдачу йому́ Бог дав.

Андрійко село оббіжить, — вернеться червоний, сміючися, пустуючи; а сей, гляді, під хатою денéбудь сидітиме: землею пересипається, або зілля всяке вишóкує; розкопує щось, — хробачка́ ви́гребе, або метéлика вло́вить, — дивиться, думає... Гóкне Андрій, він увесь іздрігнеться. А коли́, то було́ ляже в садку́, та цілісенький день і проле́жить нерухóмо, мов прислу́хується до чо́го.

— Що се задумався, сину? — питаю.

— Який сей світ великий, нене!

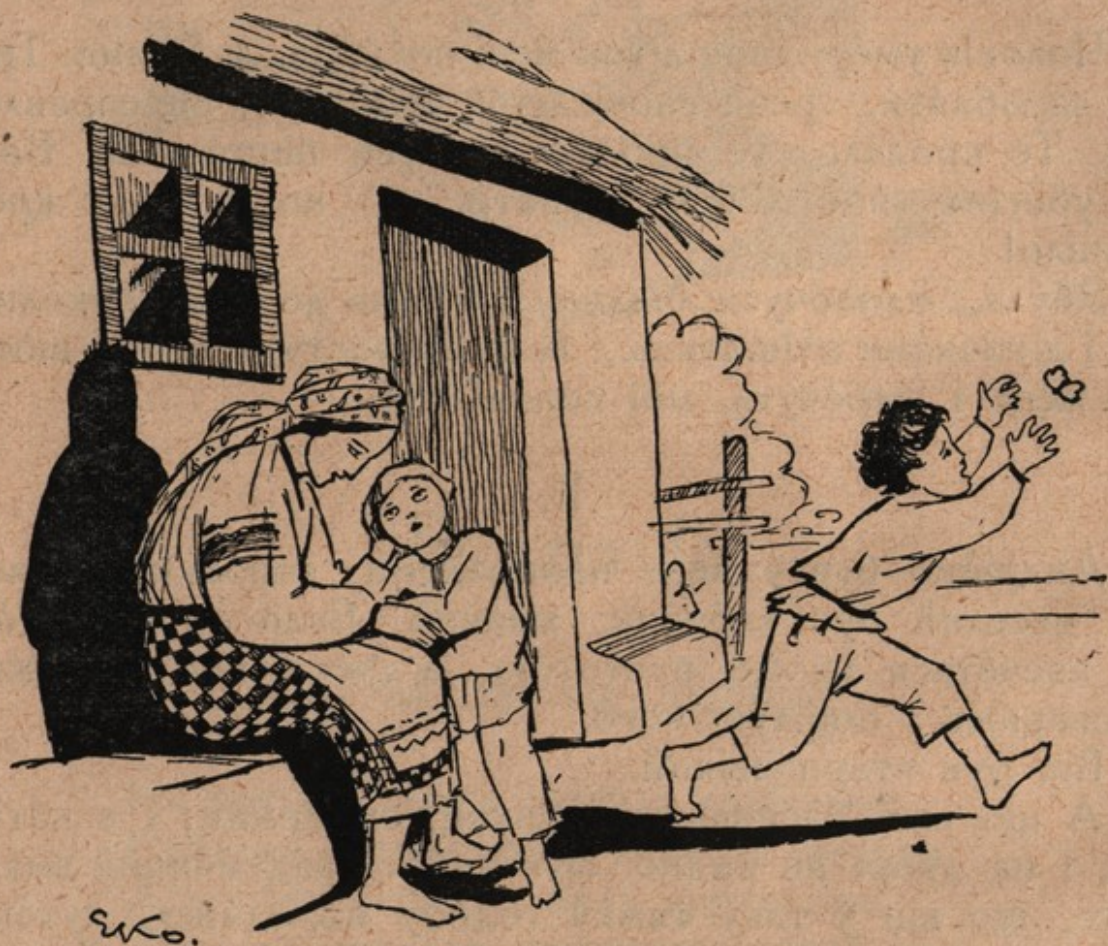

Ще хлоп'ям був, приземком, а всі вже зілля знав: і як звється, і де й коли процвітає, і яким цвітом, і коли пташки у вірїй відлітають, і коли прилітають з вірїю — усє він тєє знав.

— Се йому так Бог дав! — було мені кажуть люде. Нехайте йогó, — се йому Бог дав!

III.

Отó було тїми вечорами довгими, осінніми, як ужє стóмить менє робóта, заберу обóйко до сєбе на колїна,

та почну на добрий рóзум навчати; — як умію, так і навчáю... Розкáзую їм про те, і про дрúге — толкúюся з нїми. Отже мій Андрийко хúтко і заскучáє; так він варїться: óчі собї тре і позїхáє.

— Пустїть вже, мамо! — прóситься. А скóро пустїла, чогó не загадáє! І гомонїть, і пустúє, пóки сон змóже. А Василькó бúде хоч цїлечку нїч тúю довгу їзо мною сидїти, менє слúхаючи та менї в óчі пильнєсенько дївлячись. Поснемó. В ночї прокїнешся, — не спить Василькó мій.

— Сіну! Чому не спиш?

— Так... Не хочу!.. Чого, мамо, ніч темна — невідна?

— Так Бог дав, дитино, що темно в ночі... Спи! — кажу йому, — спи!

Він і замовкне... Тільки довго ще неспокійно вороचाється. Було, як місяць у віконечко засвітить, Василько дивиться, очей не зводячи. Я од людей чула, що недобре, як на сонних дітей місяць сіпле промінням, то й укриваю було їх, і наказую Василькові:

— Не дивись, Василечку, на місяць, не годиться! Він і зітхне. То вже в ряді-годи упаде така нічка, щоб він спочів тихим духом, — або зовсім нема йому сну, або ж сни неспокійні сняться.

Андрійко не такий. Уже зоря занялась, вже й сонечко зійшло, а він міцним сном висипляється, розкидався — розгорівся... Як його звечера трібно упорхати так і підняти вранці. А прокинувся він, мій пустунчик, — і гуком його в хаті аж сохи движать! Ну бігати, гомоніти, гайнувати, аж усє піде жу́жмом! А само́ такє раде, веселе, міле; та то вже хоч жалко, не жалко а треба впиніти: і пострахаєш було, покрикнеш на нього.

Василько меншенький, а навчає старшого брата. Андрійко скорий був, палкий, як іскра, то було тричі на день і більш посвариться з дітьми на вулиці, а то й побється за яку пустоту.

— Андрійку! — каже тоді Василь, — а що ти не веселий?

— Бивсь, от-що!

— Ото-то й бачиш, Андрійку, що за твою пустоту тобі не минулось; а як би ти не заводивсь, то й не смуткував би тепер і не стидно булоб, що тебе побито!

А Андрійко йому своє:

— І так сидіти нудно. Та й знов югне з хати, і слід загув!

Тихий був Василько, розсудливий. Хто його й на розум добрий наставляв, Господь його знає! Чи піде, було, чи не піде до товариша, — вже й повернувся, вже й дома: не засидиться, не загриється ніде. Так і зріс на самоті сам із собою. Не говіркий був, не смішливий.

13. Виводили з селá.

Над за́ходом червона хма́ра за́каменіла. Довко́ла не́ї зоря́ обки́нула свої́ біляві па́сма і подоба́ла та хма́ра на за́кєрва́влену го́лову яко́гось свята́го. Ізза то́ї голови́ промика́лися лу́чі со́нця.

На подві́рю сто́яла гу́рма люде́й.

Від за́ходу біло́ на них сві́тло, як з черво́ного ка́мня — тве́рдé і ста́ле. З хорі́м ще сі́палося бога́то наро́ду. Як від уме́рлого — такі́ смутні́ виходи́ли.

За людьми́ вийшов молодéнький па́рубок з обстри́женою голо́вою. Всі́ на ньо́го диві́лися. Здава́лося ї́м, що тотá голова́, що тепéр бу́яла у кєрва́вім сві́тлі, ма́є впа́сти з плі́ч — де́сь дале́ко на ці́са́рську до́рогу. В чужі́х кра́ях, де́сь аж під со́нцем впаде́ на до́рогу та бу́де валя́тися. Ма́ма сто́яла на поро́зі.

— „Ти вже йдеш, сінку?“

— „Йду, ма́мо!“

— „А тиж на ко́го нас покида́єш?“

Жі́нки запла́кали, се́стри ру́ки залома́ли, а ма́ма бі́ла голо́вою до одві́рка. Підійшо́в до сина́ та́то:

— „Сідаймо, сінку, на фіру, бо колію спізнимо“.

— „Ще ту ніч переночуй у мене, сінку. Я тебе так гірко пістувала, дұла на тебе як на рану... Я тебе разом з сонцем віряжу і плакати не буду. Переночуй, переночуй, дитинко!“

Взяла сїна за рукаві та й повелá до хáти. Мир подався до воріт. Незабáвки вийшла мáма з сїном. Твар мáла блідú як крейда.

— „Сінку, — питався тáто, — а мені хто, небóже, кукурудзкї вісапає?“

Хлопї заревіли. Тáто впав головою на віз і трявся, як лист.

„Гай, ходім“.

Мáма не пускала.

— „Николáйку, та не йди бо! Та заки ти обернешся, то порóги в хáти поскрівлюються, то вўгли погниють. Менé не застанеш ужé і відáй сам не прийдеш“.

Ймїла сїна за нóги.

— „Волїлаб я тебе на лáву лáгодити“.

Пішли. Хто стояв ко́ло воріт, то йшов рекру́та відводити. Переходїли ліс. Лістя устелїло дорóгу. Позагни́налося в мідяні човенця, абї з осінньою водою поплїсти у ту дорóгу за рекру́том. Ліс перейма́в го́лос мáмин, ніс його́ в по́ле, клав на межї, абї зна́ло, що як весна́ утвориться, то Никóла на нїм ужé не б́уде орати.

За лісом у по́лі ста́ли. Рэ́крут став прощáтися з селом:

— Бува́йте здоровї, і свої і чужї. Як чим докорїв я вам, то забудьте, алé благословїть у далéку дорóгу“.

Всі поскида́ли капелюхї.

— „Поверта́йся здоровий наза́д та не забавля́йся!“

Син з тáтом сїли на фіру. Мáма ймїлася рука́ми за ко́лесо.

— „Сінку, возьми́ мене́ з собо́ю. Ані, то б́уду по́лем навправці бїгти, та й тебе́ здогóню“.

— „Люде до́брї, возьміть-но жїнку, бо рúки собі по́ломить“. Люде силоміць відтягли́ жїнку від во́за і держáли. Фїра рúшила!

— „Йди здоров, Николáю!“ — кричала грома́да.

Тої нóчі сидїла на подвірю старá мáти та захрїплим го́лосом заводїла:

— „Відки тебе визирати, де тебе шукати?“

Доньки як зозулі до неї говоріли. Над ними розстелалося осіннє склепіння небесне. Звізди мерехтіли, як золоті чічки на гладкім, залізнім тоці.

14. Материн сон.

Кладусь я спать.

Три янголі в головах стоять.

Одін янгол все бачить.

Другий янгол — все чує.

Третій янгол — все знає.

І приснівся мені син.

Наче він сам проти ворога ставає.

А той обступає, просто в груді рубає.

(Перший янгол вид свій закриває).

І ніби поле рівне, рівне та зелене,

І вітер стеле спів: „Прощайте, нене!“

(Другий янгол із хрестом до мене).

І вітер стеле: „Не сумуйте, — смерти той не знає,

Хто за Україну помірає!“

(Третій янгол серце звеселяє).

І приснівся мені

Син.

15. Дезертір.

Ой сів-же він при столику,

При світлі думав,

Писаннечко дрібнєсеньке,

А він го читав.

Писаннечко дрібнєсеньке,

Листочок як сніг,

Склонів-же він голівоньку

К'столови на ріг.

— „Ой нѣнечка старѣнькая
Ми пѣше в-одно,
Що там зима тяжѣнькая,
А їй студенó;

— „Нема́, нема́ їй ко́му
Врубáти дрівéць,
Бо син їй, оди́н в до́му —
Ціса́рський стріле́ць“.

І схо́пився як по́ломінь,
Полеті́в як птах,
А вітер з ним не йде в до́гін,
Бо го́ді му так;

Бо він леті́ть до ма́тоньки
Старо́ї доми́в,
Дривéць їй вруба́тоньки,
Би ха́тку нагрі́в.

16. Дóбрі діти.

Прогні́вився раз Госпо́дь на люде́й та й зісла́в на них го́лод. Ниде́ в світі не зародило́ збі́же. Че́рез три ро́ки не було́ дощу́, настáли посу́хи і всі за́сівви ви́горіли. Зпочатку́ було́ лю́дям ще сяк-так. Ко́ждий мав старі́ за́паси хлі́ба, — котрі́ молоті́в і споживáв. Але́ чим рік — тим ставáло гірше́. Ішло́ до то́го, що всі лю́де ма́ли з го́лоду ви́гинути.

А був у ти́м краю́ мо́жний ца́р, чи коро́ль. Ба́чить він, що біда́, — та й склі́кує ра́ду для обду́мання спо́собів, як запобі́гти неща́стю, го́лодови. На ти́й ра́ді постано́влено, щоб усі́х старі́х люде́й ви́топити, бо коли́ старці́в ви́топлять, то молоді́м бу́де ле́кше жи́ти, на до́вше хлі́ба ста́не. І ви́дав коро́ль до наро́ду прика́з і всі́м тим, що зва́жуться пере́ховувати старці́в, ка́рою сме́рти загрози́в.

Прочита́ли лю́де той прика́з та й ви́топили старці́в. А були́ в одні́м селі́ три браті́ рідне́нькі, та ма́ли ба́тька

старенького. Вчули вони за той приказ королівський, та й пішли до батька на пораду. А батько каже:

— „Коли така воля королівська, то беріть мене і втопіть, нехай згину, бо я вже й так одною ногою в гробі“.

„Ні, тату наш рідний, ми того не зробимо. Скорше самі помремо, а тебе не відамо“ — сказали в один голос добрі сині. „Ми тебе сховаєм, самі будем недоїдати, а тебе годуватимем“.

То сказавши, взяли свого батька, завели в комору, зробили сховок і там скрили. Сидить старий батько мі-

сяць, два, чи більше, а сині йому заєдно їсти доносять. Так пройшло літо, осінь і зима. Настала весна. Дав Бог дощик, зробилося тепло. Вже пораб і сіяти, а тут насіння нема хоч гинь. Ідуть сині до батька, просять поради. А батько подумав та й каже:

— „Беріть, діти, здирайте з хати стріху, молотіть на січку, та сійте!“

Обдерли сині стріху на хаті та на стодолі, помолотили на січку і засіяли поле.

За короткий час зійшло збіже і зазеленілося, як рута, а за місяць, два збіже стало, як лава. — Оглядають люде поле і з дива не можуть вийти, звідки ті браті взяли насіння. Інші поля стоять пусткою, тільки хопта та бурян на них росте. Пішла слава по всьому світу про трох братів, і дійшла аж до самого короля. Казав король усім тром братам ставитися перед його лице.

Почули то браті, та й об полі руками вдарили. Тепер же нам буде кінець. Ідуть вони до батька і радяться, що робити.

— „Ідіть, сині, до царя, що буде, то буде, а ви такі щіру правду скажіть“. Пішли сині до царя, цар грізно питає.

— „Чого ви переховете збіже, коли скрізь голод і тільки люда помёрло. Говоріть правду, а то скажу вас мучити і катувати на смерть.

Браті розказали все чисто по правді, як вони батька сховали і як їм батько порадив стріху дерти, молотити на січку і сіяти на полі. Царське чолó тоді випогодилося, лице заясніло. Казав післати по старого батька, посадив побіч себе на троні і слухав його ради до смерти, а синів за те, що так батька любіли, щедро нагородив. З того збіжа казав король зібрати по колоскові і розіслати по всьому краю на насіння. І від того розвівся хліб святій на весь світ.

17. Семёнко.

I.

Рано.

Діти обідали на землі, обливали пазухи й шелестіли ложками. Кóло них лежала ма́ма худá й жóвта. По чо́рнім нечесаним волóсся спли́вала му́ка й біль, а губи заціпи́лися, щоб не кричати. Діти з ложками в роті обертáлися до ма́ми, диві́лися і знов обертáлися до мійски.

— Семёнку, ти вже наївся?

— Вже, — відповів шестилітній хлопець.

— То візьмі́ віничок, покропи́ зéмлю та й підметі́ хату.

Ма́ма не мо́же нахилі́тися, бо дуже бо́літь у середі́ні. А не ку́ри́ дуже.

— Уступі́ться, бо че́рез вас я не мо́жу замі́тати.

Ма́ма звелáся й пово́ліклáся на по́стіль.

— Семёнку, а тепе́р га́рно вмійся, і Катру́ся і Марі́я неха́й вмійо́ться, і побі́жі в зба́нок води́ начерпни́, але не впа́дь у керни́цю, не схи́ляйся дуже!..

— Семёнку, піди́ та нарви́ огі́рків у решето́, щоб ма́ма в горшкú наква́сила, бо я ба́чу, що бу́ду слаба́ та не бу́дете ма́ти що з хлі́бом їсти. Та й нарви́ хро́ну

і вишневого лістя. Та не сотай огірчіння, але рви попри самé билó...

— Семénку, здіймі з жердóк¹⁾ сорочкі, щоб я полатала, бо ходите чóрні, як ворóни.

Семénко все бiгав, все робiв, що ма́ма казала, і раз-по-раз потручував молóдших сестёр і казав, що дiвкi не знають нічо́го, лишé їсти.

— Вони ще малі, Семénку, як віростуть, то й б́дуть тобі сорочкі прати.

— Я найм́ся та й там мені б́дуть сорочкі прати... я їх не потребу́ю...

— Не тiшся, дитiнко, сл́жбi, бо нерáз б́деш своi днi оплакувати.

---

¹⁾ жердка — вiшалка на убрання в сiльських хатах на Украiнi.

— А ось тато зрослі в службі та й нічого їм не бракує.

— І ти зростеш у службі, аж шкіра буде трищати від того росту. Але ти, Семєне, не балакай, але збирайся татови нести обід. Він десь такий голодний, що очі за тобою відивив.

— Я мушу татову палицю брати, щоб від псів обгонятися.

— А як загубиш, то буде тато сварити. Та не йди простоволосий, але візьми хоч татів капелюх.

— Той капелюх лише на очі падає, що не відко дорogi.

— Вімий збанок та й сип борщу!

— Ви мене не вчіть стільки, бо я знаю.

— Семєнку, а дивіся, щоб тебе пси не покусали!..

II.

Дриботів ногами по грібій верстві пороху і лишав за собою маленкі сліді, як білі квіти.

— Фіть, заки я зайду, то мене сонце порядно спарить. Але я собі заберу волосся так, як жовнір, та й буде мені ліпше йти.

Поклав обід на дорogu і збирав волосся на верх голови, щоб приложити його капелюхом і виглядати, як обстрижений жовнір.

Очі сміялися, підскочив і побіг дальше. Та волосся зпід широкого капелюха зсунулося на потилицю.

— Це пустий капелюх, най но я як наймуся, то я тоді собі капелюшок...

Лиш облизався. Проїшовши шмат дорogi, він знов поставив обід на землю.

— Я змалюю собі велике колесо із шпiцями.

Сів насеред дорogi в порох і обводив довкола себе палицею, потім рисував проміні в колесі. Далі зірвався, перескочив по-за обід і побіг дуже зрадуваний.

До кожних воріт закрадався, зазиравав, чи нема на подвірю пса, і аж тоді скоренко перебігав.

З одного обiстя вибіг пес і пустився за ним. Семєнко перелякався, зверещав і сів з обідом. Палиця також впала на дорogu. Довгенько скулений сидів, чекав пса, щоб кусав.

Пóтім звáжився подивітись і побáчив над собою чóрного пса, що спокійно стояв кóло ньóго.

— На, Цїган, на кулеші, алé не кусáй, бо боліть дúже, та й штраф¹⁾ твій гáздá бúде платіти. Та він тобі нóги полóмить за той штраф.

Щіпав з платкá кулешу, кїдав псо́ви по шматóчку й сміявся, що він на вóздусі хапає. Пес мав отвóрену мóрду і він собі рот отворя́в.

— А ти чий, шїбенику, що пси по дорóгах годúеш? А в по́ле що понесéш?

І якась жінка гúпнула його́ в шїю.

— А як, ви ще бїйте, як пес хотів мене́ роздérти!

— А ти чий такий чéмний?

---

¹⁾ штраф — кара.

— Я Івана Петрового, але мама заслабли та й лежать, а я мушу нести обід; мене пси кусають, а ви ще бете...

— Ой, ой, як я тебе біла... кудіж ти несеш їсти?

— Татови несу на лан, коло ставу.

То йди зо мною, бо я також несу туди обід.

Пішли разом.

— А хто обід варів?

— Мама варили, бо я ще не вмію, а Марія і Катеріна ще менші від мене.

— А чи дуже слаба мама?

— Дуже слабі, так качаються по землі, так стогнуть, що аж! Але я за них роблю...

— Отό, ти робітник!

— Ви не знаєте та й говорите пусте. Ану, запитайтеся мами, який я розумний! Я „Отче наш“ знаю цілій...

Жінка засміялася, а Семенко здвигнув плечима та й замовк.

За ним біг пес, а він ніби-то кїдав йому кулешу, і заманював іти за собою.

18. Українська дівчинка.

Полями ланами, під гору межою

Ішло в літню днину маленьке дівчатко.

Самотне, обдерте. Рукóю дрібною

У кошику несло з обідом горнятко.

Ішло, підбігало із межі на межу,

Втираючи піт, що котівся по личку.

— „Ой леле! Цей глечик тяженький не вдержу,

Спочину, зірву я для братчика чічку“.

„Жучок ось чорненький — погляну цікаво;

Ось мишка побігла, — як би тут наш котик!

Там жайворон пісні посіяв на трави:

Всі люде працюють, а він без роботи.

Йде дальше дівчатко між ниви і збіжжа,

Забрило як в море, оглянулось, стало:

Ні шляху, ні стєжки, — самє бездоріжжа.

Гей, мабуть дівчатко в полях заблукало.

Так тіхо, безлюдно, лиш вітер ланами,
Ні женців, ні стéжки лиш кóлос і кóлос;
Де ма́ма? Де женці? Зблуділа я ма́мо!
І бідне дівча́тко запла́кало в го́лос.

Пітіб розпита́ти: — „Як мо́жна зблуди́ти?
Чи стéжки не ба́чиш за жи́том? Ну, сти́дно“.
— Коли́ж бо я ме́нша, як стéбла у жи́ті,
Хоч ста́ну на па́льці, ще стéжки не ви́дно.
„Хто́ж смі́в тут само́тну лишáти дити́ну?
Ти звідки? Скажи́-но: Де ма́ма? Де та́тко?
— Ми́й та́то на во́йні за Вкраї́ну зги́нув,
А я несú ма́мі оби́д у горня́тку“.

19. Мару́ся.

Мару́ся — то моя́ дале́ка ро́дичка. Мало́ю ще вона́ була́, як поме́рли її ба́тько й ма́ти. Тоді взяли її мої ба́тько й ма́ти до се́бе.

Я була дитина розпéщена, недóбра. Усім було докúчу: бáтькови й мáтері, слúгам, а вже нікому так, як бідній Марúсі.

Все було над нею старшóю, все поштúрхую, все те та се робíти їй даю. А чи попрóсить вона мене що, — ніколи — ніколи тóго не зроблю.

Журíлася тим мамúся, гнівaлася, — нічóго не помагáло.

Раз побáчила я, що Марúся переглядáє моé вишивання. Як прискóчу я до неї, як нароблю крíку:

— Як ти смíла брáти моé шитвó?! Хто тобі дозвóлив?

І вдáрила бідну дитíну по руці.

Марúся заплакала.

— Галюню, — сказáла, — не гнiвайся: я шитвú нічóго не зробíла.

— Та вже нічóго! — кажú, і відібрáла шитвó.

Увéчері жалíлася Марúся, що болíть головá. Положíли її на лiжку. У ночі все тiло стáло горяче, як жар; довелóсь посилáти по лiкаря.

Дрúгого дня Марúся нікого вже не пiзнавáла. Все тiльки говорíла в горячцi:

— Нi, нi, нi... я тóму шитвú нічóго не зробíла, нічóго!

Тяжко менi було те слúхати, так тяжко! Як плакала я нiшком, як молíлася, щобi вона вiдужала!

Третього дня увéчерi почúла я, як лiкар говорiв татúсеви:

— Робiлося, що було мóжна, — алé як не полекшáє сéї нóчi, то Бог знáє, що бúде.

Мене вiрядили спáти. Тáтко й матúся не лягáли зовсiм. А я ляглá і довго не моглá заснúти; все думала про лiкареві словá, — а дáли й самá не счúлася, як заснúла.

Удóсвiта я прокiнулася і чúю: Марúся вмёрла, Марúся вмёрла! А я їй так докучáла, я її нáвiть удáрила! І вже ніколи не могтiму її перепросiти.

Сёрце крáялося менi з жалю. Я впáла навкóлишки і гiрко заплакала...

Коли се враз хтось торкнúв мене за плечé. То була мамúся.

— Галюню, — кажуть, — Галюню, що тобі дитiно?

— Ой, мамúсю, мамúсенько, — кажú, — Марúся...

— Марусі лѣкше, кажутъ, — алѣ тобѣ снѣлось мабуть щось страшнѣ, що ти так плачеш.

— Так то сон був тѣльки?
О, Бѣже! Якѣй Ти добрий!

Помолѣвшись, я знов за-
снѣла, алѣ вже лѣубо, солѣдко.

Рано приходжу до Марусѣ.

— Марусю моя лѣуба! —
кажу, — якѣ я щаслѣва, що тобѣ
вже лѣкше!

А вона, сирѣтка, тѣльки усмѣх-
нулася до мене.

Марусѣ що-дня лѣкшало. Всѣ
моѣ забавкѣ, всѣ іграшки позно-
сила я до її лѣжка.

І подѣжала Марусѣ, а я вже
никѣли, никѣли їй не докуча-
ла. Жѣли ми з тѣго часу і досѣ живѣмо, як сѣстри двѣ
рѣднѣнкѣ.

20. Прохання.

Мамо, там морѣз трѣскѣчий,
Такѣ скапѣ на стѣдѣлі! —
Я так змерз! Холодно в клѣсѣ!
А Михасѣ не був у шкѣлі...

В ньѣго знѣеш, бѣтько згѣнув
Дѣсятъ лѣт тѣму в табѣрѣ, —
В ньѣго брѣтчик і сѣстрѣчка —
В ньѣго, мамо, нѣня хѣрѣ...

Мамо, там у них так зѣмно,
Михасѣ плащѣка не маѣ, —
Вѣн аж плакав, — не був в шкѣлі,
В дѣма пѣше і читѣѣ...

Каже — сам зварѣв кулѣшик
Для сѣстрѣчки, брѣта й мами...
І попѣкѣ. Мамо, пѣтим
В лѣс пѣшов сам за трѣскама...

Ма́мо, мо́жна старі́й пла́щик
Михасе́ви то́му да́ти?
Череві́чки? Я і так вже
Бі́льш не бу́ду їх вбира́ти...

А він, ма́мо, хоч до шко́ли
Бу́де мав у чім ході́ти.
Ма́мо, мо́жеб їх у трі́йку
На Свят-Ве́чір запросі́ти?

Ма́мо! Там така́ недо́ля,
Хо́лод так по ха́ті хо́дить...
До́бре, ма́мо? Мені́, ма́мо,
Мені́ Бо́зя нагоро́дить...

21. Хлопець-сирота́.

Оди́н він зіста́вся у ха́ті,
Оди́н і на сві́ті зіста́всь,
Бо та́та не тя́мить, а з не́нькою
Вчо́ра хлопчи́на наві́к розроща́всь.

Уме́рла мату́ся. Ха́тіна суму́є,
І пу́сткою ди́ше вона́, —
Тепе́р лиш у на́йми сирі́тці
Лиши́лася сте́жка сумна́.

І взяв він на плéчі торби́ну,
Поша́рпану ша́почку взяв,
Замкну́в свою́ пу́стку-хати́ну,
І в на́йми з села́ почвала́в.

За ца́рину вийшов і ба́чить:
Стоя́ть могилкі́ та хресті́,
І хлопця́-сирі́точку ва́бить
На те кладо́вище зайті́.

Іде́ він на сві́жу мого́лу,
Поша́рпану ша́пку зді́йма,
А в оча́х зрина́ яка́сь думка
Глибо́ка, сумлі́ва, німа́.

Нарешті похмурилось чолó,
Зірвало́сь зітхання з грудей,
І буйні́ї сльóзи на зéмлю
Пока́пали з тихих очей.

На гру́ди схили́лась руся́ва,
Сумна́, молодá голова́...
Стоїть сироті́на, а вітер
Чупрі́ну його́ роздува́...

Пішо́в сіромáха. І знікли моги́лкі
Не ві́дно вже на́віть хрестá,
Шапчи́нуж старе́ньку й до́сі
Несе́ у рука́х сиротá.

22. Сестра́.

Лиши́лось нас дво́є: я і брат. Я удово́ю, а брат жо-
на́тий. Мешкали всі разóм в одній хаті.

До яко́го часу́ ми до́бре жи́ли; да́лі зубожі́в мій брат:
то хлі́б не вро́див, то худóба ви́гинула, а тепе́р діто́к Бог
дав: дві дівчинки і три хлопці́. Жу́риться так брат, аж вя́не.
Неві́стка смутна́ хóдить і діти на́віть посумні́ли. Такé вже
наста́ло, що хлі́ба ні за́що купі́ти.

„Сестро́“, — ка́же брат, — „коли́ тво́я ла́ска, позич
мені гро́шей! Як бу́ду жив, зароблю́ — відда́м, а вмру,
то Бог то́бі відда́сть!“

Я й позичила́ йому́ ті гро́ші, що за хату́ й за худóбу
взяла́, та ніби в нас і в хаті́ повеселі́шало; і брат заговó-
рить і братова́ всміхне́ться і дітвóра бубоні́ть, регóчеться.
Я радію́: „Сла́ва Господе́ви, що і в нас, як і в люде́й,
благода́тно!“ Купі́в мій брат худóбу, став розжива́тися.

Ми з бра́том щі́ро любі́лися зрóду, зма́лку. Щоб
посварі́тись, або́ скривди́ти одно́ одного́, крий Бо́же! Вже
як там не погóдимось на чо́му, то подару́ємось.

І небожа́та мене́ дуже́ жа́лували, аж за мене́ було́ зма-
га́ються між собою́: „Се мо́я тітка!“ а той собі́ тя́гне:
„Мо́я!“ Та як учепля́ться цілува́ти, то було́ й робо́ту з рук
віхопля́ть і ху́стка з голо́ви спаде́...

Тільки братова богацько гордувала. Вжеж я їй годіла, як малій дитині, та ні, не вгоділа!

„Братова, серце!“ — було кажу їй, — „зробім так та оттак, то добре буде“.

Там чи купити що, чи продати, — зроду-віку не послухає, хоч шкода з того видима буде, вона свого докаже. Перед нею затихну, поплачу нішком, та й годі. Не хотіла брата турбувати; знов до неї з ласкавою мовою підійду.

Якось розсаду з нею садимó в городі. Я говорю до неї: вона мов не чує, відійшла собі геть. Важко мені на серці — заспівала собі; співаю, а сльози з очей так і льються... Коли чую! „Бóже помагай, і день вам добрий!“ Дивлюсь — се наша сусіда. Перехилилась через тин, та й кланяється.

Я хутенько втерла сльози. „Добрий-день“, — кажу, „сестрице!“

— „А я отсє до вас іду“.

„Та милостиж вашої прósимо!“

— „Чи не продалиб ви мені розсади трóшечки?“

„То вже для чужого продати, а для сусіди й так треба дати.“

— „Колі ваша ласка, серце!“ — і простягає мені глєчичка.

Я набрала скільки там у глєчичок, та й дала їй. Подякувала та жінка, та й пішла собі.

Братова на мене накїнулась: „Се“ — каже — „як усі господарюватимуть, то й господарство моє рознесуть чисто! Такі й золоту гору розімчать!“

Як почала, як почала... Мати Бóжа милостіва! Я тільки слізмї вмиваюсь.

„Братова!“ — кажу, — „не жалувала я для вас нічого, поки що мала. Гріх вам буде, що ви мені хліба куском тепер дорікаєте!“ — Покїнула робіти і вийшла з города.

Тяжко й важко мені. Узяла собі таку думку: „Покїну їх, підү служити!“ Зїбрала своє добро: що в клүночок склала, а що поклікала братових дівчаток, та їх обділила.

Чую, так над вечір, брат іде. Я уступілась, та й сіла в кутку. Він веселий увійшов: „Здорові, діточки, і ти, сестро!“ За ним і братова в хату. Посідали вечеряти, вони й діти.

„А ти чому не йдеш, сестро!“

— „Спасібі, братику, не хочу!“

Він подивівсь на мене пильно і жінці в очи, похитав головою. „О, жінко,“ — каже, — се вже, бачу, твої прімки! Не обиджай сестри: гріх тобі буде!“

— „Отсе мені лиха година та нещаслива! Хибаж я в тебе наймичка, що мені не вільно й словечка сказати! Ганю я твою сестру, чи що? Я тільки правду щіру сказала!“

Покінула вечеряти і з хати пішла.

А старшенька дівчина до батька: „Чого се, тату, тітка все плаче? Так плаче, що Господи! Що маїи сказала?“

Брат змовчав, тільки по голівці дівчинку погладив.

По вечері зближився до мене, сів поруч зо мною та: „Сестро моя“, — каже, — „не журись, голубко! Досі жили з тобою любенько, требаб так і звікувати. Нас тільки двійко в світі... Подаруй моїи жінці яке там незвичайне слово, зроби мені таку велику ласку, сестро моя рідненька!“

— „Братику мій, голубчику. Нехай-же мене Господь милосердний боронить, щоб я з тобою в сварку заходила. Що твоя жінка мене обидила, я їй те дарую, тільки важко мені на серці, братику мій! Нехай поплачу — полекшає.“

„Не плач, сестронько, годі!“

— „Я, брате, хочу вас покинути.“

Він так і стрепенувсь: „А деж ти будеш?“

— „Піду служити!“

„Що се в тебе за думки такі, сестро? Зглянься на Бога“. — Почав мене вмовляти і жінку привів — і вона просить: — „Не кидай нас!“...

Почули діти. Боже, як кинуться до мене, та в плач! „Тіточка наша любенька хоче нас кидати! Не кидай, ми тобі будемо годіти, ми тебе шануватимем!“

Що протів кого, а протів дітей я не зговорю. Пригорнула маліх до серця, та тільки плачу.

А брат думає, що то я вже роздумалась, дякує! „Спасібі, сестро, що ти моїх дітей жалуєш: та вони без тебе посиротілиб, як без рідної матері.“

А я такі маю думку йти на службу.

Полягали спати. Я й очей не звелá; обняли мене думки та гадки, та журба пекуча. Трудно було й здумати, що десь наймичкою маятимусь! Мала й худобу і господарство своє, зросла в рóскоші, а доведеться служити за хліба шматок, та годити може і лихому, і ледáчому кому! Треба і правду і неправду терпіти, треба привикати. Зазнаю чужої стороні, яка вона є! Перебуду всякого гóря й лиха...

Ранісінько-ранісінько схопілась. Усі сплять; щé й на зорю не займається, — імла. Востáнне глянула на діток, на брата. І братової жалко стало.

Взяла свій тлумочок та тихенько й вийшла з хати. Пішла...

* * *

Дав Бог вéсну, віє теплóm, із стріх вода ка́пле, сонечко веселенько світить, тáne сніг, задзюрчали по вулицях струмóчки, садки зазеленіли... Стáли на про́щу люде сходитись. Звідки вже не тягнуться у той Київ що весні! Прийшли і з нашого села: якось у базáрі вгледіли мене і пізнали.

— „Як-же Господь мїлує?“ — питаються. — „А твій брат дуже на тебе гнівається. Їздив за тобою по всіх мїстах,

та дізнавсь, що ти аж у Києві. „Коли вона така“, — каже, — „що менé кїдає, як лихого пана, то й я одцураюсь її.“

„А як вони живуть?“ — питаю. — „Чи здорові, чи живі усі діточки? Чи гаразд в них у господі?“

— „Де там! Зубожіли так, що часом і хліба позичають.“

„Землякі мої любі“, — кажу їм, — „як би то мені вас іще побачити? Чи не зайдете до мене? Я маю дещо братови переслати, то будьте ласкаві, візьміть“.

— „Добре“, — кажуть, — „на ранок наготуй, то візьмемо“.

От узяла я грóші, що мала, чотіри карбóванці братови післала, за п'ятого купила дещо діточкам, щоб менé мило згадували.

Минув місяць, минуло два, а я заєдно служу і працюю. Аж раз дивлюсь у ворота, хтось вóзом вїздає. Я очам своїм віроньки не йму. Сеж мій братчик ріднєсенький!

Вїбігла до нього: „Братику мій — соко́ле! А мені казали, що ти дуже гніваєшся на мене!“

— „Ні, сестро моя рідна! — говорить. — „Так уже я звівся, що ані гніватись, ані жалкувати ні на ко́го не маю! Ну́жда менé зіста́рила і звали́ла.“

Ба́чу я з першого по́гляду, що він зовсім із лиця спав, аж почорнів. А який-же то па́рубком був. І веселий і повновидий, як місяць... Так менé й обліли сльóзи.

Сіли ми в бра́мі, та й говоримо собі, жу́римось і час нам не змигнеться. Він мені оповідає, якé в нього убо́жество настало і яка жінка його неспо́кійна і як діточки ростуть і менé згадують. Почули від людей, де я

і що, як проживаю: то раділи так, що Гóсподи! Я й кажу́ йому́:

„Братику мій коханий! Ти в мене один на світі: ти в мене і батько, і родина, і дитина. Поки здужаю я працювати, працюватиму для тебе та для твоїх діток!“

Побув він зо мною два дні, весело було його бачити, з ним говорити. Що то рідне та своє!

На дорóгу дала я братови чотири карбованці і тепер посилаю, коли тільки дослужуся чого. Коби Бог дав сили, а я братови не дам пропасти.

23. Казка про калинову дудку.

Був собі дід та баба. У діда дочка і в баби дочка. От і пішли вони в гай по ягоди. Так дідова збирає та й збирає, та й назбирала повну миску; а бабина, що візьме ягідку, то й зість. От і каже дідова:

— Ходім, сестро, до дому, поділимось.

От ідуть та ідуть шляхом; а бабина говорить:

— Ляжмо, сестро, одпочиньмо. Полягали. Дідова, втомившись, заснула, а бабина взяла ніж та й устромила її у серце, викопала ямку та й поховала її. А сама пішла до дому та й каже:

— Дивіться, скільки я ягід назбирала!

А дідусь і питає:

— Деж ти мою дочку діла?

— Іде з-заду.

Колиж ідуть чумаки та й кажуть:

Станьмо, браття, оттут одпочинем.

Та й стали. Глянуть: над шляхом могила, а на могилі така гарна калина віросла! Вони вірізали з тої калини сопілку, та й став один чума́к грати; а сопілка говорить:

— Ой помалу-малу, чумаченьку, грай,
Та не вразі мого ти серденька в край.

Мене сестриця з світу згубила —

Ніж у серденько та й устромила.

А другі кажуть:

— Щось воно, браття, значить, що калинова сопілка так промовляє!

От прийшли вони в село та й натрапили як раз на того діда:

— Пусті нас, діду, переночувати; ми тобі скажемо пригόδую.

Він їх пустив. Тільки вони увійшли в хату, зразу один сів на лаві, а другий став біля нього та й каже:

— Ану, брате, вийми сопілку та заграй!

Той віняв. Сопілка й говорить:

— Ой помалу-малу, чумаченьку, грай,
Та не вразі мого ти серденька в край.

Менé сестріця з світу згубіла —
Ніж у сердénько та й устрoміла.

Тоді дід каже:

— Що вона́ за сопілка, що так гáрно грає, що аж мені пла́кати хо́четься! Ану́ й я заграю.

Він йому́ й дав. А та сопілка гово́рить:

Ой помáлу-мáлу, мій тáточку, гра́й,
Та не вразі мо́го ти сердénька в край.
Менé сестріця з світу згубіла —
Ніж у сердénько та й устрoміла.

А ба́ба з пéчі: — Ану́ лиш сюді, старій, неха́й і я заграю.

Він їй пода́в; вона́ ста́ла гра́ти; сопілка й гово́рить:

— Ой помалу-малу, матусенько, грай,
Та не вразі мого ти серденька в край.
Менé сестриця з світу згубила —
Ніж у серденько та й устромила.

А бабина дочка сиділа на печі у самому куточку.
І злякалась, що дізнаються. А дід каже:

— А подай їй, щоб заграла.

От вона взяла сопілку, аж сопілка і їй відказує:

— Ой помалу-малу, душогубко, грай,
Та не вразі мого ти серденька в край.
Тиж менé, сестро, з світу згубила,
Ніж у серденько та й устромила.

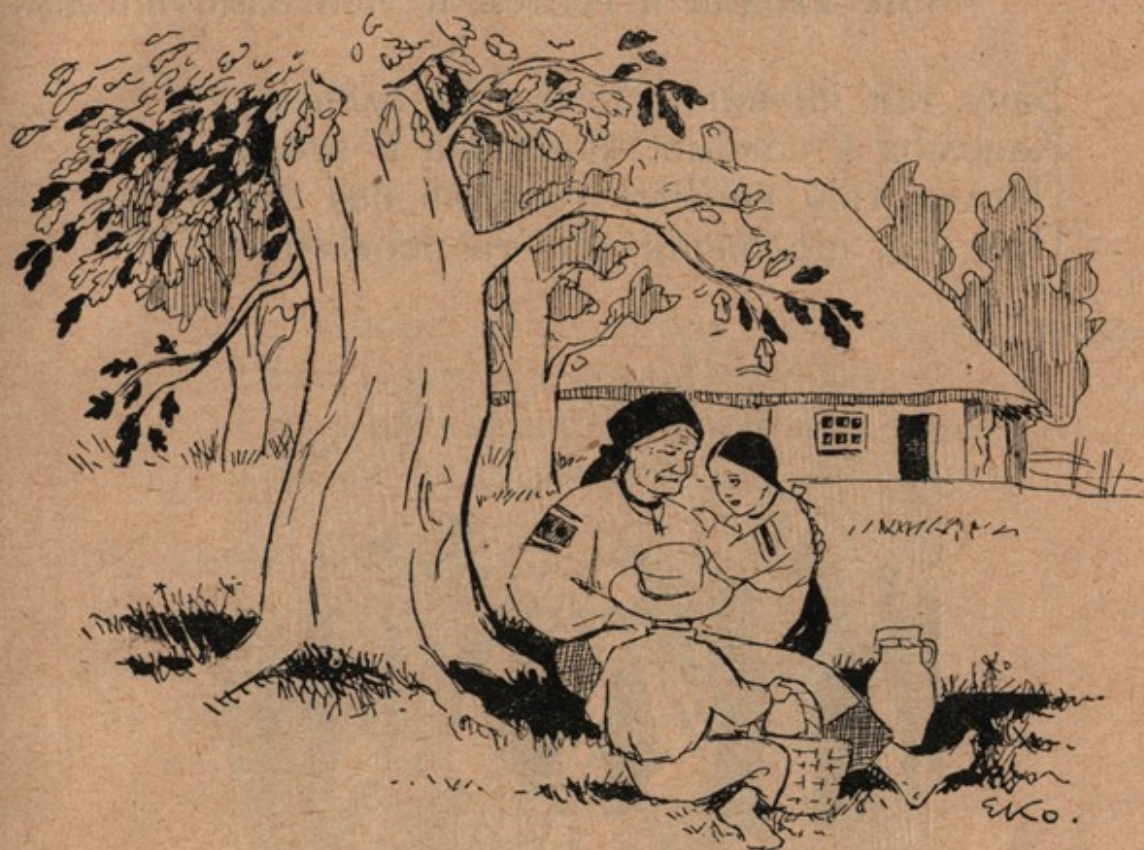
Тоді вже всі дізнались, що воно є. По дідовій дочці
обід поставили, а бабину привязали до кінського хвоста
та й рознесли по полю.

24. Бабуся.

Серед гаю, під горою,
Старій дуб стоїть;
Зпід коріння того дуба
Криниця дзюрчить.
Дзюрчить, біжить криниченька
В глибокий ставок,
Над тим ставком нахилився
Вишневий садок.
Похілая хатиночка
З садку визира;
В тій хатинці проживає
Бабуся старá.
Самá собі, як мизинець,
Кругом гай шумить,
Полягла трава висока,
Нікому косить.
Чий-же то в траві високій
Протоптаний слід?

Нóсять діти - онучáта
Бабúсі обід.
Як водиця із-під дуба

У ставóк бiжiть,
Так бабúся з малéнькими
Дiтьми бубонiть.

25. Зáгадка.

Мáти з дочкóю, i мáти з дочкóю, а всьóго трóє.

26. Дóбрый дiдúсь.

В лiсi край полянки є малéнький дiм,
Давнiх лiт я чáсто гостювáв у нiм.
В дóмi тiм лiснiчий сiвий проживáв,
Я чомúсь сьогóдни знов йогó згадáв.

Скільки раз відвідав я тебе в лісах,
Бачив щіру вдячність у твоїх очах;
Погідніли зморщкі на лиці твоїм,
Як входів я гостем в твій самотній дім.

Бачу так як ніні: світка на плечах,
Капелюх з соломи, люльочка в зубах;
Погляд твій неначеб говорів без слів
Про усе, що бачив, що ти пережив.

Ми ходили лісом, у яким дідок
Знав кожніську стéжку, кúщик і листок.
Знав він, де гніздиться пташечка малá,
Звідки лис виходить в гості до селá.

Як любив дідусь той соловіїв спів!
Він всю ніч би слухав і всю ніч радів.
Кожне сотворіння любив дід старій,
Але вже найбільше він любив дітей.

Як бу́ло неді́ля тільки надійшла,
Йшли до ньо́го в го́сті діти зі села́.
Посіда́ють ра́зом бі́ля діду́ня,
Весело́ щебе́чуть на́че та пташні́я.

„Діду, да́йте ме́ду! У вас до́брый мід.
Діду! Ще со́пілку ви мені зробі́ть!
Розкажі́ть нам ка́зку, подару́йте нам
Ві́вірку, яку́ ви сполюва́ли там!“

— До́бре, діти, до́бре! Тільки подо́ждіть,
Бу́де і со́пілка, ві́вірка, і мід.
Ся́де на ко́ліна і Гнатко́ й Петро́усь,
Го́лови погла́дять їм старі́й діду́сь.

Як лишé на вéсну ліс позелені́в,
Діду́ся я зно́ву ба́чити хоті́в,
Бо любі́в я щі́ро дім його́, лісі́,
Де бага́то ти́ші, кві́тів і краси́.

Я ду́мав зустрі́ну зно́ву діду́ся,
Погово́рю щі́ро про усé і вся.
Та нажа́ль іна́кше Бог святи́й суди́в:
Бо під о́сінь за́раз такі́ пі́сля жни́в,

Як упало́ лі́стя пе́рше із лісі́в,
Наш діду́сь серде́га впе́рше захорі́в.
Взяв добра́чу ду́шу я́нгол херуви́м,
Пла́кали всі́ діти за тим гайови́м.

„Хто тепе́р со́пілку зробі́ть нам з верби́?
Хто розка́же ка́зку, хто найде́ гриби́?“
І не́раз над грóбом ти́хим за село́м,
Мо́ляться за ді́да діти під хресто́м.

Розділ III.

27. Правдива пріяязнь.

В давніх, дуже давніх часах жив у одній землі грізний володар. Він був жорстокий і злий для своїх підданих. В тій самій державі жив один чоловік, Мєрос. Мєроса всі дуже любіли та поважали, бо був людяний, добрий та чесний.

Одного разу лукаві люде донесли володарєви, б́удьто би Мєрос наважився його вбити. Володар казав своїм слугам його піймати і привести пєред своє грізнє обличча.

Коли Мєрос зявився, цар гнівно промовив:

— Я ч́ув, що ти хочеш мене вбити.

— Ні, царю, — відповів Мєрос, — не хотів я і не хочу тебе вбивати. Я тільки називав тебе жорстоким тираном.

На ті слова цар страшно розгнівався і закричав:

— За те одне б́удеш розпнятий на хресті. (Розпняття на хресті була тоді найстрашнійша і найбільше ганьбляча кара).

— Я приготований на смерть, — відповів Мєрос, — і не стану просити пощади; дай мені тільки три дні часу, заки попрощаюся з матірю та сестрою. Як поруку на те, що верну́ся на час, оставляю тобі мого найліпшого пріятеля.

Цар сказав на те:

— Д́обре. Даю тобі три дні часу, але памятай, що коли ти не вернешся, то я тебе оставлю в спокою, але затє покараю смертю тво́го пріятеля.

А сам подумав: Не вернеться Мєрос б́ільше, нехай-же народ побачить, який він обманець і зрадник!

Мєрос прийшов до пріятеля, розказав йому все та просів, щоб замість нього просидів три дні у вязниці. Вірний пріятель дуже радо на те згодівся і позволив себе закувати в кайдани.

Мєрос поспішив до родіни. Він х́утко мину́в місто і прийшов у те село, де жила його мати та сестра.

Гіре́нько запла́кали воні, бі́дні, почу́вши про його́ судьбу́. Воні́ всі́ми сі́лами старáлися затр́имати його́ при собі́. Та Ме́рос побу́в з ні́ми залéдвє кі́лька годі́н. Він попроща́вся з ма́тірю та сестро́ю і пода́вся в доро́гу наза́д у мі́сто. Він дуже́ спіши́вся, щоби́ прибу́ти на час і не нара́йти прі́ятеля на безві́нну сме́рть. Несподі́вано підня́лася бу́ря, заві́в ві́тер, розля́глися гро́ми, зашумі́ла злі́ва; з гір на до́ли помча́ли пото́ки; струмо́чки пови́ливали. Ме́рос

підхо́дить до мо́сту. Ріка́ зіб́рала, стра́шні бовва́ні води́ перелива́ються че́рез мі́ст. Ме́рос не вспі́в іще́ ступі́ти на мі́ст, як мі́ст захита́вся і повали́вся в во́ду. Надармо́ Ме́рос кі́дався взад і впе́ред по бе́резі, надармо́ взива́в на по́міч. Ніде́ не було́ ві́дно ні одно́го човенця́, ніде́ не мая́чило ні одно́ ві́трило. Ме́рос став на бе́резі безпо́мічний, прида́влений го́рем.

Час бі́жить. Со́нце вже́ давно́ зійшло́ зполу́дня. Як що́ Ме́рос до захо́ду со́нця не поспі́є в мі́сто, то прі́ятеля його́ розі́пнуть на хресті́. В розпу́ці кінувся́ Ме́рос у бурлі́ву ріку́ і став розбива́ти фі́лі мо́гучою руко́ю. І ось він доплі́в до бе́рега. Увесь мо́крий пу́стився́ біго́м у мі́сто.

Вже здалека видніють вершкі міських веж. На стрічу Мєросови біжить його вірний слуга.

— Назад! — закричав він. — Ти вже спізнився! Думай тепер про своє спасення. Твій приятель відданий уже на муки. З години на годину виглядав він тебе. Над ним сміялися; йому казали, що ти зрадник і обманець, та він нікому не вірив.

Мєрос з горечю відповів:

— Як уже не спасу приятеля, то хоть умру разом з ним. Нехай цар не посміє сказати, що я зрадник, нехай він дізнається, як приятелі вміють любити один другого і як вірять друг другови.

Сонце вже сіло на заході, коли Мєрос добіг до міських воріт. Здалека доглянув він хрест на площі. Мєрос розпихав товпу, що там зібралася і кричить:

— Кате, подожді! Я той самий, за котрого він поручив!

Народ здригнувся і притих. Каті затрималися. Приятелі кинулися собі в обійми. Царські слуги побігли та донесли царєви про те, що сталося. Змягчилося серце грізного тирана і він казав привести до себе засуджених. Коли привели до нього Мєроса і його приятеля, він поглянув на них і сказав:

— Ви побідили моє серце! Бачу, що буває на світі правдива приязнь.

Цар дарував Мєросови кару. І так вернув він до дому, де мати і сестра оплакували його, як мертвого.

28. »Приятелі«.

У малесенькій оселі,
Над Стоходом¹⁾ золотім
Жили раз два побратими —
Звали їх Клим і Максїм.

Побратими такі були,
Що других і не найті:
Як Максїм, було, де вийде,
То за ним Клим мусів йти.

---

¹⁾ Назва ріки на Полісся.

Як-же Клим сидить у хаті,
То Максим також сидить,
Найдуть горіх чи ягоду,
Так поділяться у-мить.

Раз у літі, як суніці
Серед лісу порослі,
Взяли кошик побратіми
І на ягоди пішли.

Зайшли в бір дрімучий, темний,
Що стояв ген за селом,
Та й збирають. А суніці —
Мов насіпав хто кругом.

Враз по лісі заревіло,
Ліс зі страху мов поблід —
І на лісову поляну
Вискочив лячний ведмідь.

Скрікнув Максим і Клим скрікнув,
Кинулися бігти в ліс —
Та Клим скочив, вхопив гілку
І на дерево поліз.

Максим підскочив за Клімом
За високо — марний труд!
„Кліме! — крикнув — подай руку!
Хочеш, щоб я згинув тут?“

Але Клим на верх подрівся,
На гилі вигідно сів;
Ведмідь близько, Максим зойкнув —
І з переляку зімлів.

А ведмідь підходить ближче,
Простягнув до нього ніс:
Нюхав, нюхав — труп — подумав
І побіг кудись у ліс.

Клим хвилину ще посидів,
Далі бачить, що спокій,
Зліз, підходить до Максима:
„Побратіме, брате мій!

Що з тобою? Чи живий ти?
Та тиж ніби труп упав!
Чого ведмідь був так довго?
Він тобі про щось шептав?”

А Максим блідий піднявся
Та й кинув в той бік, де Клим:
„Шептав, Кліме, що в нещастю
Пізнати, хто побратім!“

29. Чужа біда.

У Прокіпа обід, у Прокіпа хрестіни,
У Прокіпа бенкет, весілля, іменіни:
За теж у Прокіпа кумі і побратіми.

І всякий Прокіпови сват,
І всякий Прокіпови брат,
За Прокіпа усякий рад
І в во́ду і в огóнь скака́ть!..

Аж глядь!..

У Прокіпа пожа́р, все в Прокіпа згоріло,
Насілу вініс сам з вогню́ з душею́ тіло!..

Щож рідні та кумі
В пожежі помогли?

Не дуже: родичі ті його́ й не пізна́ли, —
До Прокіпа й стежки́ в буря́н позароста́ли!

Недаром лю́де гомоня́ть:

По́ки богáт,
То по́ти й сват.

30. Ка́зка про ща́стя.

Був оди́н ца́р і мав він єди́ного си́на, яко́го дуже любі́в. Занедужав той ца́ревич на яку́сь тяжку́ хорóбу і ліка́рі ніяк не могли́ віратувати́ його́. Вже мав він по-

мирати, але хтось згадав про одного дуже старого лікаря, про якого чомусь забули.

Спровідили того лікаря; він оглянув хорого і сказав цареві:

— Царевича можна вратувати тільки тоді, коли вдягнуть його в сорочку щасливого чоловіка.

Цар почав шукати щасливого чоловіка серед своїх міністрів, серед багатих панів, заможних купців, — але ні один із них не вважав себе за щасливого: тому хвороба якась дошкуляла, другий не мав ладу в родині, інший тратив багато грошей на якісь справи.

Мусів цар послати гонців по всьому царству шукати щасливої людини. Гонці обіхали все царство і ніде не знайшли щасливого. Вже вертаються вони ні з чим у столицю, коли перед самим містом бачуть пастушка, що голосно й весело виспіває.

— Чого ти горло дереш, хлопче? — спитав один із гонців.

— Чому ж мені не співати, коли я щасливий, — відповів пастушок.

— Ти щасливий? — здивувалися гонці.

— А вжеж щасливий — відрік той, — я здоровий, не голодний, роблю своє маленьке діло, а мої овечки кривди мені не роблять.

— То дай нам свою сорочку, щоб царевича від смерті вратувати. Цар тобі добре за неї заплатить.

— Грошей царевих мені не треба, — сказав пастушок. — Та біда, що я сорочки не маю.

31. Бог заплатив.

Іде Семён утруджений
Із поля до дому,
Несє косу... Болять крижі...
Не лєгко самому
Працювати! Тяг косою
Від рана аж доси,
Та за тєє, слава Бóгу!
Полягли покóси.

„Слава Богу!“ — Семён шéпче,
Домів поспішає...
Ось і річка! — Чéрез кладку
Хісткую ступає.
А у річці жóвтим вáлом
Пóвінь кóтить вóди...
Відно в гóрах тóчі впáли,
Не дай, Бóже, шкóди!
Не встиг Семён чéрез кладку
Перейтí помáлу,
Чує — діти закричáли...
Одно в вóду впáло!
— Що робíти? мíлий Бóже!
Плívати не вмíю,
То дитя втонé напéвне!
Що я, бідний, вдíю!
І не дúмаючи дóвго,
Кóсу геть кидáє,
І в ту вóду каламúтну,
Як був, поринає.
І хоч вáлом жóвта хвіля
На ньóго валíться,
Такí здúжав з дитíною
На бéріг добíться.
„Слава Богу“, — Семён шéпче,
„Що живá дитíна!“
„Та чия се? Глянув, крикнув —
Пізнав свóго сíна.

32. Владíка і розбíйник.

Був собі раз одíн розбíйник, котрóго за рíжні зло-
чíни пошúкував суд; одначе безуспíшно. Розбíйник дóбре
скривáвся і поліція не могла відшукáти його криівки. Аж
раз, перéбраний прийшов він до мíста і тут його запри-
мітили. Поліція почáла за ним стéжити, а він спостерігши
те, почáв утікáти. Утікáючи, скрився до палáти, в якій
жив сам владíка. Входовá брама не була зáмкнена і він

без перешкоди дістався на подвіря. Коли сторож запитав його про причину приходу, розбійник не знав що сказати. Аж потому, подумавши, відрік:

— Я маю діло до владіки.

Сторож не робив йому перешкод; в той спосіб розбійник дістався до владіки.

Владіка прийняв розбійника і ласкаво спитав його, що йому треба. Розбійник відповів:

— Я — розбійник, за мною стéжить погóня. Сховайте мене в себе, а ні, то я вас убю. Владіка сказав:

— Я старій, смёрти не боюся; але мені тебе жаль. Підй в оту кімнату, відпочи́нь і відотхні́; мо́же ти голо́дний, я тобі скажу́ да́ти їсти!

Полі́ція, побачивши владі́чий дім, не сміла до палати входи́ти і розбійник оста́вся там ночува́ти. Пе́ред спання́м прийшо́в до нього владі́ка і сказа́в:

— Мені жаль тебе, що ти в голоді й холоді живеш, і що за тобою вганяються, як за вовком. Але дуже погано з твого боку, що ти багато зла робиш і душу свою губиш. Кинь свої погані вчинки!

Розбійник сказав:

— Ні, вже мені від того не відвікнути. Розбійником я вродився, розбійником і помру! Владика відійшов від нього, полишив усі двері незачинені і ліг спати. Вночі розбійник встав і почав ходити по покоях. Дуже він був здивований, що владика не замкнув перед ним дверей у покоях на ключ. Він почав усю довкола оглядати і думати над тим, щоб то йому вкрати. Нарешті побачив на столі великий, срібний свічник і подумав:

— Візьму я отсей свічник, то дорогоцінна річ. Старого владика не буду вбивати, а рано втечу звідси. Так і зробив.

— — — — —
Поліція не відходила від владичого дому і весь час пильнувала, коли розбійник вийде. Як тільки він показався поза мурами владичого дому, зараз його окружили, зревідували і найшли в нього свічник. Взяли його на допит, і коли розбійник випирався вини, поліція сказала:

— Добре, ти випираєшся своїх провін, але як ти випрешся крадіжи отсього свічника? Ходім до архиєрея, почуємо, що він скаже! Привелі зодія перед владіку, показали йому свічник і запитали:

— Чи то ваша річ?

Владика каже: „Моя“.

Поліція сказала:

— У вас украдено той свічник і от ми привелі зодія.

Розбійник мовчав; у нього як у вовка бігали очі. Владика нічого не сказав, вернувся в кімнату, взяв там підставку від того свічника, подав розбійникови і сказав:

— Чомуж ти, брате, тільки один свічник узяв? Чей-же я тобі обі ті предмети подарував. Тоді розбійник заплакав, признався, що він крав і розбивав і сказав: „Беріть мене. Я винен!“

Потім промовив до владика: „Простіть мені, владико, ради Христа і моліться за мене Богови.“

33. Українська гостинність.

Стукотять вози по мості
В бістрому розгоні, —
Ідуть, ідуть до нас гості.
Ржуть утішно коні.

Хоч маленька наша хата,
Не питайте, люде!
Любим гостям днем і нічю
Все в ній місце буде.

Хліба, соли є доволі,
Буде чим прийняти;
На те Бог дав нам за труд наш,
Щоб і другим дати.

Добрі люде, приятелі,
Щира розмова,
Ось чим наше життя красне,
Мов листям дуброва.

Най відлюдок перед гістьми
Хату замикає, —
Нам з людьми по людськи жити
Сам Бог помагає.

34. Архиповий млин.

I.

Архип був мельником у святого Миколая. Мав він хату коло вітрака. Янголи приносили йому збіже, а він його молів. Вітри добре дули, бо й служили охотно святому Миколаєви. Так він молів і молів, а муку роздавав бідним, бо такий мав приказ від святого Миколая. Приходили до Архипа бабі, сироти й діди, і то найбільше зимою; навіть птахи прилітали, бо й тим мав збіже роздавати.

Від кожного кірця можна йому було взяти маленьку мірочку й для себе. Небогато він мав, але що янголи богато збіжа наносили, було досить і для нього і для дітей,

що їх підховав. Так дожив старости. Аж злий сусід і зла покуса довели його до злого.

Приходить раз до нього під Святий Вечір сусід мельник та й каже:

— Бідá, Архіпе. Вітер мені скрутив вал у вітраку, млин стоїть і я не можу молоти. А тут незадовго Щедрий Вечір, то жінки будуть купувати муку. Позвольте мені через Різдвяні свята на вашім млині збіже молоти.

Архіп на те каже:

— Не можу вам позволити, бо се млин не мій, лишé святого Миколая, а він приказав молоти збіже тільки для бідних, та й у свята млин має тихо стояти.

А сусід на те:

— Е, що то такого великого, що через три святóчні дні млин мені поможе! Святий Миколай не має часу тепер вас доглядати. От позвольте, а я вам за кожду днину заплачу́ от такого білого золотого. — І поклав перед Архіпом три золоті.

Засвітілися очи в Архіпа, сягнув рукою по гроші та й каже: Та нехай вже буде!

Прийшов сусід у Святий Вечір, млов три дні, а відходячи каже:

— Дурний з вас чоловік, Архіпе. Маєте за дурно збіже та всю муку дідам та бабам роздавати?! А чиж то не годилосяб, щоб і ви мали більший баріш з того? Яка кому шкода, колиб ви і для себе що продали? Чи то у святого Миколая мало збіжа? Буде досить і для вас і для жебраків.

Знов засвітілися очи в Архіпа і він подумав:

— Правда. Хто буде знати, скільки я собі візьму?

І почав від кожного кірця що-раз більшу мірку для себе відсипати; давав те своїм синам та зятям, вони муку продавали, половину грошей собі брали, а половину Архіпови приносили. А він чим більше мав, тим більше ще хотів мати. Отже першої днини по Різдві взяв собі десяту часть мукі, другої днини девяту, третьої осьму і так що-раз більше, а десятої днини вже все забрав собі.

Коліж який дід чи баба, чи сирота прийшли, та мукі просили, то він відганяв:

— Нема́, — ка́же, му́ки. Ідіть собі, дармоїди! Святий Микола́й не ка́зав бі́льше за дурно дава́ти на розтра́ту. Хто хо́че му́ки, неха́й запла́тить. — І пташка́м вже нічо́го не дава́в.

II.

Прийшо́в Ще́дрий Ве́чир. Всі лю́де сидя́ть при ве́чєрі та співа́ють свято́чні пі́сні, тільки в Архі́па млин скри́пить та тре му́ку. А Архі́п хо́дить та насипа́є, та йде до скрі́ні,

що до не́ї му́ка сіплеться, бере́ му́ку в ру́ки, та ню́хає, та числіть, кі́лько за не́ї візьме.

Нара́з дивиться: хтось сидіть ко́ло дверей. Здивува́вся, бо двє́рі бу́ли заперті; приходить блі́зше, а то ста́рий діду́сь з торба́ми.

— Чо́го хо́чеш?

— Хліба Божого. Казали, що се млин для вбогих.

— Був колись, але не тепер. Я за нього заплатив дорогі гроші та для себе насипаю.

— Але коли тобі пощастилося, то споможі й мені; дивися, моя свитина подерта, а дома в мене багато бідних чекає та тішиться, що їм принесу хліба. Дай, Боже, мірку для вбогих!

— Іди собі, дідуго! Чи хто дасть дурно мені або моїм дітям? Чи то мені самому не треба хліба?

— А царства небесного тобі не треба?

— Вітру мені з неба треба, щобі добре віяв і збіже молів.

Так дід підходить до скрині та й каже:

— А що ти мелеш, мельнику Архипе?

Підходить Архип, дивиться та й аж мороз пробіг по спині. У скрині був пісок, у мішках пісок, кіш повний піску. Аж тут у млині засіяло, наче хто сто свічок церковних засвітив; дивиться: а то від діда така ясність бє, бо сей дідусь — то святий Миколай.

Святий каже:

— Коли ти злакомився на чужий хліб і забрав собі мукі, якою мали живітися старці, вдовіці й сироти, то будеш від тепер до страшного суду пісок молоти.

Так сказав, та й пішов по воздусі, якби по твердій землі.

На другий день приходять люде до Архипового млина, а по млині ані знаку: лишє горá піску, а вітер ним крутить, начеби вітрак молів.

Розділ IV.

35. До праці.

Праця єдина з недолі нас вірве,

Нумо, до праці, браті!

Годі лякатись! За діло святєє

Сміло ми будемо йти.

Праця єдина нам шлях уторує; —
Довгий той шлях і тяжкий,
Що аж до доли й до щастя прямує,
Нумо! До праці мерщій!

Хоч у недолі й нещасті звикне,
Долю онукам дамо;
Ми на роботу на світ народились,
Ми для борні живемо.

Сміливож, браття! До праці ставаймо,
Час наступає. Ходім!
Дяка і шана робітникам щирим,
Сором недбалим усім!

36. Праця людини не понижає.

Капраль доглядав вояків, що підносили велику колоду. Колода була дуже тяжка. Вояки не могли самі дати собі ради. Аж ось надійшов якийсь пан і питається капралю, чому він не помагає воякам?

— Не можу, бо я є капралем! — відповів.

Тоді той пан допоміг воякам піднести колоду і сказав:

— Капралю! Ніколи не помагай своїм воякам, а завжди поклич на поміч генерала.

А то якраз був сам генерал Вашингтон, пізнійше перший президент Злучених Держав Америки. Капраль не пізнав його в цивільному одягу.

37. Ткач.

Бережно зняв я з верстату основу,
Людям роботу розніс і роздав;
Тож мій спочінок; теперечки знову
Берди направив, нитки наснував.

От і роблю я. Застукала ляда,
Бігає човник відтіль і відсіль.
Човник і ляда — ткачеви порада;
Берди і цівкі, ви мій хліб і сіль!

Добре богáтому: він, коли схоче,
Знайдé почáток робóти й кінéць;
В хáтиж у бідного ляда стукóче,
Пóки до дна догорíть каганéць.

Вчіться ви, дітки, у мéне робíти;
Вívчитесь — бóдете добрі ткачі;
Дасть вам верстáт ваш і їсти і пíти,
Тількиж робíть ви і в день, і в ночі.

Схóчете спáти, а ліхо приснíться,
З ліжка зженé вонó вас до зорі:
Ляжтеж тихéнько та спíть пóки спíться!
Спíть, мої діти, в теплі та в добрі.

От і заснóли по лáвах хлопя́та;
Крíкнув цвіркóн, догорá каганéць;
Трóхи притíхло; побíльшáла хáта;
Швíдко вже бóде і робóти кінéць.

Швíдко, а все-такі стóкає ляда,
Бíгає чóвник відтíль і відсíль...
Чóвник і ляда — ткачéви порáда;
Бéрди і цівкí, ви — хлiб йогó й сiль...

38. Дуб і потік.

Над потоком стояв величезний, розлогий і старий дуб. Своє грубе гілля, обросле зеленим листям, розпростер він широко та й гордився чимало, що на нім гнізяться птахи.

— „Дивіся, — каже раз дуб до пото́ка, — який я могутий та дужий. Під мій захист скриваються кавкі, ворони й горобці перед бурею, а часом, буває, закрию своїми галузками й чоловіка перед дощем. А ти що? Пливеш і журчиш даремнісенько“.

— Я, — каже потік до дуба, — пою своєю водою людей та звірів, а хто знає, чи й тиб віріс був такий високий та красний, колиб не моя вода!

„Не знати нащо мені твоєї води. Я без неї обійдуся, — каже дуб. А щоб ти пізнав мою силу та могуть“.

чість, то я заступлю тобі дорогу і ти, хоч-не-хоч, мусиш умерти“.

І в тій хвилі пересунув дуб своє грубе коріння в невеличке коріто пото́ка, щоб затамувати його́ воду.

— Сили твоєї та твого́ коріння я не боюся, а хоч я малій, то такі потраплю й тебе звалити на зéмлю.

— Не знати як? офу́кнувся дуб, та й відверну́вся від пото́ка. І все більше й більше пхав своє коріння у невеличке коріто пото́ка, щоб затамувати його́ воду. Але потік не застра́шився то́го; він журча́в так, як і перше,

глузуючи з дубо́вої робо́ти, підму́лював його́ грубе коріння, песті́вся з дрібними галузками, переска́кував невеличкі конарі та й плив поміж траву́ се́ред зелених сіножа́тей та ширóких піль у далéке мо́ре. Тим ще більше розлю́тився вели́кий та могу́чий дуб.

Як то, яб не мав поборóти тако́го слабо́го проти́вника? каза́в він самій до се́бе та й зача́в кидати дрібні зісо́хлі галузкі́ й пожóвкле лі́стя до води́ пото́ка, ду́маючи, що в той спóсіб зни́щить сво́го во́рога.

— Але потік брав оди́н листóк за дру́гим і уно́сив їх далéко у ширóкий сві́т. А коли́ вже упо́рався з лі́стям, то бра́вся до галузо́к. Порива́в їх з собо́ю та й ніс до

своєї сестри — ріки, щобі перед нею похвалитися роботою та побідою.

Побачив дуб, що всі його заходи, всі його змагання та сила ні нащо не здалися і що він не може дати ради малому потокові. Станув отже тихо та й задумався, — не зважаючи більше на свого противника. Але потік не залишив своєї роботи. Він кінче хотів показати, що пильністю та працею потрапить звалити дуба на землю. — Раз-за-разом плив потік, обмивав дубове коріння, вибирав зпід нього землю, обривав мураву і розносив її по своїм дні. І так два роки не спочив ані годінки. Навіть у зимі, коли потік замерз, — не давав він дубови спокою і підмлював його основу.

На третій рік захитався дуб, потряс своєю пелехатою головою і дуже настрашився.

До того в самі жнива зірвалася страшна буря. На небі показалася темна хмара, мов стіна. Почало блискати й греміти. Люнув дощ. — Потік загудів і зашумів страшенно. Заперся о дуба і старий дуб рад не рад повалився з лоскотом на землю.

Кавкі, горобці й ворони, що поховалися були на дубі перед бурею, розлетілися по світі і всім розказали, як то працею та витревалістю поборів малий потік могутого дуба.

39. Юрасів сон.

I.

Одного вечера тато привіз до дому велике зеркало. Купив його випадково в якомусь готелі, де розпродувалися всякі річи і поставив дома між двома вікнами. Мама подивилася в нього і сказала:

— Гарне!... А протé не купувалаб я річéй в готелі. Бог знає, хто в нього там дивівся; може вонó дивилося на помёрших...

— А хибáж ти можеж запевнітися, сказав тато, що новé зéркало не було свідком людського гóря? Ось, нехай Юрась скаже, що трéба спёршу зробити, щоб здобути скло? Юрась був моторний хлопчик і вже знав дéщо з природних наук.

— Треба, каже він, перше вінайти кварц́овий пісок, змішати його з со́дою і з вапно́м...

В.

Ц.

— Так, каже тато, але передт́им треба ще здобути со́ду та вапно́, а се теж чимала́ пра́ця. По́тім треба робіти

цеглу, з неї мурувати великі печі, розпалювати їх, при чому на сих роботах люде дихають отруйним воздухом. Ну, добре, а що далі?

— Далі треба, каже Юрась, усé разом розтопити і тоді вилівати скло. Особливож важко на сій фабриці, де на скло наводять амальгаму. Там робітники дихають отруйним воздухом, бо він змішаний з парою, що йде від сплаву металю з живім сріблом. Се не тільки руйнує здоровля, але і вкорочує віку. Та коли уважливо придивитися до всього, що є у наших затишних покоях, то можна побачити, що всі річи мають на собі сліді людського поту, ба й крові. Мама на се нічого не сказала, тільки звеліла Юрасеви митися та лягати спати, бо вже було пізно.

II.

Що-вечера, лежучи в ліжку, Юрась роздумував над тим, що бачив, про що читав, або що чув. Так він усé міркує, аж доки не засне. Сьогодні почав він свої міркування просто з татових слів:

— Усé навкругі нас має на собі сліді людського поту та крові...

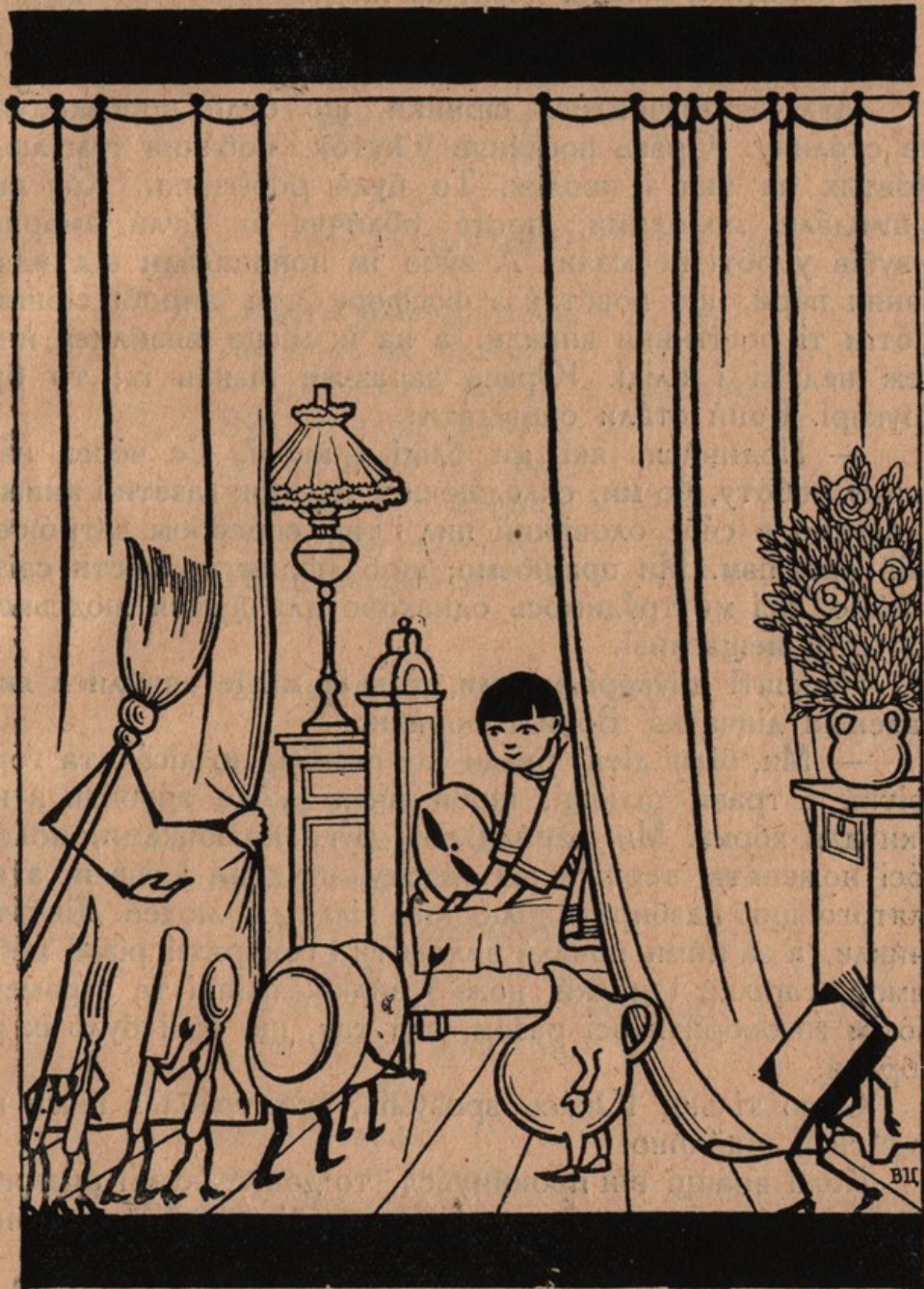
Аж лячно!... От моє ліжечко. Воно зроблене з заліза. Я вже знаю, що зпершу треба здобути залізняк, потім збудувати величезну піч, нагрузити повну і розпекти не менше як на 1500 степенів. Тоді випускати з неї розтоплений як олій чавун, жаркий, пекучий, як самий вогонь. Як то важко. А вже опісля треба чавун переробляти на залізо. Мабуть на сих роботах люде задихаються, піт горохом котиться їм по лицях. Як у пеклі.

А ось будинок наш... З чого він зроблений? І бачить Юрась, що стіни будинку починають сходитися до купи, увесь він зменшується, врешті робиться як цяцька і стає перед ним.

— Я, каже, зроблений із цегли, каменя, заліза й дерева. Поки це все люде здобули і звезли до купи, богато пролілося поту. А як мене вже будували, то муляр якийсь упав і забився. Тут побачив Юрась усé, що в середині, в маленькому будиночку: всі меблі були також маленькі і кожде стояло на своїому місці. Перша з них заговорила мармурова умивальня:

— Я приїхала з далєких чужіх країв. Коли для моєї прикраси добували з землі мармур, то богато люду терпіло

на ревматизм. А як його ладували на пароплав, кількох робітників придавило, а один упав у море.

— А як менé добували з ша́хти, обізва́лося з пе́чі вугля, зчині́вся страше́нний вибух від шахтяно́го га́зу і тоді загінуло кі́лька десяткі́в лю́ду.

III.

Да́лі замету́шилися сірникі́, що бу́ли порозки́дувані на сто́лику. Юра́сь погля́нув у кутóк і побáчив там люде́й жо́втих на вид і квóлих. То бу́ли робі́тники. Хоч вони́ вигляда́ли молоді́ми, протé облі́чча їх бу́ли зморще́ні і зубі́в у роті́ не ма́ли. А зу́би їм повипада́ли від вді́хування па́ри, що повста́е з фо́сфору при ви́робі сірникі́в. По́тім ті робі́тники зні́кли, а на їх місце́ зяві́лися інші́, теж неду́жі і блі́ді. Юра́сь за́раз-же пізна́в їх; то бу́ли дру́карі. Вони́ ста́ли опові́дати:

— Подиві́ся, які ми блі́ді і квóлі. Се че́рез на́шу тяжку́ робо́ту, бо ми, склада́ючи з черенóк га́зети і кни́жки, вді́хуємо в се́бе оловя́ний пил і тим спо́собом затро́юємо свій орга́нізм. Ми пра́цюємо, щоб лю́дям принéсти сві́тло і во́лю. Всі ми тру́димось одна́ково для ща́стя лю́дського, хоч самі́ неща́сливі.

Нарéштí дру́карі зні́кли, а на їх місце́ зяві́лися які́сь маленькі́ дівча́тка. Вони́ говори́ли:

— Ми, бідні́ діти́, рва́ли по степа́х, по ліса́х та го́рах кві́тки і тра́ви цілю́щі, щобі́ вче́ні лю́де зробі́ли з них лі́ки для хо́рих. Ми рани́ли собі́ ру́ки колючка́ми, коло́ли бо́сі ноженя́та, терпі́ли від го́лоду, сту́дени і спе́ки, а все для́того, щоб назби́рати цілю́щого зі́лля для люде́й. Дівча́тка зні́кли, а за ні́ми поча́ли виходи́ти і говори́ти рі́жні ме́блі, ля́мпі, тари́лки і мискі́, но́жі і ви́лки, олі́вці́ та атра́мент. По́тім заговори́ли всі́ разо́м, але́ так, що го́ді бу́ло їх ро́зібрати́.

Одно́ тільки́ Юра́сь зрозумі́в, що тре́ба з ні́ми поводи́тися дбайлі́во.

Ко́ли вранці́ він проки́нувся, то до́вго не мі́г опам'ята́тися. Нарéштí ви́скочив з лі́жка, побі́г до та́тка, обня́в його́ за ши́ю та й ка́же:

— О, я вже́ зна́ю, що ко́жда рі́ч у на́ших покóях ма́е на собі́ слі́ди лю́дського по́ту, що все робі́лося тяжко́ю пра́цею бідних люде́й.

— А ще памятай, сину, додав тато, що всі ті люде, котрі працюють тяжкою фізичною працею, заслугоють на нашу любов і пошану, бо їм завдячуємо всі вигоди, серед яких живемо.

Розділ V.

40. Холодно.

Сидить голе циганча,
Аж мало не плаче,
— „Тату! — каже, — холодно
Зуб до зуба скаче!“
А той йому поясок:
„Та на!... не журися!
Коли тобі холодно,
То підпережися“.

41. Циган на толоці.

Пішов циган на толоку
До сусіда зраня,
Та в сусіда без обіда
Косів до смеркання.

Ізнемігся сіромаха,
Косить і не косить,
Аж під вечір пан господар
Вечеряти просить.

Іде циган вечеряти,
Та сліну ковтає,
Садовіться на покуті,
Пояс розпускає.

Садовіться на покуті,
Випив пів бляшанки,
Та як муха до паतोки
Припав до маслянки.

Припав циган до маслянки,
Яндилу кінчає...
Аж тут кума вареники
З печі висуває.

Схаменувся бідний циган,
Та вже не поможе;
Іззів кілька вареників,
А більше не може.

А тут іще й вареників
З стола не прийняли,
Як поросся печенее
До хро́ну подали...

Подивівся бідний циган,
Та й став промовляти:
„Вміли, кумцю, ви варити,
Не вміли давати!“...

42. Маляр Кузьма.

Був собі колись то маляр — Кузьмою звався. І що то за славний маляр був! Ви думаєте може, що він так малював собі просто, абі-як, що тільки розмішав краску, чи червону, чи буракову, жовту, та так просто й маже чи стіл, чи скриню? О ні, стривайте лише! Таки що побачить, так з того і образ зладить; хоч би тобі відрó або теля, таки живісінько вонó і є — тільки посвищеш, та й годі! А ще було як намалює щонебудь та підпише — бо й письменний був собі — що се не гарбуз, а сливка, так таки точнісінько сливка. Раз сміху було, хлопці аж клалися від реготу; змалював він нашого Панька коби́лу, та як-же живо вчистив, так на диво! Ну, намалював та й каже нам: „Тепер, хлопці, дивіться, що за комедія буде!“

А ми кажемо: „Ану побачимо, що там буде!“

А він каже: „А йдіть лишень за мною та й несіть образ Панькової коби́ли“.

От ми, узявши образ, пішли та й поставили коло Панькової хати і підперли його гарненько, точнісінько як коби́ла

стоїть і на одне око сліпа, хвіст вірваний, рёбра їй повилазили та ще й голову понурила, мов пасётся. От як поставили її, а самі ми поприсідали по́під плóтом у буряні та й ждемо Панька́, а ту́лимось, як можемо, щоб не реготáтись. Аж ось зирк! іде наш Панько́ та собі щось під носом бурмо́че; а далі й узрív коби́лу та й ка́же: „Що за ледáщо мій Охрím! — а його́ най́мита зва́ли Охрímом — коби́ла зйшла́ прóти но́чі з двора́, а він і байдúже; коби́ то мені її пийма́ти!“

А далі зняв з себе́ по́яс, завязáв пётлю, став до не́ї підкрада́тись, та знай цмо́кає та приговóрює: „Тпру, ко́сю,

тпру!“ — а далі, як підйшо́в близéнько, як заки́не їй на ши́ю по́яс, як кри́кне „тпру!“, як потя́гне до себе́, а коби́ла як упаде́, а ми так і зареготáлись, та наві́ткача́!

А Панько́ і зіста́всь на місці: стоїть як укóпаний, і ру́ки і но́ги одубіли і ні з місця́, а коби́ла пе́ред ним лежи́ть до горі́ нога́ми, бо і підпірки не ви́держали, як потягну́в її до себе́, щоб не вті́кла. Та вже́ж опісля́ розка́зував, що до́вго стоя́в би неруши́мий, аж жінка побáчила та й не зна́ла, що з ним робіти; і віддува́ла і водо́ю бри́зкала, та на превели́ку си́лу з місця́ звела́ і завела́ в ха́ту, так, ка́же, цілісіньку ніч тря́стя його́ трясла́, мов у пропа́сниці.

Такий то був сла́вний той маля́р Кузьма́.

43. Війна́ грибів з жука́ми.

Залуна́в у лісі крик:
То надума́в Боровік
Всі Гриби́ у гурт зібрати
І Жукі́в повоюва́ти.

Посила́є післанців:
— „Звіть Грибів зі всіх кінців;
В су́рми гра́йте та гукáйте,
На війну́ Грибів склика́йте!“

Як почу́ли те Опéньки,
Ста́ли гірко голосіть:
— „На́ші ніженьки тонéнькі...
Де нам збро́ю вже носіть!“

Обізва́лись Печері́чки,
Прехоро́ші молоді́чки:
— „На́ше діло — сторо́на,
Не про нас ота́ війна́!“

А синéнькі Масло́ккі,
Недоте́пні воякі́,

Загулі: — „Та цеж напасть!
Нам війна добра не дасть“.

Як почули Синегубці,
Що сиділи нішком вкупці,
На гінців давай сваріться:
— „Геть тікайте, відчепіться!“

Ззівши облизня, гінці
В інші кинулись кінці,
Клічуть військо зпід пеньків,
Щоб повстало на Жуків.

Перші збіглись Гірчакі.
— „Добре, — кажуть, — ми такі,
Що, коли вже так годіться,
До загіну будем битися.

А Рижкі й собі завзяті:
— „Деж той ворог наш проклятий?
Ану, дай сюди його!
Ми такі, що ого-го!“ ...

Як почули Ковпакі,
Стісли шаблі в кулаккі,

Шапкі вгору, вуса вниз:
— „Лютій враже, стережись!“...

Військо добре назбирали,
Мухоморів в санітари
Разом всіх попризначали:
Мухомориж знають чари...

Все для війська постачати
Погоділись Сироїжки:

Сироїжки мусять знати
Всі стежки і всі доріжки...

Закортіло й Гадючкám —
Тим циба́тим смердючкám:
— „На війну́ і нас візьмі, —
Чатува́ти бу́дем ми“... —

От зійшлись Грибі з Жукáми,
Шпа́рко бились з ворога́ми..
Знищилиб Жуків усіх,
Та зненацька ста́вся гріх:

Боровік не доглядівся,
За пеньок та зачепівся,

Головою сторч упав
І в гарячий борщ попав...

44. Пан Кóцький.

В одного чоловіка був кіт старій, що вже не здужав і мише́й ловіти. От господар його взяв та й вивіз у ліс. Думає: „Нащо він мені здався? Тільки дурно буду годувати, — нехай лúчше в лісі хóдить“. Покíнув його, а сам поїхав. Ко́лі це прихóдить до нього лисічка та й питає: — Хто ти такий?

А він ка́же: — „Я — пан Кóцький!“

Тоді лисічка ка́же: „Бúдемо жити вкúпі, в одній хáтці“.

Він згóдився. Отó ведé його лисічка до своєї хáти, — так ужé йому годіть; уловить де кúрочку, то сама не їсть, а йому принесе.

Отó ко́лись зáйчик побáчив лисічку та й ка́же їй:

— „Лисічко-сестрічко, прийду́ я до тебе в гості“. А вона йому́ каже: „Є у мене тепер пан Коцький, то він тебе й розірве“.

Заяць поскакав у ліс і розказав за пана Коцького вівкови, ведмєдеви і ди́кому кабанови. Ті зійшлись докупі, стали думати, як би то побачити пана Коцького. — І вирішили зробити обід.

Тут і стали міркувати, кому́ по що йти. Вовк каже: „Я піду́ по м'ясо, щоб було́ що в борщ“.

А ди́кий кабан каже: „А я піду́ по бурякі́ і по картоплю“.

Ведмідь: „А я меду́ принесу́ на закуску“.

Заяць: „А я капуста“.

— Коли постарали всього, почали обід варити. Як зварили, стали радитись, кому́ йти клікати на обід пана Коцького.

Ведмідь каже: „Я не підбіжу́, як доведеться втікати“.

А кабан: „А я теж неповоротний“.

Вовк: „Я старий уже́ і тріхи не добачую“.

Випало, щобі зайчик ішов.

Прибіг заяць до лисіччиної норі; коли це лисічка вибігає та дивиться, що зайчик стоїть на двох лапках біля хати, та й питає його́:

— „А чого́ ти прийшов?“

Він каже: „Просів вовк, ведмідь, ди́кий кабан і я прошу́, щоб ти прийшла́ з своїм паном Коцьким до нас на обід“.

А лисічка каже йому́: „Я з ним прийду́, але ви поховайтесь, бо він вас розірве“.

Зайчик прибігає до до́му та й хвалиться:

— „Ховайтесь, казала лисічка, бо він як прийде то й подушить нас“.

Воні почáli ховáтися. Ведмідь виліз на дéрево, вовк сів за кущém, кабáн зарівся в барліг, а зáйчик сховáвся в кущ. Коли це — ведé лисічка сво́го пáна Коцького. Привелá його́ до столá, а він побáчив, що на столі мýса богáто, та й кáже:

— Ма-у!.. Ма-у!.. Ма-у!..

А тим причúлося, що він кáже „мáло“.

І подúмали собі: Отó який ненáситний, ще йому́ мáло! Він ще готóв і нас поїсти!

Виліз пан Коцький на стіл й почáв їсти. Так їсть аж за вóхами лящítь. А як наївся, то простя́гся на столі. А ка-

бáн лежáв блізько столá в барлозі та якóсь його́ комáр вкусів за хвіст, а він хвостóм порúхав. Кіт же дúмав, що то миш, та туді, та кабанá за хвіст. Кабáн як схóпиться та навтікачá. Пан Коцький злякáвся кабанá, скóчив на дéрево та й подра́пався туді, де ведмідь сидів. Ведмідь, як побáчив, що кіт лізе до ньóго, почáв вísше лізти по дéреву, та до тако́го доліз, що й дéрево не вдéржало і він додóлу впав. — Гуп! та прóсто на вóвка, — мáло не роздавів сердéшнього. Як схóплються воні, як дременúть, то тільки й вídно; а зáяць і собі за ними, — забіг не знать куді... А пóтім посходілись і кáжуть:

— От який малій, а мáло що нас усіх не поїв.

Розділ VI.

45. Про псів.

Пес є найрозумнійше домашнє звіря. Та й не дивотá. З усіх домашніх звірят пес ма́буть найскóрше осво́ївся, а до то́го він ста́ло перебува́є в товари́стві чоловіка.

Малі пésiки то невідстúпні товариші діто́чих забáв. Діти є пёршими вчителями пса. Учáть його́ стояти на за́дніх

лапкáх, переска́кувати чéрез паті́к, приноси́ти кінені прéдмети і богáто їнших штук.

Дорóслий пес не переста́є дружити́ся з дітьми́, алé товаришу́є також зі стáршими. Госпо́дарі берúть пса в по́ле, коли йдуть орати́ або коси́ти. Там він лови́ть ми́ші. Ловці послу́жуютья пса́ми на лóвах. Пси витро́плюють звіринú, або прино́сять уже́ вбиту до рук стрільця́. Коли ловéць убé на воді́ дíку кáчку, чи

яку́ їншу пта́ху, — то пес вила́пує її́ з води́, бо вмiе дóбре пла́вати.

Перебу́вання в товари́стві людéй — навчи́ло пса розуми́ти лю́дську мо́ву. З лиця́ і з очéй пізна́є пес, коли чоловік є дóбрый, а коли злий.

Пси живúть на всіх простóрах зéмської кúлі. Стри́чаємо його́ на розпáлених пісках африкáнських пустiнь,

і на відвічних льодах підбігунів країн. В підбігунів краях уживають псів до перево́жування тягарів, бо кінь не може там жити. Велику прислугу віддає пес своїм знаменитим нюхом.

На високих альпійських горах є монастир св. Бернарда. В тім монастирі держать великих псів, котрих так і називають бернардами. Ті пси вишукують заблудивших у горах людей і приводять їх до монастиря. Часто находять людей присипаних снігом. Тоді біжуть у монастир і приводять з собою монахів, а ті відгребують їх і дають їм притулок у теплих кімнатах монастиря.

В новіших часах уживають псів до поліційної служби. Коли трапиться, що злодії когось обкрадуть, або хто когось уб'є, тоді приходить на те місце поліція з псом, а той нюхом слідить злочинців і часто їх віднаходить.

Підчас світової війни привчили псів віднаходити на побоєвищі ранених вояків. В той спосіб віддавали пси санітарам та лікарям велику прислугу, особливо тоді, коли побоєвище находилося серед гір і лісів, коли людині не легко було ранених відшукати.

Так, любі діти! Пси є не лиш добримі вашими товаришами, але також сторожами господарського майна. Вони віддають на послуги чоловіка свій розум, нюх та інстинкт. При їх допомозі уратовано життя багатьом людям, відшукано неодного злочинця, повернено багато майна, зробаного злими людьми. За те все люде люблять псів і не чинять їм нічого злого. Діти радо діляться з псами останнім кусником хліба.

Тільки злі люде не люблять псів. Але пси також їх не люблять. Коли злий чоловік зближиться до обійстя, пес зараз гавкає, кидается на нього і кусає. Гавкає він на всіх чужих людей, але не так завзято, як на злих.

46. Кіцька і білічка.

В однім господарстві кіцька привела котятка. Але всі котятка її забрано й потоплено. Кіцька посмутніла, перестала їсти і жалібно нявкала. На другий день принесла

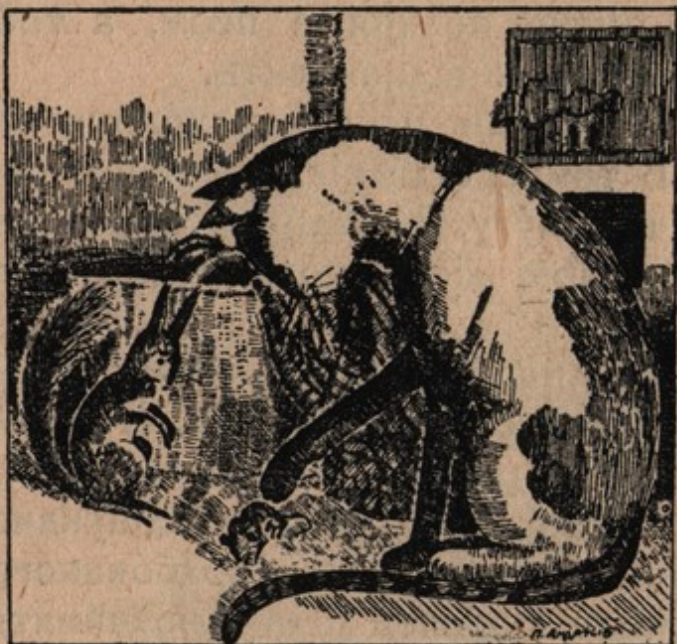

собі з по́ду малу́ пта́шку і поча́ла нею о́пікуватися. Але́ пта́шку за́брано тако́ж і віддано ма́тері. Са́ме тоді злові́в господа́р у лісі малу́ білі́чку і прині́с її до до́му. Білі́чка була́ ще така́ малá, що не вмíла ані їсти, ані ходіти. Діти́ положи́ли білі́чку ко́ло кі́цьки. Кі́цька обню́хала білі́чку, облизáла її і поча́ла корми́ти, так як кормíла своїх діте́й. Вона́ спáла разо́м з білі́чкою і грíла її свої́м тіло́м. Коли́ пес хоті́в до білі́чки підійти́, кі́цька за́раз по́рскала до ньо́го і виставля́ла пазу́рі.

Як уже́ білі́чка підроста́ла, кі́цька вчы́ла її мише́й лови́ти. Бува́ло принесе́ мертву́ миш, поло́жить на землі́ і пока́зує, як миш бра́ти. По́тім приноси́ла ми́ші напів

живі́, а на́решті ці́лком живі́, випуска́ла з зубі́в і за́раз же їх лови́ла. Вона́ то робíла на те, щоб білі́чка вчы́лася.

Але́ білі́чка ці́лком не хоті́ла мише́й ані лови́ти, ані їсти. Як кі́цька не старáлась вивчи́ти білі́чку рі́жних котя́чих штук, — все на́дармо. Білі́чка не го́дна була́ їх пере́йняти. Вона́ не вивчи́лась на́віть по котя́чому ня́вкати.

Раз кі́цька ви́бігла з ха́ти в сад, і білі́чка поскака́ла туди́ за не́ю. Вони́ опини́лись під о́ріховим де́ревом. Під де́ревом ми́ші зроби́ли нору́. Кі́цька прича́лась ко́ло норі́ і чатува́ла на миш. Вона́ ду́мала, що білі́чка бу́де те са́ме робі́ти. Але́ білі́чка, як тільки узрі́ла де́рево, за́раз поскака́ла по ньо́му і опини́лася на са́мім вершкú. Там сі́ла на за́дні лапкі́, зірва́ла о́ріх, розкуси́ла його́ і ста́ла їсти мо́лоде зéрно.

Від тоді́ кі́цька переста́ла білі́чку вчы́ти ми́ші лови́ти. Вона́ жи́ла з не́ю в зго́ді, бігала по садкú, але́ ко́жде з них знаходíло собі́ їду́ по свої́ому. Кі́цька лови́ла ми́ші, а білі́чка скака́ла по де́ревах, зривáла о́рішки і сма́чно заїда́ла.

47. Воли́.

— Ой, воли́ж мої, сіві голубкі,
Ой які́ж бо ви до́бри, —
Ой ви стої́те в воза́х та ярма́х
По три дні голо́дні...

— Ой ми стої́мо по три дні в воза́х, в ярма́х,
Аж із очей сльо́зи!
Ой пусти́ж нас, па́не-отама́не,
Хоч у ті густі ло́зи,
Неха́й-же ми тро́хи попасе́мся,
І води́ці напе́мся,
Тоді нас запря́жеш,
А сам спа́ти ля́жеш, —
Ми з доро́ги не зібеме́ся.
Нас не тре́ба поганя́ти;
Ми тебе́ доста́вим аж до міста,
Де ти ма́єш това́р бра́ти.

48. Дай, Бо́же, здоро́вля коро́ві!

— Го, го, го, небо́женьку! Не ма́ло я напрацюва́вся,
по́ки зароби́в пятьдеся́ть ринських... Пятьдеся́ть ринських
— то не пятьдеся́ть разів кивну́ти па́льцем, не пятьдеся́ть
колачів зїсти, а товчи́ся цілу́ зи́му з сокірою по ліса́х, по
не́трях ко́ло са́жнів, ко́ло бру́сів... ме́рзнути як соба́ці.
А такі́ я їх зароби́в і купи́в тебе́, моспане́ньку, та веду́
до до́му дітям на поті́ху.

Так говори́в халу́пник Матві́й Бас до коро́ви, веду́чи
її на мо́тузі з ярмарку до до́му. Коро́ва га́рна: попелясто́ї
ше́рсти, із закрі́вленими в гору́ рога́ми, з вели́ким ві́мям —
ві́дно, до́бре перезимо́вана.

Довко́ла зелені́ли поля́, у пові́тряю залива́лись жа́йво-
ронки; а тут при доро́зі росла́ зелена́, м'ягка́ трави́ця, що так
і на́дила до се́бе коро́ву. Со́нце спусти́лося вже до захо́ду,
чолові́к спіши́в до до́му, але́ коро́ва на те не вважа́ла. Вона́
що кі́лька кро́ків ставала́ і жа́дібно ску́бала зелену́ траву́.

— Ну, ну, йди бо! Якáж ти упёрта! — прова́див Матвій да́лі свою́ балáчку, сiпаючись з коро́вою. — Ти дава́й тiльки бога́то молока́, то вже моя́ стара́ бу́де тебе́ догляда́ти; та й дiти па́стимуть тебе́ по ме́жах, по берега́х, скiльки сама́ схóчеш...

— — — — —

На подвiрю пе́ред невели́чкою хати́ною, що стоя́ла край села́, ба́вилося п'ятеро мали́х дiте́й у полотня́них сорочка́х i все бiгали до ворíт та вигляда́ли на доро́гу, чи не йде ба́тько. Со́нце мов вели́чезне кру́жало спуска́лося за рубе́ць ли́са i черво́ним проми́нням облива́ло хати́ну з мали́ми ви́концями, облива́ло подвíря, облива́ло бiлi го́лови дiте́й, що кача́лись по мура́ві.

Рiпнули двéрi i на поро́зi ста́ла халу́пничка Матви́ха, жiнка ще не стара́, але́ вже з помóрщеним i почорни́лим ли́цем.

— Ще не йду́ть та́то! Ще нема́ та́та! — щебетáли дiти до ма́терi. — Ми хóчемо га́ми, да́йте нам їсти!

— Ах ви, сарана́ яка́сь! Ни́чого, тiлькиб їли, а до робо́ти нема́ вас! — обiзва́лася ма́ти з ласка́вою у́смишкою на ли́цi.

Вона́ зна́ла, що від таки́х дiте́й не мо́жна сподiва́тися вели́ксi по́мочi.

— То ми бу́демо па́сти коро́ву, як та́то приведу́ть з я́рмарку! — сказа́в найста́рший хло́пчик, семилíток.

Ма́ти ви́несла з ха́ти ку́сень чо́рного хлíба i ста́ла обдiлювати дiте́й по черзi, аж тут i Матвій непостере́жно зя́вився під ворíтьми́ з коро́вою.

— Гей! ану́, відчиня́йте! — почу́лося íзза ворíт.

Дiти, як зу́здрiли ба́тька, так i кiну́лися прожо́гом до ворíт, тiльки одно́ мале́ньке зоста́лось у ма́терi на рука́х.

— Та́то, та́то, — коро́ва! — крича́ло то одно́, то дру́ге.

Че́тверо мали́х дiте́й ухопíлося за воро́та i в одну́ мить відчинíли на́всти́ж. Відчинíли — i коро́ва з трию́мфом вступíла на подвíря, а дiти обступíли її i ста́ли ци́каво огляда́ти.

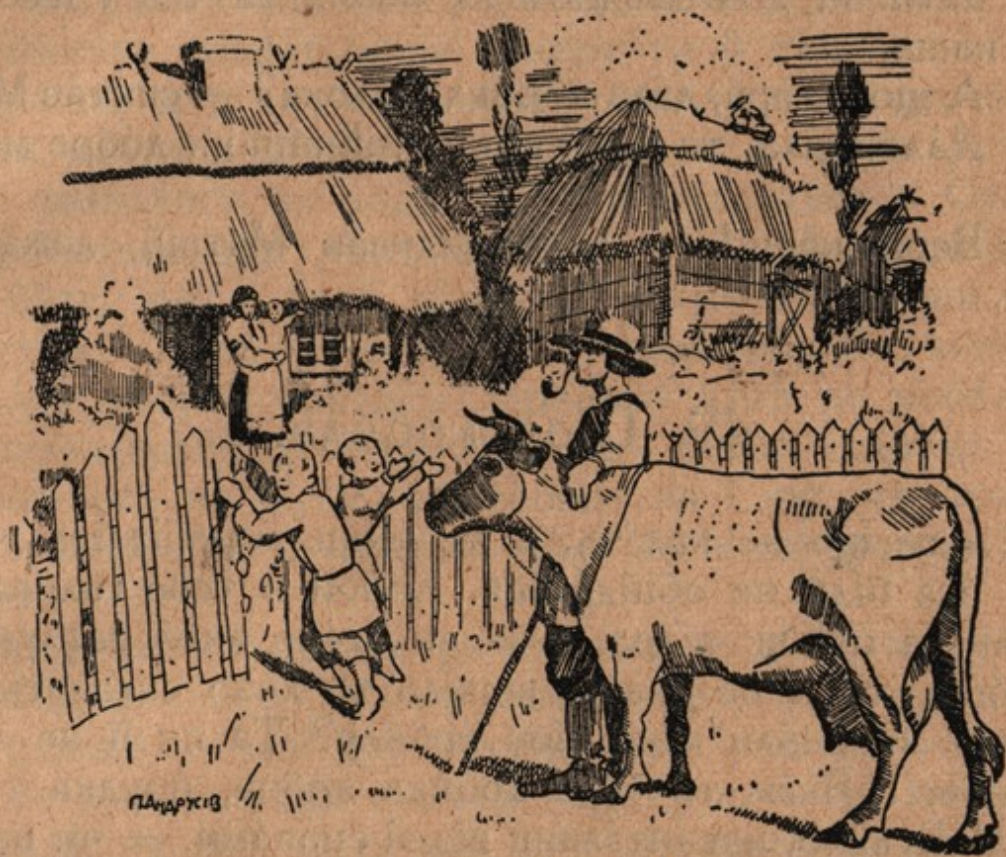
Матви́ха перехрестíла хребéт коро́ви i поцiлува́ла її в го́лову між ро́гами.

Ах, моя́ голу́бонько! Ах, моя́ мале́нька!... Ти пе́вно íсточки хóчеш, ти пе́вно пи́тоньки хóчеш! — лебедíла вона́, примíлюючись до коро́ви i глáдючи її по бока́х.

— Матвій стояв з бо́ку і го́рдо диві́вся на те все. Його́ о́чи так і промовля́ли: „Диві́сь, старá, який з мене́ госпо́дар! Який з мене́ ба́тько! Шану́й-же мене́, небо́го“!..

— Ну, го́ді па́нькатись із коро́вою! Лу́чше зроби́ш, як дасі́ їй хо́пти або́ траві́. Коро́ва дійна́, добра́ — всі лю́де говорі́ли. Та й мені́ дай що́ хлє́пнути, хоч борщу́ або́ що, — сказа́в Матвій до жі́нки і пішо́в у ха́ту.

Матві́ха не поспіша́ла за чолові́ком, бо зна́ла, що він дасть собі́ ра́ду і без не́ї. Вона́ вже напе́ред назбира́ла цілу́, пла́хту хо́пти й траві́ по берега́х рі́чки і ста́ла годувáти коро́ву.

Матвій не чека́в на жі́нку. Він знайшо́в у пе́чі борщ, узя́в ку́сень хлі́ба і ту рідку́ стра́ву спра́вді „хлепта́в“ так, що аж на двір бу́ло чу́ти. — По́тім положи́вся на по́стіль, покла́вши собі́ під го́лову оди́ноку поду́щину, яка́ була́ в ха́ті.

А жі́нка годувáла коро́ву.

— Ге́й, старá, а їсть коро́ва? — клі́кнув Матвій з постéлі.

— Їсть, моя́ мале́нька! Та ще й напо́ити тре́ба бідне́нку! — почу́лася відпові́дь Матві́хи.

Вдоволений Матвій лежав на постелі і ні про що не думав. Се була найщасливіша хвиля в його життю.

Матвіїха зяла дійницю і стала доіти корову. Діти не відступали їй ні на ступінь і цікаво та жадібно слухали, як цвіркало тоненькими струмочками в дійницю молоко. За хвилину дійниця була повна, а Матвіїха не тямила себе від радощів. Вона завела корову до хлівця, що був прибудований до хати. А діти слідком за нею... Їм так і пахла молошна каша.

— А що, старя, дала корова молока? — спитав Матвій.

— Дала, дала, та ще й повну дійницю... добре молоко, густе...

— Варі кашу! — закомандував Матвій, лежачи на постелі.

49. Сіра кобила.

Ні, вже що не кажіть, а як заяць перебіжить дорогою то вже без біди не обійдеться. Хочби в тебе голова була як казан, а очі як відра, вже як схоче лихе поглумитись над тобою, то й не знать, відкіль те лихо складеться.

Адже ви знали мою сіру кобилу? Та як її не знати? Її знали всі! Якáž то була кобила добра, прудка та працювита! Бувало, навантажиш віз зі снопами, — чи на гору, чи в долину, їй все одно, що по рівному. Е, що то вже була за кобила добра! Та ба, — так уже йшло їй голубощі на лихо, а мені на журбу та на тугу. І сама знахорка тогоб не вгадала, що їй складеться!

Адже ви знали мій лісок? Он там такі біля Нечіпорового, над річкою Сулою. То такі лісок мій по батькови. Там-то дуб стояв, як дзвіниця, високий, що й сказати не можна; а товстий-товстий то, мабуть обіймищів двоє або троє. І хто його зна, коли він і віріс такий товстий та високий, і хто його там посадив над самісінькою Сулою, над самісінькою кручею та глибиною такою, що мабуть там зроду і дна не було. А на те ще й гайвороння як понасідає, то мій дуб так і гнеться і хилиться на Сулу, мов зовсім падає в кручу.

Так отó я собі поміркувавши і з жінкою порадившись, кажу собі й думаю, що справді, як бісове гайвороння з усього світу зберётся та понасідає на дуба, то якраз звалить дуба в кручу. Тоді роби, що хоч! Пропаде зовсім дуб і гілля. „Поїду“ — думаю — „та зрубáю його, поки живий, бо вже йому мабуть довго не жити.“ І щож тут довго думати?

В понеділок раненько, поснідавши гарненько, запряг я покійничку кобілу, взяв сокіру та й поїхав.

Приїхав я в ліс, віпряг кобильчину та й пустів її по зрубови пástися, а сам за сокіру та й до дуба. А мій дуб зовсім похилівся на во́ду, лédві не звалиться в Сулу́; мов сам прóситься, щоб його зрубáли. „Е“, думаю собі, „і що воно́ буде, як я його підотну́? Адже якраз він у Сулі опіниться.“ Щож тут робіти? Пора́дись ні з ким, треба до свого розуму брátись. Привяжу́ дуба до кобіли та й буду помаленьку цю́кати. Як уже́ добре підотну́ і ста́не дуб хилітись на Сулу́, то ньóкну на Сіру, то вона́ його сюди й перехілить. Дóбре. Вже й ніхто́ розумнійше не відумає.

Привяза́в я одін кінéць мотузка́ до дуба, а дрúгим кінце́м за шію кобілу, а сам узя́в сокіру, та й цю́каю. Цю́каю, цю́каю — мій дуб стоїть, мов і не його́ цю́кають. Коли́ се вже так, що ось-ось перетя́ти, — як заскрипíть, як загуде́, як зашумíть мій дуб, як ухватíть мою́ кобілу в гору́, мов пружіною. Я нічо́го не думав і не тямив, чи я живий сто́яв, чи мертвий; тільки, вілупивши банькі, дивлю́сь та: „кóсю, кóсю!“ та поло́ю тру́шу, мов, бач, вівса́ даю. Так ні! Небі́жка і не огляну́лась і не заржа́ла. Коли́ се — разóм, мов з не́ба, шубóвсть у Сулу́, у кручу́ і дуб і кобіла! Та ще здало́сь, мов кобіла поперéду, а її дуб, мов звéрху пригні́тив. І не заржа́ла бідна на проща́ння; тільки фі́ля в кру́чі розда́лась, мов пéкло закипіло.

„Що́ отсе́ воно́́ буде?“ кажу́ собі й думаю. „Наві́що се похóже? Пропа́в і дуб і кобілка, та ще в хомутці́. Щоб бу́ло мені, дурно́му, хоч хомуте́ць ски́нути! Гай-гай!“ сказа́в собі та й запла́кав.

„Що́ мені тепéр на сві́ті робіти? Як мені лю́дям на óчи показáтись? Лю́де, бач, подума́ють та й ска́жуть, що

я дурний, що в мене розуму нестало, що я прив'язав дуба до кобили. Так щож тут робити? Як має вже що скластися, то де той і розум дінеться! Чи я такі собі ворог? Думав я ліпше, та й наробив тепер, що стидно й людям казати“...

50. Нюх у звірят.

В одного селянина заслабла жінка. Він пішов сам дойти корову. Корова фіркнула, пізнала, що то не господиня і не дала молока. Господиня казала чоловікови взяти свій киптάρ і хустину на голову. Корова дозволила подоїти себе, а як господар розщібнувся, корова понюхала і задержала в вімені молоко знов.

Коли гончі пси переслідують звірину, то ніколи не біжуть по її слідах, а все на яких 20 кроків боком. Як що ловець хоче навести пса на слід звірини і ткне його носом в її слід, то пес завжди відскочить в бік. Для нього сей слід так сильно пахне, що запаморочує його і він не знає, в котрій бік звірина побігла. І щойно як відійде в бік, чує пес, куді слід пахне сильнійше і гонить за нею. Він робить те саме, що й ми, коли нам говорять голосно над вухом; ми відійдемо і тоді тільки зрозуміємо, про що йде мова. Або як щось є заблизько нас — то ми відходимо і роздивляємо його звіддалі. Пси пізнають один одного і подають собі знакі при допомозі запаху.

Коли кінь лякається чогось, то він пірхає, прочищує собі ніс, щоби краще вхопити запах того, чого він боїться і поти не успокоїться, поки не обнюхає його.

Пес, побачивши здалека свого господаря, нерідко почне гавкати. Але се триває тільки до того часу, поки не підійде і не обнюхає його; тоді пізнає, що той, хто йому в очах здавався чужим — се власне його господар.

Бики бачуть, як бють биків, чують, як вони ревуть в різні і не розуміють, що се вони діється. Але як тільки бик найде бічу кров і понюхає її — пізнає відразу все. Тоді він реве, бе ногами і ніяк не вступиться з цього місця.

Коли людина хоче щось пізнати, то вона придивиться, послухає, понюхає і зрозуміє. Та найкраще пізнає людина

кóжну річ до́тиком. Звіря́ потребу́є поню́хати яку́сь річ і тоді щойно зна́є, що се таке. Нюх у звіря́т дале́ко чу́т-кійший, як у лю́дини.

Кінь, вовк, пес, коро́ва, ведмі́дь пізнаю́ть усі́ річи ню́хом.

Ще́ ніжнійший нюх ма́ють кома́хи. Бжолá леті́ть прóсто на ту кві́тку, в якій чу́є мід. Гусі́льниця за́вжди віднахо́дить той листóк, що приго́жий їй на їду́. Блощи́ця, блоха́, комáр і хáтна му́ха чу́ють ню́хом лю́дину з відда́лі со́тні ме́трів.

51. Зимовá ніч.

Ніч я́сна, прозо́ра,
Зіроньки тремтя́ть,
Спить земля́ простóра,
І хати́ всі сплять.

За́мкнені воро́та...
Сплять соба́ки злі,
І важка́ дрімóта
Залягла́ в селі́.

Оді́ж сніговáя
Стрі́хи їх вдягла́,
Ті́ша мовчазна́я
Сном оповила́.

А з лева́д вихо́дить
Ті́хо вовк старій,
Став... Очі́ма во́дить...
Огляда́ двори́.

Вийшов на дорóгу...
Сів, як пень сидить...
Переставив но́гу,
На село́ глядить.

Що то він гадає,
І чо́го трива́,
Що то наглядáє
Сива голова́?

Він сидить. І зóрі
Блімають, тремтять
В сніговóму мóрі,
І дворі всі сплять.

Ті́ха ніч прозо́ра
Діше над село́м,
Далечінь простóра
Спить холо́дним сном.

52. Вовкі.

I.

Вовкі звичайно живуть у темній і глухій лісовій гущі, куді рідко заходять люде. Літом вовкі бігають поодінці і тоді вони бояться людей, бо з одним вовком чоловік справиться.

Але зимою то зовсім інша річ: тоді вовкі бігають тійками і вже нічого не бояться: кїдаються на проходжих і проїжших людей, навіть забігають у села і хапають там, що попадуть: чи теля, чи лоша, чи вівцю, а іноді й дитину.

А протє вони зимою такі частенько голодують і пропадають від усяких хоріб. Иноді з голоду так вїють, що навіть здалєка сумно стає їх слухати. Тоді вже нічого вередувати: пропаде і свій брат, — до кісточки зїдять. Але як прийде весна, от тоді вовкам життя. Усі лісові звірки повилїзали з своїх нор, — птахи повернулись з вїрію і почали мостити собі гнізда. Здобичі стало скрізь доволі. Тоді вовкі розбігаються по лісі. Тепер уже вони не бігають у села за здобичею, але навіть утікають що духу, як тільки зобачать чоловіка.

У вовчиць у сей самий час є своя робота: одні відшукують свої старі нори, другі вигрібають нові і вистеляють їх травою або мохом. Вони, бач, тепер готовлять теплі і мягенькі ліжка своїм діткам. А вовкі їм ніякої помічі не дають: бігають собі по лісі та тільки й думки, якби добре попоїсти.

Вовчіці годують вовченят своїм молоком, кохають їх і пролежують біля них трохи не цілісінькі дні, хибá на хвилину одвихнуться, щоби чогó перехопити. Стережуть вони своїх дітей від людéй, від усякого хижого звіря, навіть і від батьків: ті давно полюб вовченят, якби тільки знали, де вони заховані.

II.

Одна молода вовчіця вигребала собі норú і жила там зі своїми вовченятами. Як підросли вони трохи, що вже дивились, не можна їх було тоді вдовольнити самим молоком. Треба було добувати іншого харчу. Ось вовчіця по-

біжить кудись, наловить зайченят, гусей, мишей та інших маленьких звірків, принесе їх у норú і спершу навчить дітей обдирати тих звірків, а потім годує їх свіжим мясом.

Раз вовчіця побігла за здобичею та й забарилась. Вовченятам навкучило сидіти самим у темній норі. От вони повилазили з неї погратися і погрітися на сонці. На той час проходило лісом двоє хлопят. Вони побачили вовченят і підійшли до них. Спершу оглядали і лашчили їх (бо маленькі вовченята дуже схожі на песят), а потім узяли

одно на руки, та й побігли собі з ним до дому. Через кілька хвилин вернула вівчівця до норі і принесла на обід ягнятко. Вовчята весело вбігли до матері на зустріч. Вона глянула на них і відразу уgliedіла, що одного нема.

Кинула на землю те ягнятко, та мерщій у норі, обнишпорила всі куточки, а потім кинулась шукати дитини у кущах, у траві, але шкода: вовчяти не знайшла.

Бідна мати жалібно завийла! Нагодувала вона дітей, загнала їх у норі, а сама побігла шукати нового житла.

— Незабаром знайшла вона старі норі якогось звіря; вернула до своєї, взяла гарненько зубами за шию одно вовчя, перенесла його, потім друге, третє, четвєрте. До вєчера вона зовсім перекочувала на нове місце. Хоч вона дуже втомилась, але за те зовсім заспокоїлась. Тепер уже

той, хто вкрав її дитину, не знає, де вона живе, і не прийде вдріге.

Тут прожила вона ціле літо й цілу осінь, а під зиму вовчята вже доволі підрослі. Як старі вовки почали зимою збиратися до купи, вівчівця і своїх дітей привела до них, старі щиро зустріли молодих і раз-у-раз брали з собою на полювання.

А те вовчя, що хлопята взяли, жило спершу в них, а потім їх батько продав його одному панови. Пан держав вовчя у буді, водив до нього собак і навіть дітей своїх. Вовчя незабаром привикло до рук, лашілось до усіх, мов собака, їло з рук і бігало на волі по подвірю. Оттак воно прожило у свого пана три роки і було зовсім смірне. Але далі почало огризатися на собак, а іноді й на людей.

Нарешті зробилось таким лю́тим, що кинулося на чоловіка та вкусіло його́ в но́гу. Пан узяв його́ тоді на ланцю́х. Вовченя́ ста́ло ще лю́тійше і поча́ло від ра́нку до ве́чера ви́ти. Вже бо́язно бу́ло і підступати́ до ньо́го.

Раз воно́ зірва́лось з ланцю́ха, ви́бігло на ву́лицю і покуса́ло кілько́х люде́й.

Тоді́ його́ нагна́ли і вби́ли з рушні́ці; обидра́ли шкі́ру і відда́ли кушніре́ви до випра́ви. По́тім прикупі́ли ще кілька́ таких ви́чинених шкі́р та й поші́ли га́рний та те́плий ко́жух.

53. Скривджений вовк.

Забіг смерко́м вовк-бра́тик у село́, —

Було́ йому́ там невели́чке ді́ло:

Бач, на горо́ді там теля́ ході́ло,

Так він і ждав, щоб блі́жче підійшо́...

Аж чолові́ка тут несé ли́ха годі́на —

Сам немалі́й та ще й в рука́х дрю́чіна.

Вовк тільки зазира́в крі́зь тин.

А він:

— „Чого́ се, во́вчику, сюди́ та зазира́єш?

Гляди́ лиш! Зна́єш?

Не жди, — тіка́й!“

Розгні́вавсь вовк: — „От ли́хо! Для́ його́ теля́ти,

І на горо́д не мо́жна зазира́ти!“

Сказа́в та й пода́всь у гай...

54. Як живе́ лиси́ця.

I.

У лісі́ помі́ж гру́бим корі́нням старо́го дуба́ щось ви́гребло́ в землі́ вели́ку та глибо́ку нору́, а звідти́ попід землі́ю поробі́ло на всі бо́ки вузе́нькі норкі́ на двір. А ви́гребли́ ту нору́ дві лиси́ці — ба́тько та ма́ти, — жи́ли вони́ там з свої́ми ді́точка́ми.

Лисинята були ще маленькі і навіть сліпі. Мати пістувала їх, годувала молоком і не кидала ані на хвилину. Та на що їй кидати, коли батько сам приносів її їду: рибу, птицю, кріликів, мишей, жабів.

Лисинята потроху підростали і вже стали дивитися на світ божий. Батько того тільки їй ждав: з цього часу він став чим-раз менше заглядати в норі, так що матері все частійше та частійше доводилося бігати по харчі. Аж ось батько їй зовсім покинув свою сім'ю і пішов гасати по лісу. Круто прийшлося бідній лисичці: і самій їсти хочеться,

та їй діточки підрослі, — їм самого покорму мало, треба годувати м'ясом. Та тільки те горе, що самі вони ще не вміють його добувати, вона повинна їм носити.

От лисичка і виткнула з норі свою гостру морду. Вона роздивляється, чи нема де поблизько людей, або якої страшної звірюки. Подивилась, подивилась, вилізла з норі і прудко побігла своїми короткими тоненькими ніжками, а довгий хвіст, мов помелі, аж по землі волочеться. Аж ось на ліщині угледіла вона пташку. Лисичка зразу притаїлась, далі простяглась по землі та їй полізла тихесенько на череви. Сидить пташка на гілці та їй знай собі виспіває. А лисичка тимчасом все ближче та ближче підлазить, та так тихесенько, що пташка її і не бачить і не чує.

Схаменулась бідолáха тільки тоді, як лисиця зразу стрібнола до неї і піймала її своїми гострими зубами.

Принесла лисиця птiчку до себе в норi і попереду навчила дiток, як її оскубти, а далі розірвала на шматки і погодувала лисинятка.

Трoхи згодом лисиця знову побiгла в лiс. Наловила мишей і позносила до дому. Миші були ще живі, тільки лисиця так їх попридусувала, що вони ледве дихали, а тiкати не могли. Почала лисиця вчити дiтей, як треба ловити миші.

Шпарко кiдались на них лисинята, хапали лапами і кiгтями, мов трiску. Як тільки миш поворухнеться, лисинята гуртом на неї, підкидають її, душать, скубують. Довго мучились бідні миші, нарешті мати порозривала їх та погодувала ними лисинят.

II.

Що-дня водила мати дiток з норi побiгати на траві та погрітися на сонці, і разом вчила їх ловити малenьких звiрків.

Раз побiгла лисиця до плеса, де плодились дiкі качки і вхопила з одного гнiзда аж трoє каченят. Вже збралась бiгти до дому, коли се трoхи не над самим вухом щось як торохне. Гульк лисиця, аж недалeко стоить стрiлець з собакою. Мов ошпарена, пустилась вона бiгти, а собака побачила та за нею. Бiжить лисиця, землі під собою не чує; серце беться, мов вискочити хоче. Так і гадала вона вже, що не мине собачих зубів. Аж ні: добiгла до норi і хутко сховалась. Собака і собі за нею, та ба: норá дуже вузенька, — не пролізти собаці! Довгенько простояла собака над норoю та все гавкала, аж вила. Трoхи згодом прийшов стрiлець, оглядiв гарненько норi, а далі подивився кругом, щоб запримітити місце, клікнув на собаку, та й пішов собі.

Другого дня лисиця знов побігла по їдї, а дітїй покинула самїх. На сей раз її довелось стягти здоровенного окуня з невода, що рибалкї витягли з водї. Біжить вона до дому з рїбою. Вже й норá недалєко, коли се глянула вона тудї, і в неї від страху аж волосься дубом стало! Щож вона побачила, що так перелякалась? А ось що: всі лисинята цовилїзали з норї і граються у травї, а близенько за кущем стоїть стрілець і цілить з рушнїці. Бідна лисиця!

Не хочеться, щоб її вбили, та й діток жаль. Побіжить вона до них, то її вбють! Не очумалась вона ще з переляку, як стрілець стрілив і влучив одне лисиня, хоч і не вбив його. Всі лисинята з пїском та гвãвтом скóчили у нору, а лисиця й собі

за ними, та й сховалась. Стрілець пішов собі, пїймавши облізня. Поранене лисиня жалїбно пищало в норі, кров так і лілась з рани, але і мати і братї разом на нього кинулись, розірвали на шматкї та й зіли.

III.

З того часу лисиця зробилась ще бїльше осторожною, щоб не скоїлось знов такого лиха. Вона навіть хотїла перебрãтись в їншу нору, щоб утіктьї від стрільця, але діти поїдростали вже велїкї і в неї не стало б сїли їх перенести.

Минulo лїто, настала осїнь. Сонце бїльше ховалось у хмари, ніж грїло. Раз-у-раз стали їти дощї та й похолоднїло. В лїсі і птїчок і малєньких звїркїв поменшало. Птїцї полетїли у вїрїй, а звїркї поховались у свої теплї норї. Лисицї нерãз доводилось голодувати з дїтьми. Раз вона цїлїсенький день нїчого не їла, крім яблук, що ната-

скала з якогось садка. От над вечір і побігла пошукати чогó-небудь смачнійшого. Біля річки паслась отара. Хотіла вона була стягти ягнятко — та не посміла, бо вже якось їй доводилось за се пробувати баранячих рогів. Краще помандрувати на село та піймати півня або курку, може ніхто не побачить. От і побігла. Біжить та й біжить, коли чує, щось дуже смачнім запахло; стала вона та й нюхає. Коли дивиться, аж на гільці висить великий шматок мяса. Зрозуміла лисиця, що тут щось не певне, бо з якої такі речі висіти йому в лісі? А їсти хочеться, аж шкіра болить, до села ще далеко! Довго вона вертілась коло дерева, та все поглядала на смачний шматок. А далі не втерпіла, підскочила, щоб його вхопити та й попала лапою у капкан. Кідається бідна на всі боки, щоб вірвати лапу, та ба: залізни шпуги добре її схопили. Думала вона, думала, та й надумала: відгризти лапу, що попала у капкан і побігла на трох. Але як тепер повернутись до дому? Як побачуть діти кров, не зважатимуть і на матір, зразу розірвуть і зідять. Ні, краще туді не наvertатись, нехай діти живуть, як хочуть. Довго лисиця залізувала рану на нозі і завивала травою та засипала піском, щоб не йшла кров. Через кілька днів ногою загоїлась і лисиця вже бігла на трьох ногах, мов на чотирох.

А лисинята довго ще чекали і жалібно пищали: виголодувавшись через ніч, пішли вони ранком самі шукати собі їжі. Але не довго бідолахи тинялись по світу без матері: хитрувати так як мати, вони ще не навчилися, а через те не пройшло і десять днів, як усі вони піймалися у зуби вовкам, а одного вбив такий стрілець.

55. Бурій ведмідь.

Ті ведмеді, що живуть по наших краях — бурі. А є ще ведмеді білі й чорні. Наші ведмеді живуть по густих, несходимих лісах, по долинах і в горах, куді ще мабуть і ногою людська не ступала. Там ведмідь блукає і в день і в ночі, живе собі на волі, як хоче. Розказують, що іноді на нього вовки нападуть. Тоді ведмідь стає на

за́дні ла́пи, у перéдні захо́пить до́бру лома́ку, та й боро́ниться.

Молоді́й ведмі́дь не бога́то ли́ха ро́бить. Мов коро́ва їсть траву́, кома́шині подушкі́, лісові́ ягоди́, а то́ й саму́ ко́машню́ та мід по бо́ртях вишу́кує. По вели́ких ліса́х в де́яких місця́х рідко́ хто де́ржить бжі́л у коло́дка́х, та ву́ликах, а де́ржать їх у вели́ких, ви́довбаних пнях, або́ бо́ртях висо́ко на де́реві. От ведме́ді туди́ й ла́зять і ви-

дира́ють мід з бо́ртів. Розлюто́вані бжо́ли куса́ють його́, та йому́ те байду́же. У нього́ шерсть гу́ста і бжо́ли йому́ не ду́же дошкү́люють. Хиба́ вже ці́лим ро́єм ся́дуть йому́ на ніс, то́ді ведмі́дь за́реве́, потре́ но́сом по де́реву, і бжо́ли попа́-

дають. Біда́ тако́ж, як ведмі́дь ко́ло засія́ного по́ля осе́литься, усе́ по́ле сплюндру́є.

Молоді́й ведмі́дь ду́же полохлі́вий. Тільки́ кри́кни, за́раз уті́кає. А як зоста́ріється, то́ вже не те. Поко́штує́ яко́го небу́дь зві́рка — і почне́ за усі́м живи́м ганя́тися: ло́вить ві́вці, худобу́ і ко́ні. Ино́ді і в село́ захо́дить, лама́є двéрі по хлі́вах і цу́пить худобу́. Ведме́ді ще́ ло́влять ри́бу, тому́ їх ча́сто мо́жна зустрі́нути ко́ло річо́к.

Молоді́ ведмежа́та ду́же весéлі і вті́шні: ла́зять по де́рева́х, бо́рються, мов ті хло́пці, скака́ють у во́ду, одно́ дру́гого наганя́ють — мов ді́ти. Як ведмежа́ті мине́ рік, то му́сить ня́ньчити сво́їх мале́ньких брата́в, а ко́лі до́бре не догляда́є, то діста́є від ма́тері прочухана́. На шосто́му ро́ці ведмі́дь переста́є рості́ти, а загалом мо́же він жи́ти 50 лі́т.

56. Ведмі́дь та коло́дка.

Іде́ ведмі́дь лісо́м, ню́шить і чу́є, що ме́дом па́хне. Гля́нув у гору́, ба́чить — на де́реві ву́лий, а під ву́лиєм

колódка на шнурі вісить. Зараз ведмідь поліз на дéрево добувати меду. Доліз до колódки, а далі не може лізти, бо колódка не пускає. Ведмідь помалу відіпхнув колódку лапою. Колódка подалась трохи в бік, потім вернулаь наза́д і легко вдарила ведме́дя по голові. Ведмідь відіпхнув колódку дужче і колódка вдарила його́ дужче. Ведмідь розсердився і відіпхнув колódку з усієї сили; вона́ вдарила його́ так, що ма́ло не впав до до́лу. Ведмідь так розлютився, що вже й про мід забув, а хочеться йому́ тую колódку подужати. І почав він з усієї сили відпихати її від себе, а вона́ його́ все по голові та по голові. І такі колódка подужала. Упав ведмідь з дéрева з побитою головою́ і меду не покоштував.

57. Ведме́же го́ре.

Раз весняно́ю поро́ю, удо́світа поране́ньку, як ще зоря не сходила, з лісу-бо́ру дрімучого ведмеді́ця виходила та з діточка́ми мали́ми потішитись, погуля́ти та світ огляда́ти. Сіла собі ведмеді́ця під бері́зку білу; ста́ли ведмедя́та гра́тись, обнимати́сь, боро́тись, перекида́тись.

Де не взявся — йде стріле́ць; несе́ в руках рога́тину, ніж за по́ясом у нього́, а на плéчах ще мішо́к.

Як побачила стрі́льця́ ведмеді́ця, заре́віла, зарула́. Та діто́к ста́ла склика́ти, ведмедя́ток молоді́х: „Гей, ви діти-ведмедя́та! Покида́йте ви вже гра́тись, боро́тись та обнимати́сь! Та хова́йтеся за мене́! Вже я вас йому́ не дам!“ Ведмедя́та наляка́лись, за ма́тінку похова́лись, ведмеді́ця розсердилась та на но́ги дйби вста́ла.

А стріле́ць був дога́дливий, розігна́вся він до не́ї та встромі́в у ведмеді́цю рога́тину. І впала та ведмеді́ця на си́ру зе́млю. Стріле́ць з не́ї шку́ру зняв, забра́в в мішо́к ведмедя́т та й пішо́в до до́му.

— Отсе́ж тобі, жі́нко, та гості́нці з лісу: Ведмеді́ці шуба́ за п'ятьдеся́ть черві́нців. Та ще тобі на гості́нці: тро́є мали́х ведмедя́т по п'ять черві́нців.

Не дзвони́ йшли по го́роді, а по те́мному, по лісі пішли́ вісти. Дійшли́ вісти аж до бу́рого ведме́дя, що вже його́

ведмедіху стрілець вбив, що вже його ведмедят у мішок забрав. І ведмідь та зажурився, та голову понурив по своїй жінці-небозі, чорнобурій ведмедісі. І заплакав і завів:

— Гей, ти доле нещасная! Ведмедіце ти моя! На когож ти покинула мене бурого ведмедя, нещасного удівця?

Вже ніколи із тобою не побавитись мені, не бавити ведмедят, не співати їм до сну!

І почули звірі в лісі, як заводів ведмідь бурий, як заводів і ридав. І побігли всі до нього, до боярина свого. Побігли всі звірі більші, побігли всі звірі менші та потішити ведмедя. Прийшов і вовк сіроманець і лисичка приходила. І білка сюди прибігла, навіть зайчик малій, сірий до ведмедя теж прибіг.

58. Білка.

Те маленке звірятко належить до численної породи гризунів; родичами їй доводяться зайці, миші, сусли,

бóбри та йнші. Гризуні від йнших звірів ріжняться найбільше зубами.

Маленька білка дуже гарне, жваве, та швидке звірятко. Найперше углядиш у неї довгий пухнатиий хвіст, який вона загинає на спину аж до голови, коли сидить тихо і розстиляє в повітрі, коли перескакує з дерева на дерево. Передні ноги у білки коротші, ніж задні, тим-то їй зручніше скакати, ніж бігати.

У білки чотири гострі передні зуби: по два в горі, і вниз.

Передні зуби у білки, — та й у всіх йнших гризунів, стираються від того, що білка ними гризе свою їжу, вони виростають знову. Як білку посадовити в клітку і довго не давати їй нічого гризти, то передні зуби виростуть такі великі, що вона не зможе й рота стулити і з голоду загине. Зуби в білки показують, що їй призначено гризти свою їжу, а не кусати чи рвати. Та й справді часто можна бачити білку, як вона сидить

на задніх лапках, у передніх держить горішок, моторно розгризає шкаралупу, виймає зерно і теж гризе його.

Білка робить собі гніздо на деревах по дуплах. У дупло те, наче в комору, понаносить вона горіхів, шишок, усякого зерна, щоб було чим через зиму годуватись. Білка дуже звинне звірятко і не вглядиш, коли вона з одного дерева на друге перескочить. Тільки що була коло тебе, а ось дивись — на десятому вже дереві. На білок полюють у зимі, бо тоді в неї фúтро краще й тепліше. В літі вона руда, а в зимі — сіра.

Білкі часом переселяються з одного місця на друге величезними чередями. Таку чудасію бачили якось у місті

Нижнім Тагильську на Уралі. З лісу вийшла велика чередá біло́к і пішла просто в місто. Біло́к було так ба́гато, що навіть ті лю́де, що зда́вна в Си́біру живу́ть, дивува́лися. Білкі йшли навпросте́ць, бігли вулиця́ми, скака́ли че́рез паркані, забіга́ли в хаті, у дво́ри, плігали по даха́х. Усе́ місто було́ повне біло́к. Звіря́тка сі боя́зкі, а тепе́р такі сміливі пороби́лися, що не боя́лися ні люде́й, ні соба́к, — біжа́ть та й біжа́ть, не спиня́ючись. Соба́ки загриза́ли їх со́тнями. Лю́де й собі забива́ли ба́гато, щоб позди́рати шкі́ркі й попро́дати. А проте́ білкі ви́димої сме́рти не ляка́лись, а все́ йшли та йшли з лісу кúпами зра́нку до ве́чора. Мину́вши місто, білкі йшли да́лі, аж по́ки не дійшли́ до рі́ки Чу́сової. Та рі́ка широ́ка й прудка́ дúже, та й вона́ не спині́ла біло́к. Нена́че стеря́вшись, скака́ли вони́ в во́ду, тільки пухна́тий хві́ст задира́ли на спи́ни, з усіе́ї си́ли пли́вучи до дру́гого бе́рега. Пливлі́ вони́ чере́дою.

„Сів я в човен“, оповіда́в чолові́к, що ба́чив се ди́во, „попли́в насере́д чере́ди. Ба́чу, що де́які білкі зовсім знемо́глися, притомі́лися: віткне́ться, бідола́шна, з води́ раз і дру́гий, пірне́, зно́ву вірне, а там її́ закру́тила й поне́сла течі́я. Знеси́леним білка́м я простяга́в весло́. І як простягну́, за́раз вони́ по веслу́ й лізуть до мене́ в човен. Маленю́кі такі та гладеню́кі, — сяду́ть на дно та й трыса́ються. Ба́гато їх до мене́ в човен ота́к налі́зло... Як човен підпли́в до вели́кого судна́, білкі повила́зили на ньо́го й ти́хо сиді́ли там кúпою, нена́че вірили, що їх не займу́ть. Спочи́вали серде́шні! А ско́ро судно́ підійшло́ до бе́рега, білкі за́раз повиска́кували на пісо́к та й пода́лися да́лі. Ба́гато їх загіну́ло, але́ й ба́гато переплі́ло че́рез ріку́ і пішло́ да́лі“.

Так переселя́лися білкі. Була́ їх тьма, не со́тні тисяч, а міліо́ни. І йшли вони́ дале́ко, за со́тні миль, переселя́ючись з одної́ краі́ни до дру́гої, з одні́х лісів до інши́х.

59. Пташкі́ й діти.

Йде́ весня́на дні́на,
Схо́дить со́нце я́сне,
Буді́ться з просо́ня
Все́ веселе́, ща́сне.

На траві свіженькій
Срібні рóси сяють,
Пóнад сéла птіці
З вірею вертають.

Дóбрий день вам, діти!
Що у вас чувáти?
Чи булó вам вáжко
Зіму зимувáти?

Чи пильнéнько вчїлись,
Книжечкї читáли?
Чи хоч дóбрим слóвом
Нас колї згадáли?

— О, витáйте, пташки! —
Кáжуть діти любі.

— Ластівкї, зозулі,
Бúзьки гостродзюбі!

— Кóжде з нас щирéнько
Вас, пташóк, витáє,
Бо до нас із вáми
І веснá вертáє!

— Скóро лїс і пóле
Вкрїють свїжі цвїти —
І з птичкáми в гáю
Защebéчуть діти.

60. Пташкї.

I.

Пригрїло сóнечко, розстáли снїгї, розлїлися вóди на
три брóди, — як спївáється в піснї.

Розлїлися вóди на три брóди,

Гей, діти-квїти, веснá крáсна, зїлля зеленéньке.

У пёршому брóді зозуленька куé.

У дрúгому брóді соловії щebéче.

У трéтьому брóді — сопїлочка граé.

Ожив садок і ліс і поле. Налетіло багато пташок: і соловій і зозуля і ластівки і жайворонки і багато інших. Щебечуть, клопочуться, відшукують собі їжу, мостять гніздечка.

— Зазуленька куже,
Бо літечко чує.
Соловій щебече,
Садки розвиває.

Віються пташки по садах і по лісах, виспівують цілий день, немов та дівора, що весною на вулиці збереться бавити. — Ще як тільки по тріхи поростає на полі, вже чуємо, наче срібні дзвіночки дзвенять у небі; то жайворонки. Все вище й вище підносяться вони, тріпочучи крильцями, і виспівуючи свою мілу пісеньку. І дзвенить піснями пташок поле й гай, в день і в ночі. Як пусто, як сумно булób на світі без пташок. Світ був би наче мертвий. Пташки та їх співи то краса природи, утіха й розвага людям у сумному житті, у тяжкій долі та важкій праці. Здавалось би, люде повинні любити та жаліти пташок; а ми часто бачимо, як люде, особливо діти, без жалю руйнують пташині гнізда, вибирають ячка, вбивають або замучують пташенята. А може від пташок, окрім втіхи, нема ніякої більше користи? Може вони ще й шкодять. Се ми зараз побачимо.

Велику шкоду в господарстві роблять комахи: жуки, хлібоїди, хрущі, саранча, усельниці, оваді. — Комахи розплóджуються страшенно швидко. Кладуть ячка по 80 до 100 і більше зараз, та ще буває плóдяться не один раз на літо. З ячка не виводиться зразу справжня комашина, а попереду робиться хробачок, усельниця, така черва, що побогато їсть рослини, — чи то хліба, чи лістя на дереві, чи коріння в землі. Бачили ви, як усельниця обість дерево, що цілий ліс у літню пору стоїть голий, наче би перейшла по нім пожежа. Далі з черви робиться така „лялька“, замóтується десь у лістя або в свою павутину та й заніміє, аж поки переробиться вже на метелика, або на хрущу, чи там жука.

Як заведеться багато отої погані в садку або в лісі, або й на полі, то людям буває велика шкода і трудно

чоловікови з тими тисячами ворогів - комашок боротися. Та в людей є приятелі і помічники - пташки. Вони винищують велику силу комашок, бо годуються здебільша комахами і поїдають їх що-дня тисячі.

II.

Яку користь приносять людині поодинокі роди птахів, — се ми зараз побачимо. В одному великому саду одного літа на цілому дереві гусінь поїла все лістя і сад стояв голий, як зимою. В осені скрізь на дереві було багато клубочків павутини, а в клубочках були тисячі яєчок. Господар саду старався збирати ті клубочки і, щоб винищити їх, потратив на се багато грошей. Та сад був великий і трібно було позбирати усі комашині гнізда. Зимою в той сад внадилися синиці і стали їсти комашині яєчка. На весну 20 пар синиць звїли собі гнізда в тому саду. За літо вони зовсім половили та поїли гусінь і тих метеликів, що з них гусінь плідиться. Бо синиці зїдають комашок по кількасот на день. А кількож вони ще переносять своїм дітям!

Маленька пташка кропів'янка їсть на день зо пять тисяч рослинних вошей. Та пташка на літо виводить два рази молоді пташенята. З кожної комашки за літо може наплідитися кілька тисяч таких комаш. От тепер подумайте, скілько комаш вигубить одна пара пташок за літо?

Горихвістка їсть за день 600 мух. Жовтобрюшка ще більше поїдає комашок та ще виводить за літо 12 або й 16 пташенят і годує їх теж комахами. Хто убє пару таких пташок, той дасть розплідитися 5 мільйонам усяких шкідливих комаш за літо.

Жовна (дятель) лазить по дереві, обдивляється, де поховалися хробакі й жучкі під корою, виганяє їх, стукаючи своїм довгим дзюбом і тоді їх ловить. — Вміє діставати ту черву, що точить дерево зі споду під корою.

Шпакі вправді крадуть ягоди по садах, а протє з них велика користь, бо вилівлюють на полі жуків — хлібоїдів, та інших комаш. Ягоди довго доспівають, а шпакі тимчасом мусять чим іншим годуватися. Дітей годують жучками та всякими комарами. В деяких краях люде розуміють

кóристь зі шпаків і рóблять для них гнізда, збиті з дощóк з вічком, на висóкій жéрдці. Там шпакі живóть кóжного літа і плóдяться.

Про лáстівку, соловія, синіцю, посмітюху та йнших дрібних співúчих пташóк і згадувати нема́ чо́го, бо й так кóждий зна́є, що вони́ шко́ди не рóблять, а прино́сять кóристь. Щоб по садка́х та ліса́х заводілися та розплóджувалися співúчі пташкі, трéба заставляти там за́тишні кутóчки, де гúсто наросло каліни, ліщíни, абó дíкої грúші чи тёрну. Мóжна ще накíдати в кúпу колю́чого гíлля, як сад вичіщують. У такiм місці пташка́м бúде дóбре, а кіт абó пес тудí не пролізе. Котí дúже шко́дять пташка́м.

61. Зозу́ля.

Весно́ю, як зозу́ля ку́є, лю́де рахóють, чи дóвго їм ще жíти. Скíлько раз вона́ проку́є, стíлько, ка́жуть, і оста́ється літ жíти. Що́ ся приміта не ма́є ні кри́хти правди,

вже ма́буть кóждо-му доводілось ді-знáтись, бо бува́є, що одна́ зозу́ля проку́є двічі-тричі, а дру́га бiльш со́тні.

Кувáння зозу́лі — її весі́льна пі-сня, самéць співа́є отсю́ свою́ нехі-тру пісню, по́ки зозу́ля не покладе́ яéць.

Зозу́ля на масть, як ка́жуть, зозу́ля-ста, се́бто рябе́нь-

ка, хвіст у не́ї дóвгий з білими вели́кими ця́тками. Вона́ рiдко сiда́є на зéмлю, а ходiти зовсiм не мóже. Зáвше вона́ дéржитьсá чорноліссá, бо тут її найлі́пший харч — волоха́та гúсiнь, що спустóшує дéрево, обiда́ючи його́ лист.

Зозуля страх пажерлива і, здається, ніколи не може наїстися; цілий день вона літає і визбірує по гіллях дерев гусеницю.

Зозуля дуже чудна птіця. Ще з давніх часів запримічено, що вона ніколи не робить собі гнізда і ніколи сама не виводить дітей. Не тільки між птіцями, а й між звірятами се одинокий випадок, що батькі не дбають за своїх дітей.

Зі своїмиж яйцями зозуля ось як робить: літаючи по лісу, або по садку, вона вишукє котрє-небудь гніздо і як найде такє гніздо, в котрім є яйцє, то кладє туді й своє, а чужє викидає. До чужого гнізда вона завжди підкрадається потайно, щоб її не запримітили. Як що порá настане нести яйцє, і як зозулі не можна на той час сісти в чужє гніздо, то вона несється прями на землі і вже тоді берє своє яйцє в дзуб і підкидає в гніздо.

Ніколи ще не траплялось, щоб яка-небудь пташка викидала з свого гнізда зозулине яйцє, а завжди висіжує його і вигодовує зозуленя.

Зозуленя дуже пажерливе і їді для нього не настарчиш, а вбівшись у палкі, зозуленя викидає пташенят других з гнізда, а то й убиває.

Не зважаючи на такú її поведінку з яйцями, зозуля дуже користна птіця, і її завжди треба обороняти.

Один вчений вилічив, що зозуля за літо зїдає велику силу гусені, котра дуже шкодить в лісі і в садку.

Починаючи з середини літа, зозуля вже летить у вірїй. Гурту вона не придержується, а летить кожда сама собі, коли захоче.

62. Пісня про зозулю.

Ой полеті, зозуленько,
В неділю раненько,
Та на моїй родинонці
Закуй жалібненько!

Ой полеті, зозуленько,
В мій рідний садочок,

Вірви мені хоть квіточку,
Хоть один листочок!

Сядь, зозуле, край віконця,
Де ненька вітає,
Відкіль вона рано й вечір
Менé виглядає.

63. Сіре качátkо.

I.

Вівела раз квóчка качáта. Всі вони були дýже гáрні. Нáвіть старá Андрі́ха, що то вже неодні качáта бáчила, не могла їх нахвалітися.

Мáли вони дзюбкі й ніжки плоскі й ширóкі, як-то вже з давен-давна в качóк мо́да. Йдúчи, колисáлися трóхи в прáво, трóхи в ліво, бо такій був у них звíчай.

А як гáрно були вони вбрані! На ногáх мáли червóні панчóхи, а цілі були вкриті жовтéньким пúхом, мягéньким як шовк.

Одне тільки наймéнше, сіре́ньке качátkо зовсім від дрúгих відроділося.

Нічóго вони собі бiльше не бажáли, як щипáти зелéну траві́цю і в калю́жах шукáти хробачків. А сіре́нькому качáткови захотілося плівати по потічкú, що за горóдом ненáче вуж вiвся ланáми й гáями вiльшiни. І нiяк не було мóжна йомú тóго з голови вiбити.

— Ходiм, та й ходiм на ту чiсту водiцю, на тi прозорi хвiлi, — просiло вонó безнастанно.

— Абóж тобі тут зле? — говорiли дрúгi.

— Дóбре менi, алé там бúде ще лiпше.

— А звiдкиж ти мóжеш знáти?

Качáтко задéрло голóвку в горú, подúмало, та й кáже:

— Так менi моé сердéнько вiщує.

І дóти просiло, аж пóки мáма-квóчка не пішла зi своїми дiточкáми на потiчóк. Качáтка повлазiли зáраз у вóду та й нуж плóскатися та плáвати. Нáвіть поринáти навчiлися вiдрáзу.

Потік дуже подібався цілій громаді, але як лишé ма́ма-кво́чка закудка́кала, всі кача́тка хуте́нько ви́скочили з води́, стріпали пе́рця та й верну́ли на подві́ря...

Потік глибо́кий, чисте́нький — то пра́вда, але деж йому́ рівна́тися з калю́жею? Там смачни́х хробачки́в так бога́то!

Одне́ тільки сіре́ньке кача́тко огляда́лося з жалéм по́за себе. Воно́ хоті́ло би поплі́сти гень да́леко, де поті́к зника́є, де зеле́на лева́да з си́нім не́бом стика́ється. Там то му́сить бу́ти га́рно!

Воно́ запитало́ ма́ми-кво́чки:

— А що там є за ти́ми верба́ми, за га́єм вільши́ни, за зеле́ною лева́дою?

— Не зна́ю, моя́ дити́нко; ніко́ли я так да́леко не ходи́ла, — мо́же там вже кіне́ць світу. Та що мене́ то обхо́дить, ми ма́ємо сво́є подві́ря. Ходи́м на сніда́ння.

II.

— Кого би то запитати? — думало кача́тко. — Хто міг би се зна́ти?

Одно́го ра́зу підчас зли́ви познайо́милося воно́ з товсто́ю качко́ю з сусі́днього подві́ря. Була́ то гові́рлива ста́рушка, яких ма́ло — і вона́ ціка́вому кача́ткови ось що розпові́ла:

— Го, го! Моя́ люба, то́бі й на га́дку не при́йде, яка́ там да́льше вода́ вели́ка. Го, го! Така́ глибо́ка, така́ широ́ка, що й кінця́ не ві́дно. В погі́дний день блищи́ть вона́ як смо́ла, що не́ю господа́р ко́леса від во́за сма́рує. А ко́либ ти зна́ла, які там росту́ть цві́ти, які рибки́ у воді́ пли́вають!..

— Кажі́ть, кажі́ть, бабу́ню! — просі́ло ціка́ве кача́тко.

— Чого́ то там нема́! Над водо́ю стої́ть ха́та, вели́канська́ й височезна́. А ко́ло не́ї два ко́леса безнаста́нно оберта́ються, а вода́ че́рез них перелива́ється, шумі́ть і гуде́ без кінця́. Але́ що то таке́ — то́го я вже не зна́ю.

По тій розмо́ві подумало́ собі кача́тко:

— Му́шу я само́ те все побачи́ти.

Ко́ли на дру́гий день, по прогу́льці над поті́к, ма́ма-кво́чка заква́кала, щоб усі́ кача́тка на бе́ріг виходи́ли, уда́вало каченя́, що ніби воно́ то́го не чу́є.

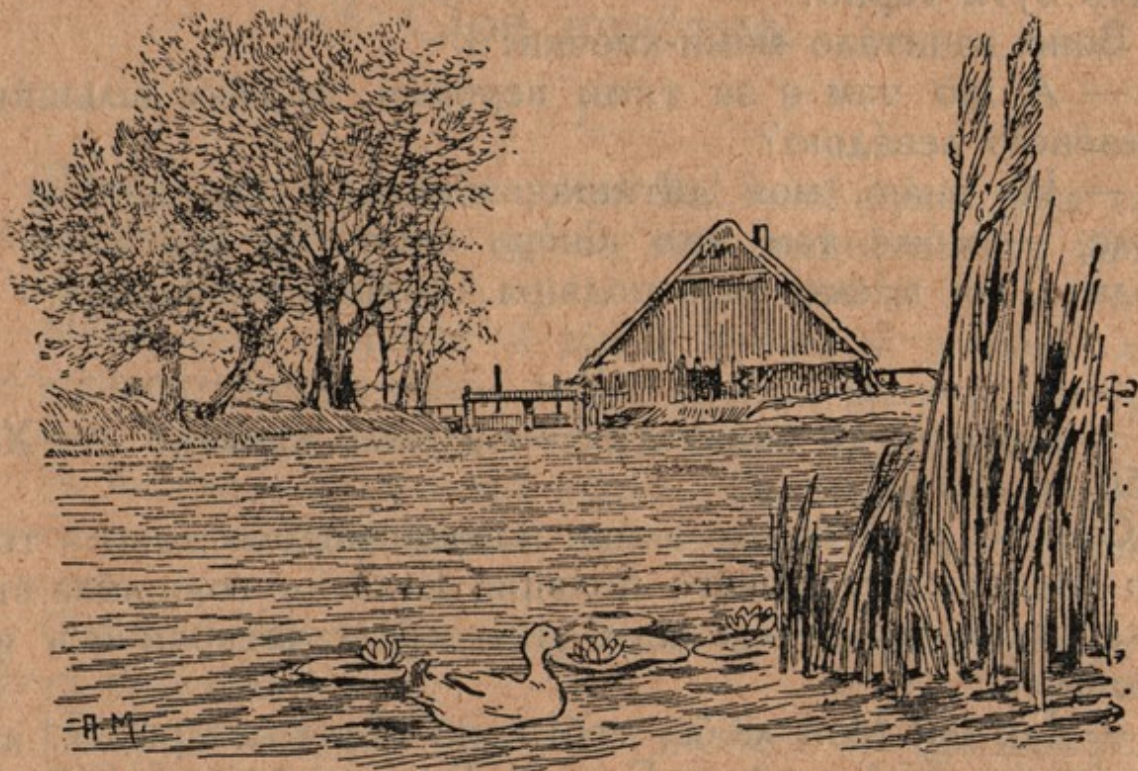

— Попливу́ я тільки дрібку да́льше та й за́раз верну́,
— так воно́ собі гада́ло.

Пливé воно́ ува́жно здовж бе́рега що-раз да́льше. Ми-
ну́ло сусі́дні хати́ й ви́шнєвий садо́к і бері́зкі, що галу́зкі до
землі́ посхи́ляли, аж ви́плило на став ши́рокий-ши́рочезний.

Ста́ра ка́чка ви́дно пра́вду говори́ла.

Всю́ди, куди́ лишé гля́неш, вода́ й вода́, зда́ється, що
й кінця́ їй нема́. А бли́щить, а сві́тить на́че срі́бло. На

воді́ розложи́лося ши́роке лі́стя й чудо́ві білі цві́ти. На
бе́резі шумі́ть зти́ха очерéт. Він пе́вно свої́м шу́мом при-
сипля́є білі цві́ти.

А там да́леко щось мая́чить. Чи то го́ра, чи ха́та
така́ вели́ка? Лише́ колéса турко́чуть, ненáче клі́чуть:
„Сіре́ньке кача́тко, ході́ до нас, ході́ но до нас!“

Кача́тко се чу́є і пливé, пливé. Воно́ забу́ло, що його́
подві́ря оста́ло вже да́леко, да́леко по́за ним, а воно́ само́
— самі́сінке на чу́жих во́дах блука́є.

А та вода́, що з таки́м шу́мом у гли́бину спада́є, вже
неда́лечко.

Нара́з якийсь жах огорну́в кача́тко. Хоті́лоб воно́ вер-
ну́ти до свої́х сестри́ць, до сво́єї ма́ми-кво́чки. Чу́є, що вже
кіне́ць йому́ надхо́дить. Ще́ час, ще́ порá верну́ти.

Вонó próбує б́истру стру́ю поборо́ти; ще чу́є, що могло́б верну́ти.

Але́ ні. Нехай́ хоч би прийшло́ся згинути, але́ перед-т́им побáчу те, чо́го я бажáло. Нехай́ зрозумію той го́лос, що мене́ клі́че. Нехай́ ті срібл́исті во́ди обми́ють бруд, що в калю́жі покр́ив мо́є піря́чко, нехай́ напи́юся дово́лі се́ї хруста́льної води́ці.

І качáтко пливé да́льше, вже страх його́ поќинув. Спо-ќійно і ра́до зда́ється вонó на во́лю шумно́ї хви́лі, а вона́ його́ поривáє, несé з собо́ю — залива́є... Вже його́ не видáти.

Та чи вірине з води́ сіре качáтко?

64. Як лю́де навчили́ся розводи́ти ри́бу?

В одно́му мале́нькому францу́зькому селі́ жи́ла небога́-та селя́нська роді́на. Ба́тько лови́в ри́бу, ма́ти працюва́ла біля́ господа́рки, а їх син, Жо́зеф, помагáв ба́тькови, скільки сил, у робо́ті.

Раз побáчив хлопчи́на в рі́чці бога́то-бога́то риб, що їх називáють стру́гі. Ри́би ки́далися на всі бо́ки, труча́ли одна́ дру́гу. Хлопчи́на задив́ився на них; враз побáчив він, як з одно́го стру́га потекла́ йкра, а дру́гі поча́ли виді́лювати з се́бе яку́сь білу риді́ну. Пóтим ри́би відпли́ли. Хлопчи́на побі́г до ба́тька і розпові́в йому́ про все, що бачив. Ба́тько засмія́вся і сказа́в: „Хибáж ти ще не бачив ніко́ли, як ри́ба кладé йкру? Йкра — це ри́бчячі я́чка. З не́ї ви́водиться мале́нький на́рибок. Як би не йкра, то не на до́вго ви́стало́б лю́дям ри́би; її́ шви́дко ви́лапали́б“.

Хлопчи́на тим заці́кавився і зно́ву побі́г над рі́чку. Хоті́в коне́чно захо́пити в посúди́ну йкру та придиві́тися, як то на́рибок добува́ється із не́ї. Але́ж у рі́чці вже не було́ йкри: течі́я понéсла її́ з водо́ю. Хлопчи́на поча́в перешу́кувати рі́чку: загляда́в між во́дну траву́, підноси́в ка́мінці́ і вреш́ті — яка́ вти́ха! — найшо́в у жоло́бині́ під одні́м ка́менем кілька зерéн йкри.

Хлопчи́на побі́г зі здо́бичею до ха́ти, попроси́в у ма́тери скля́нку, нали́в води́ і ќинув туди́ йкру. Ці́лі дні́ про-

сіджував він побіля тієї склянки. А в ній — просто дива діялися! З кожного зеренця ікри росла рибка. Зразу й годі було пізнати, що то рибка — якесь півколісцє та очка. Та рибкі швидко росли і почали уже й ворүшитись. Ось-ось вїклюються з ікри. Та не дїждався сього хлопчина. Раз він повернув з роботи, дивиться, а його склянка порожня. Хтось вїлляв з неї воду. Гїрко плакав Жозеф. Не

вдалося йому побачити, як з ікри виводиться рибка.

Минуло богато літ. Жозеф віріс і став добрим риболовом. Він любив свою роботу; вона годувала і його з родиною і богатох других риболовів. Та він завважив, що ловля гїршає з року на рік, риб щораз менше і менше. В його рідній річці рїба такі зовсім перевелася; необережні рибакї вїлапали її до одної. І тоді Жозеф пригадав собі молодї літа, згадав свою розмову з батьком і своєю

склянку. Чейже в тїй склянці, як би з неї не були вїлляли воду, булаб розвелася рїба. І прийшло йому до голови знову взятися за такї годівлю нарибку, а потім пустити його в ту річку, де рїба перевелася. Загадав — зробив. Пішов тудї, де виводїлись стругї і наловив їх богато. З одних вїтиснув ікру, з других білу рїдину-молочко і вїлив те все в свою річку, у якїй давно вже не бачив ніхто рїби. І знову настав для Жозефа непевний час. Як у молодїх літах сидів він біля склянки, так тепер сидів над річкою і дожидав. Вдосвіта виходив з хати, сїдав на березі і вертав нічу. Всі сєрдилися на парубка, називали

його дармоїдом і лінюхóm. Сусіди сміялися з нього і, жартуючи, казали, що він задивівся на русалку та й заглядає за нею. Вáжко було хлопцеви, та він мовчав, терпів і лайку і на́смішки та не говорів нікому про свою та́йну. Аж одного ра́зу, че́рез рік побáчив у річці мале́нького струга́, що ві́ріс з тієї і́кри, яку він вкíнув туди́. Жóзеф втішився. Його мрії сповнілися: він розвів ри́бу там, де її не було. І його рідна річка закишила ри́бою.

Від тоді годівлею ри́би почали займáтися і вчéні, і господáрі, і риболо́ви. Тепе́р розводять ри́бу в такіх во́дах, в яких її до́сі й не було. Ікру поси́лають в далéкі краі́. Ри́бу годують та розводять так, як куря́та. Але́ й до сьóго прóстого спóсоби годівлі трéба було́ додúматися і тому́ сла́ва й честь Жóзефу Ремі́, що пéрший вíдумав його́. Він зробів лю́дям вели́ку прислу́гу.

Рóзділ VII.

65. Вовк та ягня́.

У лі́ті, са́ме се́ред дня,
Пусту́ючи, мале́ ягня́
Само́ забíлося до річки,
Напíтися воді́чки.

От чи піло чи ні, гляді́ть —
Аж суне́ вовк такий страше́нний,
Та здорове́нний,
Та так прями́сінько й біжі́ть
До бідного ягня́ти.
Ягня́тку ніку́ди вті́кати,
Стої́ть серде́шне та дрожі́ть.

А вовк, звича́йно дужши́й, та кричі́ть;
— Ві́н, щоб усéрдитись, найшо́в причі́ну.
„Нащо́ ти, вра́жий сíну,
Тут каламу́тиш бе́ріг мій,
Та сунеш ніс пога́ний свíй
У чíстую отсі́ю во́ду?“

Та я тобі за сью шкоду —
Ти знаєш, що зроблю?
Як муху задавлю!

„Ні, паночку“, ягня йому мовляє,
„Водіці я не сколотів,
Ба ще й не пив;
А хоч би й пив, то шкоди в тім немає,
Бо я стою зовсім не там,
Де треба піти вам,
Та ще й вода від вас сюди збігає“.

„Так се я лжу?“ — тут вовк йому гукнув.
„А бач! еше й базікать стало!
Такого ще поганця не бувало!
Здається, ти й позаторік тут був,
Та пакости мені робів. Тривай-же,
Ти думаєш, що я забув?“

— „Помілуйте!“ — йому ягнятко каже,
„Я на світі ще й го́да не прожив!“
„Так брат твій був“. — „Нема́ братів“.
„Так може ба́тько,
Коли не дядько...“

Або хто небудь з ва́ших був...
Хиба не знаю я, не чув,
Що ви усі мене́ би зіли,
Як би злови́ли?

Соба́ки й вівчарі твої, —
Усі ви ворогі мої:
Від вас мені життя́ немає...
Ще ма́ло я терпів!“

— „Так чим-же я вам досади́в?“
Ягнятко, плачучи, питає.
„Цить, пакосне! либо́нь не знає...
Ще й огризається щеня!
Що ти за пти́ця?! ти ягня!
Як сміло ти мене́ пита́ти?“
Вовк може їсти захотів,
Не вам про тее́ все ка́зати!

І вовк ягн'ятко задавів...
Нащо йому про тебе знати,
Що може плаче бідна мати,
Та побивається, як рибонька, об лід:
Він вовк, він пан — йому не слід!

66. Осел і лис.

Осел і лис жили довгий час із собою в дружбі і ходили разом на лова. Аж одного дня стрінула їх незвичайна пригода. Коли вони йшли собі безпечно лісом та розглядалися за здобичею, з'явився нагло перед ними лев. Осел зі страху задеревів, а лис скрутився сюди-туди, щоб дати драла. Але, побачивши, що нема як утекти, пішов до голови по розум. З уданою щирістю приступив до льва і промовив облесно:

— Я зовсім не маю страху перед тобою, могутий царю! Я знаю, що ти великодушний і не будеш знущатися над таким слабим створінням, як я. А зрештою, що тобі з мене за пожиток? А коли можу прислужитися тобі смачним м'ясом мого товариша, то лише скажи слово. Я заведу тобі його в безпечне місце.

Лев кивнув головою, а лис запровадив осла до ями льва. Наляканий осел і сам не знав, як у ній опинився. В сій хвилині кинувся лев із лютістю на ліса і крикнув страшним голосом:

— Сей дурень мені вже не втече, але тебе, зрадливого товариша, роздеру насамперед. Бо знай, що зраду приймають радо, але зрадником гідиться всякий!

67. Дуб і свиня.

Свиня під дубом престарім
Наївшись жолудів досита, аж стогнала,
Й лягла під дуб і виспалась під ним.
Збудившись, похрунькала і встала,
Та тут під дубом землю рить почала.

Промовила ворона з дуба:
— Не рий коріння, свінко люба!
Як корінь підгризеш, то дуб усхне, не вродить.
— Хай схне! — озвалася свиня...
Мені то не зашкодить,
Кобі я жолуді що-дня
Найшла ось тут, бо я від них товстію.
А дуб хай пропаде, я жалувать не вмію.
— О, ти невдячнице! — так дуб озвався тут.
— Як до горі ти ріло би підняла,
То зрозуміла би й пізнала,
Що жолуді на дубі лиш ростуть.

68. Вовча подяка.

Вовк все голодний, — кождий знає.
Та хоч якáb біда була,

То кістки вовк не пожирáє.
От раз у полі край села
Коня їв вовк і кісткою вдавився.

Не може вовк ні їсти, ні дихну́ти,
Прийдеться но́ги натягну́ти.
На щастя тут десь журавель зяв́вся.
І журавля́ почав наш вовк благати:
— Ході мене́ поратувати!
Як вітягнеш ти кістку з го́рла, дру́же,
То заплачу́ ще й бу́ду вдячний дуже!
І журавель запхав свій дзюб по шию
У пащу во́вкови й рату́є, як уміє.
Вітягнув кістку й про́сить заплати́ти.
Та вовк почав тепе́р зі злости віти:
— Ах, ти невдячнику дурний!
То ти мені плати́ мерщій
За те, що я тебе́ тоді не зів,
Як ти свій дзюб в мій рот запхати смів.
Не жди заплати, мій небо́же,
Втіка́й, бо вовк тебе́ ще зісти може.

69. Вовк, соба́ка й кіт.

Як соба́ка стеріг ха́ту,
То його́ й держа́ли...
Як постари́вся небо́га,
Взя́ли та й прогна́ли.

Іде́ бідний до́рогою,
Приту́лку шука́є,
Аж у лісі на поля́ні
Вовк його́ здиба́є.

„Куди́, — ка́же, — йдеш, соба́ко?“
— Приту́лку шука́ти! —
„А щож твої́ господари́?“
— Та ви́гнали з ха́ти! —

„Ну, нічо́го! Бу́деш, — ка́же, —
У мене́ служи́ти;
В мене́ бу́деш, як дити́на,
У роско́шах жи́ти.

А чи їв ти що сьогодні?“
— Ні, — каже, — нічого! —
„Тож ходімо обідати!“
Каже вовк до нього.

Ідуть вони темним лісом,
Ідуть чагаріми,
Ідуть вони пустім зрубом,
Буйніми ланами.

Ідуть степом... На степови
Стадо коней грає...
Вовк пригнувся, поглядає,
Здобич вибирає...

„Бачиш, — каже, — ту лошицю,
Що білії п'яти?“
— Бачу, каже. — „Отó з неї
Будем обід мати“.

І в мінуті почав з'ємлю
Під собою д'єрти,
Зачав д'єрти сир'у з'ємлю,
Як навісний ж'єрти.

„Подивісь лишé на мене —
Зіжилась чуприна?“
— Зіжилась, — собака каже, —
Стала як щитина! —

„А поглянь мені лиш в очі, —
Чи посоловіли?“

Пес поглянув йому в очі:
— О, посоловіли!.. —

Вовк як куля до лошиці!
Та й не сподівалась!..
Стадо в нóги в чисте поле —
Лошиця осталась.

Попоїв пес та й гадає:
„Нічого служити;
Тепер собі і без вовка
Я вже можу жити.

Тільки землі наїстися
Та сміло кидатись,
І будь кóник, будь лошиця —
А мусить піддатись“.

І наїжився до вóвка
Та й давай брехати;
Давай вóвка голóдного
Від лошиці гнати.

— Іди, — каже, — коли хочеш,
А то прийдуть люде!
Тоді тобі, вражий вóвче,
Та й не з мéдом бóде! —

Подивівся вóвк на ньóго,
Як на тóго бiса,
Махну́в хвостóм, стрепену́вся
Та й пішо́в до ліса.

Пес скінчив усю лошицю,
Знов їсти шукає...
Іде собі дорóгою,
Аж котá здибáє.

— Куди, кóтику, мандрóєш?
„Приту́лку шука́ти!“
— А щож твої господáрі?
„Та ви́гнали з хáти!“

— Ну, нічого! будеш, каже,
У мене служити;
В мене будеш, як дитина,
У роскошах жити.

А чи їв ти що сьогодні?

„Ні, — каже, — нічого!“

— Тож ходімо обідати! —

Каже пес до нього.

Ідуть вони по степови —
Табун коней грає;
Пес найкрасшюю лошицю
З стада вибирає.

— Бачиш, — каже, — ту лошицю,
Що білії п'яти?

Отó зараз, — каже, — з неї
Будем обід мати!..

І в мінуті став пес землю
Під собою дерти,
Став він дерти сирю землю,
Як навісний жерти.

— А що, — каже, — подивіся,
Чи чуприна встала? —

„Ба ні, — каже, — щось не встала!“

— Та кажи, що встала!

А ну тепер подивіся,
Чи встала чуприна? —
Хоч не встала, а кіт каже:
„Встала як щитина“.

— А поглянь но, — каже, — в очі,
Чи посоловіли? —
Подивівся кіт у очі:
„Не посоловіли!“

— Та кажі бо, такий-сякий,
Що посоловіли! —
Тоді котик вже і каже,
Що посоловіли...

Він як кúля до лошиці —
Вона копитами!
Так собака і розклався
До горі ногами!..

Прийшов котик, глянув в очі —
Очі вже темніли;
„От тепер, — собі промовив, —
То посоловіли!“

Розділ VIII.

70. В лісі.

Ліс іще дрімáє в передранішній тиші... Непорúшно стоять дéрева, загóрнені в сýтíнь, рýсно вкріті краплістою росóю. Тíхо навкругі, мéртво... Лиш де-не-де прокіньється пташка, непéвним гóлосом обізвéться зі свóго затішку.

Ліс іще дрімáє... а з сінім нéбом ужé щось діється: вонó то зблідне, náче від жа́ху, то спалахне сýйвом, немóв від радощів. Нéбо міниться, нéбо грає всякими бáрвами, блідім сýйвом тóркає вершéчки чóрного лісу. Стрепенúвся врéштí ліс і собі загра́в. Зашепотіли збúджені листóчки, оповіда́ючи сні своі, заметúшилась у травіці комашня́, розлягlóся в гущині гóлосне щebéтання й полінуло ви-

со́ко, — туди́, де не́бо міниться, де не́бо грає всякими ба́рвами.

На га́ляву виска́кує з гущині серна́ і, зачаро́вана чудо́вою му́зикою, зупиня́ється, витяга́є ціка́ву мо́рдочку до

крива́вої смуги о́брию, що червоніє на узлі́ссі помі́ж дере́вами і слу́хає.

Полохлі́вий за́яць, притаї́вшись під ку́щом, пригинáє вуха́, вітри́щив о́чи й немóв порина́є ввесь у мо́ре лісови́х зву́ків.

Аж ось рíнуло від схóду я́сне промі́ння, простяглось до лісу, обня́ло його́, засі́пало самоцві́тами, золоті́ми смуга́ми впáло на сіню від росі́ траву́ на га́ляві, де го́стро на тлі золотóго сві́тла випина́ється струнка́ по́стать серні́...

Ліс ще яку́сь хвилі́ну стоя́в нерухóмий, мов мертві́й, мов зачаро́ваний золоті́м сві́тлом. Да́лі дере́ва затремті́ли, стрепену́лись, розгорну́ли листóчки. Прóмінь стрибну́в на поля́нку прóсто до звінених кві́ток; пташкі́ заспівáли, ко́машні́ замету́шилась, ліс за́гмоні́в, приро́да віджи́ла, проки́нулась від ві́чного сну.

71. Ліс в осení.

Давно́ вже ско́шені лані́,
Стоя́ть степі́ похі́ло,
А в лісі́, в лісі́ в осení
Так лю́бо ще, так мило́!

На ліпах лістя золотé
Тріпóче пóнад нáми,
Ненáче зно́ву ліс цвіте́
Осінніми квіткáми.

Там нáче ма́кові квіткі
На гілці зайняліся,
Там нáче жóвті ягідкі
Промінням проїняліся.

Тут в ро́сах квіти лісові,
Там стру́мені прозорі,
Ось кущ біліє на траві,
Як шум у сі́нім мо́рі.

Там шпак доспіває пісні,
Всю́ ду́шу вилива́є,
Якісь брехе́ньки голосні
Соро́ка розпуска́є.

Ось жóвтий лист на за́йця впав,
І за́яць стрепену́вся,
Схопівсь, на за́дні лапкі став
І в бік кудісь метну́вся.

Он ле́две чу́тно хóдить лис,
То знікне між траво́ю,
То в го́ру дівиться кудісь
І кру́тить голово́ю.

А вко́ло лістя золотé
Тріпóче пóнад нáми,
Ненáче вдрúге ліс цвіте́
Осінніми квіткáми.

72. Пожіток з ліса.

В одній околиці вірубали люде майже всі лісі, і знаєте що з того вийшло? Без ліса сніг весною став скоро таяти, вода бистрою струєю змивала з піль чорнозем і гліну, полишаючи за собою тільки пісок. В той спосіб по якімось часі

з доброї урожайної землі зробився неврожайний пісок. Настала посуха, земля висухла. Давніше в тій стороні були богаті жнивва, на лугах паслися стада сітої худоби. Люде жили в достатках та в богатстві і були задоволені. А тепер, коли весняні води зміли чорнозем, поля стали менше родити, а луги давали мало трав. Через те люде збідніли, худоби зменшилося.

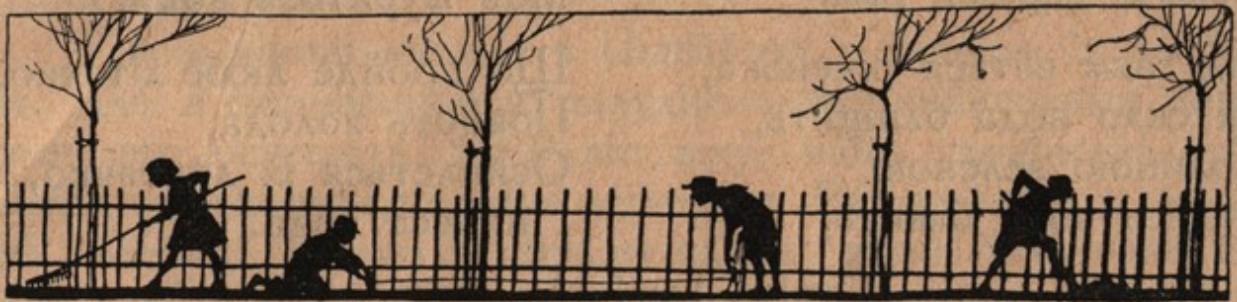
Колі ще там були лісі, сніг топівся поволі, не раптовно. Його хоронів від сонця ліс. Воду затримували коріні дерев і мох. Вода текла із лісу по тріхи, але

затé ціле літо. І тому ціле літо потоки не висихали, ріки були глибокі і по них їздили кораблі з товарами. А як вірубали лісі, сніг почав скоро топитися, бо його ніщо не закривало перед соняшними проміннями. — Так само бистро стікала вода. Її уже ніщо не стояло на перешкоді. Весною потоки і ріки наповнялись водою і робилися по-

вені. Але за короткий час вода скоро опадала, потоки висихали, а ріки маліли. Через те ріки ставали непридатні до їзди кораблями. Люде менше возили ріками товарів, підупадала торгівля, маліли заробітки. Щойно тоді зрозуміли люде, яку користь дає людам ліс, і яку шкоду наносять ті, що лісі винищують.

І почали тоді на ново вільні місця засаджувати деревами й лісом. В деяких державах завівся дуже гарний звичай садження дерев шкільною молоддю. Раз у рік весною уряджують школи свято садження дерев. В той день кождий школяр обовязаний посадити одне або більше

деревець. Діти те свято дуже люблять. Вони збираються рано в школу, потім виходять і копають здовж дороги ямки, насаджуючи в них молоді деревця.

Після того вони знов збираються в школу, де учитель розкажує їм, яку користь мають люде з ліса, а потім співають пісні про дерева і цвіти. Коли вже садження скінчене, діти вибирають з поміж себе опікунів деревець. Кождий опікун має над посадженими деревцями нагляд так довго, поки деревця не приймуться і не підростуть.

В той спосіб багато мільйонів деревець посаджено школярами, завдяки їм вільні околиці засаджено деревами і лісом. — Богато користей приносять тим краям лісі, посажені самими школярами.

Лісі мають ще інше завдання. Вони хоронять край від піскових налетів. Хто бував у безлісистих околицях над морем, міг бачити, що робить з урожайною землею пісок та вітер. Море наносить на берегі піску, вітер той пісок підхоплює і мете в глибину краю. І коли в тих сторонах нема ліса, піскові віхри не затримуються і засіпають луги й пашню, ба навіть цілі оселі. А як тільки засадити

ліс, піски з'араз затримаються і не нищать краю. Бо ліс стає йому схиноюю. Д'ерева, наче те військо, хоронять край від неприятеля. Ліс хоронить нас також від бурі.

73. Гай.

Пісня.

Стоїть гора високая,
Попід горою гай,
Зелений гай, густесенький,
Неначе справді рай.

Під гаєм вється річенька,
Як скло вода блищить,
Долиною зеленою
Кудись вона біжить.

Край берега у затишку
Привязані човні,
А три верби схилилися,
Мов журяться вони,

Що пройде любе літечко,
Повіють холода,
Осіплеться їх листячко,
І понесе вода.

Стоїть гора високая,
Зелений гай шумить,
Пташки співають голосно,
І річечка блищить.

74. Калина.

Чи я в лузі не калина була?
Чи я в лузі не червона була?
Взяли мене, порубали,
І в пучечки повязали —

Така доля моя!
Гірка доля моя!

75. Вікові д'ерева.

Д'ерева жиють від людей значно довше. Людині рідко коли удасться прожити довше як 90 літ, коли д'ерева можуть жити навіть в Європі кількасот, а то і тисячу літ.

На Літві була ліпа, що мала 815 літ; в Німеччині є дуб, якого числили на 1500 літ, в Англії одін тис має 2880 літ. На українських зéмлях є також богáто старіх дубів та лип. Подорóжники кáжуть, що найстáрший дуб на нáших зáхідних зéмлях є в селі Вéрені, жидачівського повіту. Має в обводі 8·40 мéтрів. В селі Вороблєвичах, дрогобіцького повіту, був дуб, якого нáрид звав „Мурóваним“. Кáжуть, що то був у Галичині найстáрший дуб; мав 10 мéтрів обводу. Старézний дуб є також на Кútським, на дорóзі з Ожідова до Соколівки; в селі Гóголеві, сокальського повіту, є також дúже старій дуб з фігúрою свято́го Васи́лія в серéдині. Дуб той вже всох, він без вершкá, на нím дáвними рока́ми гніздилися бúзьки.

Також вікові ліпи є в Підгайцях і числять їх на 300 літ. Але в порівнанню з полуднево-американськими деревами, що осягають 3.000 літ віку, наші українські дуби і ліпи окáзуються маліми деревами. Раз зрубáли в північній Амэриці дéрево з порóди яліць; воно було такé висóке, що перевисшáло вéжі найвísших цeркóв. Грубість то́го дéрева від пня виносíла бiльше як п'ять сáжнів. То́го великанá рубáла ціла спілка робітників на прóтязі шести тiжнів. Як він упáв, то земл'я задрожáла на віддалі 7 миль в окрúзі. Вік то́го дéрева, обчiслений по його́ слóях, устáлено на 3.100 літ. Полишений в землі пень зiстáв рiвно стя́тий, і на ньóму устрóено танці, при чо́му танцюва́ло 14 пар. От які великáни стрічаються на свiті між дéревами.

76. Істóрія дуба.

(Що оповідав деревляний дубовий стіл).

— Я зрóbлений з дуба, що ріс на Україні у вели́кому лісі. За житт'я сво́го, як гéтьман, панува́в я над усіми дéревами. Мав ужé бiльше двох со́тень літ і богáто бáчив на своїо́му віку. Бáчив такé, чо́го ти ще не читáв ні в одній істóрії України. Бáчив я, як Тúrки, Татáри, та Москалі шáрпали Україну; як Запорóжці покида́ли свою́ ма́тір-Січ; як гайдама́ки мсти́лися за рідний край. Пóтім

дивівся я на повну перемогу наших ворогів, як вони запровадили кріпацтво, як доптали Україну і як приспали нарід. Відколі я народився, то бачив саме лихо для рідного краю. А отсе недавно Українці прочулися і знову повстали до боротьби за волю рідного краю. З веселим серцем та надією дивівся я на нових людей і вже мріяв побачити вільну Україну і щасливий народ. Аж тут несподівано прийшли в ліс чужинці і принесли всім деревам смерть.

Тиж знаєш, що рослини і дерева живуть так само, як і звірята або пташки, так само зростають, розмножуються і відчувають біль. Зі своєї висоти я бачив, як дерева тремтіли своїми коронами і падали як колоскі під косю. Ось наблизилися і до мене. Як почали рубати, то кожний нерв на моєму листочку защемів із болу. Довго я неподавався, а такі захитався. Умираючи — я задумав пімститися за нашу смерть і так несподівано впав, що одного з рубачів роздавів, а ще двох покалічив. І ось тепер я мертвий, розтятий на шматки, стою тут у покоях тихесенько для вашого вжитку... І стіл замовк.

77. Три дубочки.

Пісня.

Ой, у полі, в полі
Стоять три дубочки,
Коло тих дубочків
Стоять три садочки.

В одному садочку
Зозуленька кує,
В другому садочку
Соловій ночує.

В третьому садочку
Мати з сином ходить
І мати до сина
Тихенько говорить:

— Ой, сину, мій сину,
Любенька дитино,
Посадим з тобою
В садочку калину.

Буде та калина
Цвітом процвітати,
Буде соловейко
До нас прилітати.

Нехай прилітає,
І гарно співає,
Та мого синочка
Нехай звеселяє. —

78. Городчик.

Пять горошін росло в одній лушпайці. Горошини були зелені, зелена була теж і лушпайка, а через те вони думали, що весь світ зелений, — і се зовсім так, як повинно бути.

Росла лушпайка, росли і горошини. Вони дуже добре поводитися і росли всі рівненько, рядком. Виглянуло сонечко, пригріло горошини, а від дощу, — як покropив він їх, — стали вони такі свіжі та прозорчисті, що просто чудо! І все в них у лушпайці було так мило, так гарно; в день видно, а в ночі темно, — зовсім так, як повинно бути.

І горошини, сидячи рядочком, все росли та з кожним днем ставали більші, бо требаж що-небудь робити.

— Невже нам суджено до віку тут сидіти в сій лушпайці? — сказала одна горошина. Колиб нам не затвердіти від довшого сидіння. І справді можна затвердіти.

Знаєте що? Мені здається, що там за лушпайкою щось є! Направду, що так!

Минуло кілька тижнів. Горошини пожовкли, пожовкла і лушпайка.

— Увесь світ жовкне, — казали горошини. І говорили правду. Коли се їх щось шарпнуло. Стручок відірвався, він був у руці людини, — а з руки впав у кишеню разом з іншими стручками.

— Ну, — мовили горошини, — тепер нам хутко відчинять. І вони почали ждати.

— Хотілаб я тепер знати, сказала та найменша, котра з нас найдалі покотиться. Ну, та вже будемо знати!

Хрусь, лушпайка тріснула і всі пять горошін викотилися на світ божий. Вони лежали на долоні у хлопчика. Хлопчик сказав, що вони були придатні до його рушніці, він всипав їх в рушніцю і вістрілив. Чотири десь так собі впали, а остання горошина залетіла аж на піддаше і впала там під даховим віконечком у шпарку, що була набита сирію землею. А на тому піддашу, де було те віконечко, жила убога жінка. В день вона ходила на тяжку щоденну роботу. Вона була дуже і роботяща, працювала зі всієї

си́ли, а одна́че бідува́ла. Ко́лі вона́ була́ на робо́ті, то до́ма зістава́лася її слаба́ дочка́ сама́ на то́му горі́щі. Ді́вчинка була́ худе́нька, тоне́нька і ніжна́ як кві́точка. Вона́ ці́лий рік лежа́ла в лі́жку. Прийшла́ весна́. Раз ма́ти дуже́ ра́но збира́лася на робо́ту. Со́нце я́сно світи́ло крі́зь мале́ньке віко́нечко. Неду́жа ді́вчинка гля́нула на вікно́:

— Ма́мо, що то таке́ зелене́ньке он там під вікно́м? Подиві́ться, воно́ вору́шиться від ві́тру! Ма́ти підійшла́ до віко́нця і відчи́нила його́.

— О! — мо́вила вона́, — гороши́на віросла. Вона́ пусти́ла па́рістки, вросла́ся в зе́млю і вже ви́пускає листо́чки. Як вона́ сюди́ попала́ в щілі́ну? От і горо́дчик ма́єш!

Ма́ти прису́нула лі́жко слабо́ї до́ні блі́зше до віко́нця, щоб її́ було́ видні́йше ту горохо́ву бадилі́нку, а сама́ пішла́ на робо́ту.

— Ма́мо! мені́ здае́ться, що я тро́хи поду́жчала, — говори́ла увече́рі слаба́ ді́вчинка. — Со́нце так те́пло пригрі́вало сьо́годні, так я́сно світи́ло! Горо́х мій про́сто чу́до, як росте́! Пе́вне я відужаю́, вста́ну і вийду́ на ву́лицю.

— Ох, да́й то, Го́споди! — сказа́ла ма́ти; але́ яко́сь не дуже́ то́му вірила́.

Одна́че вона́ обере́жно підпе́рла бадилі́нку патичко́м, щоб її́ ві́тер не зломі́в. Знайшла́ шнуро́чок і протя́гла че́рез віко́нце, щоб було́ по чо́му ві́тись, як горохві́нка підросте́. Че́рез те була́ їй та бадилі́нка така́ ми́ла, що розвесели́ла її́ ді́вчинку.

— О! вже горохві́нка і кві́точку ви́пустила! — мо́вила одно́го ра́нку жі́нка. І від тої́ пори́ поча́ла ві́рити, сподіва́тися — що її́ слаба́ до́ня відужа́є. Вона́ спостере́гла, що її́ ді́вчинка диві́лася і говори́ла веселі́йше, що вона́ вже скі́лька днів сама́ підво́диться на лі́жку і сиді́ть, та я́сними веселі́ми очі́ма диві́ться на свій горохо́вий горо́дчик.

Че́рез ти́ждень слаба́ ді́вчинка вста́ла з лі́жка і ці́лий день не ляга́ла. Як до́бре було́ сиді́ти під мале́ньким віко́нечком, про́ти те́плого і я́сного со́нечка. Віко́нечко було́ відчи́нене і пе́ред ним пишався́ біло-черво́ний горо́шок у по́вному цві́ту. Слаба́ ді́вчинка нахили́лась і тихе́нько поці́лува́ла його́ в ні́жні пелю́сточки.

За якийсь час дівчинка стояла перед віконцем. Очка в неї блищали, краса грала на лиці, вона відужала і цвіла разом зі своїм городчиком, разом з його червоним цвітом.

79. Метелик і капуста.

Легенький, як вітрець, метелик над квітками
Літав, сідав то на фасолю, то на мак.
Капуста, що колись своїми пелюстками
Його живила, каже так:
„Прилінь до мене, сядь хоч на одну хвилину,
Мій сину!“
„Пху! Не видав твого дурного качана,
Капосто навісна!“
Сказало паненя летюче.
„Ти бачиш убрання блискуче —
Його я понесу в рясний садок
До гарних, до пахучих квіточок“.
Йому на сую горду мову
Капуста каже знову:
— „Згадай мій сину, ти тоді не величавсь,
Як був ти гусенню та мною годувавсь.
Але таких як ти на світі є доволі,
Що в красшій долі
Забули рід і хати відреклись,
Що годувала їх колись“.

80. Історія картоплі.

Нема в світі більше розповсюдненої господарської рослини, як картопля. Кожий з вас знає, як вона виглядає і який має смак. А всеж були часи і то не так дуже давні, коли та рослина в Європі зовсім не була відома. Вітчиною картоплі є Америка. В Америці картопля росла дико і там щойно перед кількома роками пізнали люде, який з неї можна мати пожиток.

Оповідáють, що оди́н англійський моря́к присла́в був з Аме́рики свої́ому прі́ятелеви пе́рші карто́плі, але забу́в йому́ докла́дно написáти, як ту рості́ну тре́ба плекáти та як з не́ї користáти. Той Англі́єць посади́в карто́плю в свої́м горóді і ждав, по́ки вона́ не ві́росте й не доспі́є. Опі́сля, коли карто́пля зацві́ла і на баді́ллю ві́росли крúгли, зелéні бóблюхи, казáв він свої́ому кúхареви їх позривáти і зварі́ти на обі́д. А щóб похвалі́тися пе́ред свої́ми знайо́мими ново́ю, замóрською стра́вою, за́просів він їх до се́бе в гості́ну. Але кúхар, хоч як старáвся, не міг нія́к тим бóблюхам на́дати до́брого смакú. Він їх і на ма́слі присма́жував і цинамо́ном та цúкром посипáв, вони́ все бу́ли терпкі́ і ні́кому не смакува́ли. Тоді́ гóсті сказа́ли, що пе́вно карто́пля в замóрських кра́ях іна́кше розвивáється та ма́є іна́кший смак, а в нас вона́ не годі́ться до ні́чого.

Розгні́ваний Англі́єць казáв свої́ому огоро́дникови по-виривáти корчі карто́плі враз з корі́нням і спалі́ти. Нагляда́ючи над робо́тою, надопта́в він на землі́ щось м'ягко́го. Підні́с його́, огляда́є: щось крúгле, як я́блуко, ще горя́че, а розда́влене, при́ємно па́хне. Заклі́кав огоро́дника та й пита́є, звідки́ то взя́лося.

— А се — ка́же огоро́дник — росли́ такі крúгла́ві кúлі́ під корі́нням то́ї замóрської́ рості́ни і вони́ тепе́р спеклі́ся.

Тоді́ щóйно догада́вся Англі́єць, що сі́ підзе́мні óвочі́ є́ вла́сне то́ю америка́нською стра́вою, котру́ йому́ прі́ятель так захва́лював. Він казáв ті карто́плі свої́ому кúха-реви припра́вити, за́просів знов свої́х знайо́мих на обі́д і всі́ тоді́ хвали́ли нову́, смачну́ стра́ву.

— Від то́го часу́ упра́ва карто́плі розповсю́дилася́ і в Еуро́пі так, що чи бога́тий, чи бідний ма́йже щó-дня́ ї́ ужива́є.

Рóзділ ІХ.

81. Джемс Ват.

Джемс Ват — пе́рший, що, зверну́вши ува́гу на сі́лу па́ри, дотéпно вжив її́ для пра́ці. Він був си́ном англій-ського робі́тника. Ще́ зма́лку хло́пець люби́в читáти кні́ги

і робити досвіди, які в тих книгах описано. Він любив також дивитися, як працює його батько в своїй майстерні, любив спостерігати, що робиться круг нього в хаті, на дворі, в лісі, на полі, але найпаче любив він думати-міркувати над тим, що читав і що бачив: думав він і про зорі, що горять у небі, і про хмари, що лінуть у повітрі, і про блискавку в тучах, і про пару, що здіймається над окропом.

Мати його оповідала, що хлопець раз просидів більше, як годину перед чайником, у якому на вогні гріли чай. Він дивився на чайник, як на чудо якесь, аж поки мати не зауважила цього і не стурбувалася, чи не сталося синкові щось лихого?

— Про що ти думаєш? — спитала вона. — Вже цілу годину ти дивишся на покришку чайника, ніби на якісь чари, і нічого не робиш. Робив би краще щонебудь!

Про що ж думав Ват? Він бачив, як пара піднімала покришку чайника, а та підскакувала. Набереться в чайнику пари, нікуди їй подітися, от вона й натисне на покришку, і та підійметься. Пара вийде і покришка впаде на своє місце. Знов набереться пари, і знов робиться те саме, і покришка стукає; і так доти, доки горітиме вогонь і лишиться вода в чайнику.

Були такі й перед Ватом, що бачили се, але не всі міркували над сим. А Ват не тільки дивився, але й мислив. В чайнику, думав він сам собі, мало пари, а протє пара піднімає покришку. А от як би гріти великий котел, та пари булѳ богато, і вона піднімалаб не тільки легкі, але й важкі речі. Як би до покришки великого китла приробити сталеву палицю, то пара піднімалаб покришку, а покришка піднімалаб палицю. Як би палицю приправити

Джемс Ват.

до коліс, то пара піднімалаб покришку, покришка піднімалаб палицю, а палиця оберталаб колеса. Як би на ті колеса та поставити сей котел, то він повіз би сам себе без коней по землі, а без вітрил і весел по воді. І хлопець почав міркувати, як він загнуждає вільну пару і керуватиме нею. Мріяв Ват про те, як він спорядить і пароплави і паровози, як дешево і швидко їздитимуть люде по землі і по воді, як пара молотитиме, і пилятиме, і рубатиме, і ткати, і прясти, і робитиме всякі інші роботи.

Коли Ват віріс, то зробив дещо з того, про що мріяв за дитячих літ. Правда, і перед ним були такі, що пробували спорядити парову машину. Але Ват вігадав найкращу для свого часу, найзручнішу і найміцнішу машину. Трудненько було зробити се; треба було обміркувати кожду гайку, кожду шрубку, кожду дудочку, кожный гвіздок. Отже, хоч і тяжко було, але праця його не загинула марно і дала гарні наслідки, а головне — дала початок справі. Продовжувати те, що вже почато, куди легше.

Згодом парову машину, вігадану Ватом, кілька разів перейнакшувано, улпшувано, і тепер нема такої фабрики, чи господарства, деб не працювала парова машина. Вона тягне потяги на залізницях, пароплави, робить і на фабриках, і на полі. В багатьох місцевостях паровою машиною і орють, і молотять, і мелють, і пиляють, і прядуть, і тчуть, і залізо кують, і книги друкують. Завдяки паровим машинам все стало значно дешевше. Те, що колись купували тільки богатири, тепер спроможен купити і убогий чоловік. Сила в паровій машині величезна; є такі машини, що заступають у роботі 30 тисяч коней. Завдяки паровій машині, люде почали виробляти всякого краму в десять і в сто разів більше ніж перше. І коли отак поміркуюєш над сим, то мимоволі згадаєш Вата.

82. Джордж Стіфензон.

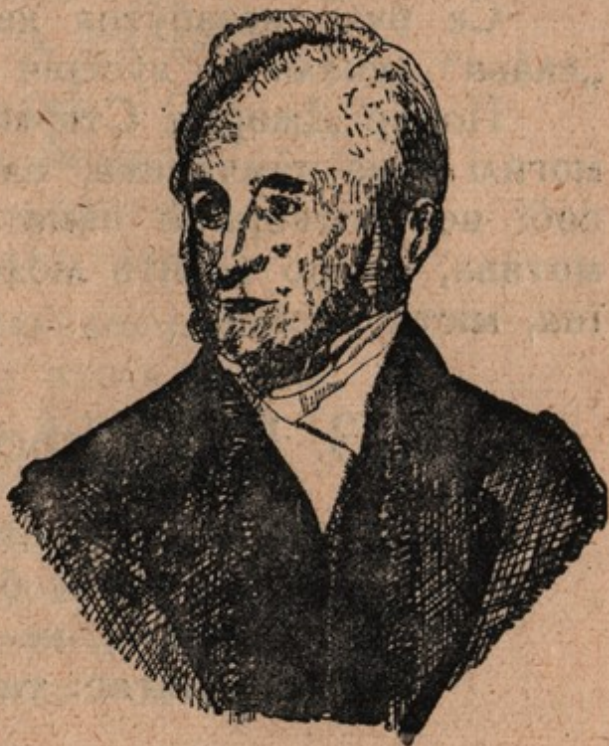
Кождий з нас їздив залізницею, а як не їздив, то бодай її бачив. Але не всякий знає, хто залізницю вінайшов. А вінайшов залізницю Джордж Стіфензон.

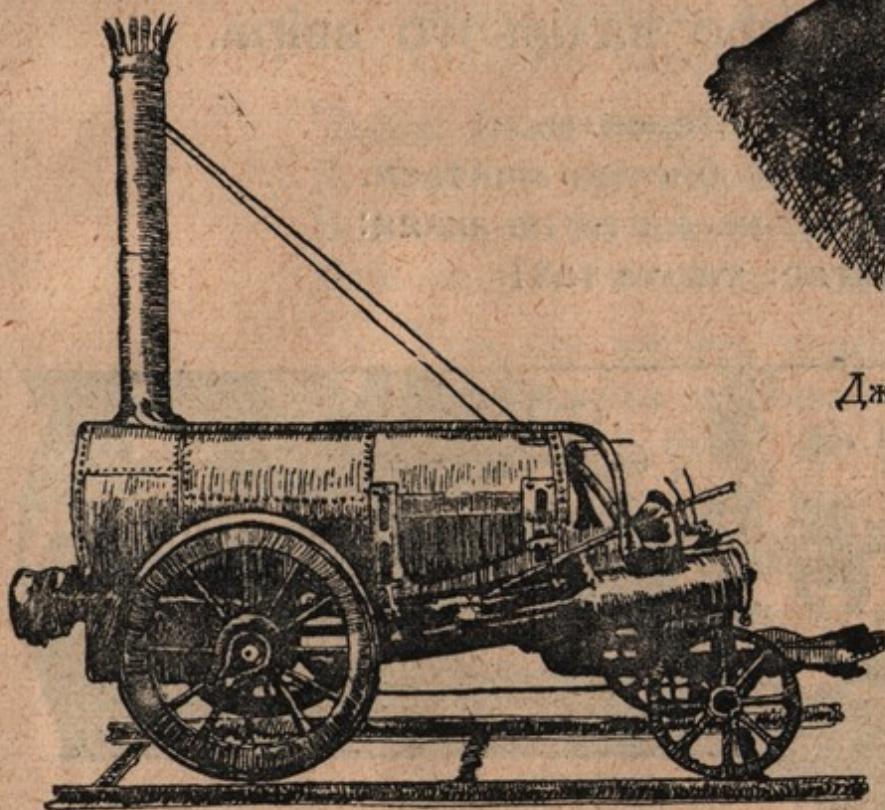
Він народився в Англії 1781 р. Батько його працював на шахті як паляч при паровій pompі. Заробітки його були маленькі, навіть не було за що післати дітей до школи.

Як восьмилітній хлопець, Джордж Стіфензон працював у наймитах на фермі, а як девятилітній вже був за погонича коней у шахті. Хлопчик усю мріяв про науку, про книжки, але на то не було грошей.

Не покладаючи рук, працював він у шахті. Маючи вісімнадцять років Стіфензон

Джордж Стіфензон.

Перша лokoмотива Стіфензона.

десяти-дванадцяти років. Скоро він навчився писати, а тоді вже навчання пішло хутко. Стіфензон усю мріяв, як би винайти таку машину, щоб нею можна було тягти вагонетки в шахті, замість коней. Довго він над тим працював. Нарешті зробив таку машину, що могла везти по шинах аж 30 вагонів вугля. Величезний натовп народу зібрався

іще кепсько читав і писав, але робітник з нього був гарний: він добре розумівся на різних машинах. В девятнадцять років Стіфензон учиться у вечірній школі разом з хлопцями

подивітись на се диво. Богато не йняло віри, що се може справді б́ути. Але ось зявилась машина і тягла за собою аж 38 ваго́нів. Шість із них наванта́жені були вугля́м, а в інших сиділи го́сті. Сам Сті́фензон керува́в льокомотиво́ю, що поруша́ла ваго́ни.

Се була́ незабу́тня хви́лина в його́ житт́ю. Ві́гуки „сла́ва“ луна́ли на зу́стріч залі́зному коне́ви.

Поме́р Джордж Сті́фензон, ма́ючи 67 ро́ків. На його́ моги́лі нема́ па́мятника, але сво́ім вина́ходом створи́в він собі́ неруко́тво́рний па́мятник. Тим па́мятником є́ льокомоти́ва, — що во́зить люде́й та всякі́ тяга́рі у рі́жні кра́їни, мі́ста й се́ла.

83. Пі́сня про залі́зного зві́ра.

Ді́ти, ді́ти, стережі́ться!
Онде́ по́тяг б́істро мчи́ться.
Ді́тоньки, не йди́ть на шля́х:
Йде́ по́тяг: тах-та-тах!

Тя́гнесь ді́му до́вга кра́йка,
Надлі́тає чо́ртопха́йка,
З ко́мина, немо́в зі́ркї,
Ска́чуть, сві́тять і́скоркі.

Па́ра б́ухка, па́ра ді́ше,
Тра́ви гне, кві́ткі коли́ше,

На боки в струйкі летить
І шипіть, шипіть, шипіть.

Стугонять блискучі шіни
Від тяжénної машини,
Від ваги вагónів тих,
І не лёгких, та швидкіх.

Коминаста машинюка
Пáше жаром, мов зміюка.
Там то машиніст сидить,
Пійльно він на шлях глядить.

І як тільки завважає,
Що на шляху хтось блукає,
Зараз свіще, й чоловік
Сходить завчасу на бік.

Часом шлях зіпсуться може,
А тоді — мій милий Бóже! —
Все пішло би шкеребёрть,
Всіх людéй постиглаб смерть.

Тож він мусить уважати,
Щобі лиха не зазнати,
Щобі все було, як слід.
Ой, не з мéдом його піт!

У зимі, як вітер віє,
Від печі смагою гріє,
А у плéчі тне мороз,
Нáче рій куслівих ос.

Він, як все, ведé свій по́тяг,
Не зважа́ на хóлод, прóтяг.
По́тяг стúка: тах-та-тах!
Машиніст зорить на шлях.

84. Рóберт Фúльтон, винахідник паропла́ва.

Фúльтон народився в Аме́риці в дуже бідній родині. Батько його був прóстий чорнорóб і лédве міг прохарчува́ти до́сить велику сімю. Коли батько вмер, ма́ти почала

ходити на поденщину і з того годувати дітей. Роберт скінчив сільську школу, навчився там читати й писати. Далі вчитись не було змоги — треба було допомагати матері, і він найнявся за підмайстра. Пізніше, коли він уже віріс, знайшлись люде, що дали йому гроші переїхати

Роберт Фультон.

через Атлантийський океан до Європи. Він поїхав до Англії, вступив там на фабрику і працював, як простий робітник. Фультон був здібний до механіки, він завжди дуже цікавився, як збудовано всякі машини. Працюючи по заводах, він гарно вивчився будови машин і сам міг робити багато машин. Тут саме в Англії дізнався про спроби зробити паровий човен, і ця думка захопила його цілком. Тоді саме Джемс Ват уже зробив свою парову машину на фабриці Болтона і Фультон бачив, як вона працює. Він був певний, що

машиною Вата можна посувати судно та й постановив хоч би там що, досягти свого й зробити таке судно. Своїх грошей він не мав, та й якіж гроші можуть бути в простого робітника. На його щастя не він один думав про пароплав. Інші люде також вірили в сю справу та допомагали йому.

В той час Фультон поїхав до Франції шукати щастя і тут познайомився зі своїм земляком, теж Американцем, Робертом Лівінгстоном. Лівінгстон був доволі багатий і запропонував Фультонови скласти з ним компанію, бо зрозумів, що винахід Фультона може дати йому великі бариші.

Фультон почав із того, що сам поїхав до Англії на фабрику Болтона і там в самого Вата замовив парову машину. Поки робилась машина, він повернув до Франції

та почав будувати саме судно. Нарешті 1803 р. у Франції був готовий перший пароплав. Винахідник випробував його на воді і був задоволений. Він оголосив про свій винахід, і тоді призначено прилюдну спробу. У визначений день на березі ріки зібралось багато зацікавлених людей і на очах цього натовпу пароплав проплавав півтори години, пройшов на годину чотирьох і пів кілометра проти води й слухався стерня.

Пароплав мав 32 метри довжини і $6\frac{1}{2}$ метра ширини. Упоперек судна йшла вісь, її кінці висувались поза боки пароплава. Зокіла по боках судна на кінцях осі були насаджені два великі колеса по одному з кожного боку. Колеса були насаджені так, що їхня нижня частина досягала води. На колесах були дерев'яні лопати, такі як се робиться на водяних млинах. Парова машина крутила вісь, а разом із нею крутились колеса: лопати загрибали воду, як весла і пароплав посувався вперед. Що сильніша була машина, то скорше крутились колеса і скорше рухалось судно.

Всі чинили славу Фультону за його винахід, величезний натовп зібрався поглядіти на диво дівне, але ніхто у Франції не згодився дати грошей на будову пароплавів, щоб на них перевозити за плату пасажирів та крам. Бачучи, що тут нічого не вдієш, Лівінгстон і Фультон покинули Францію та повернулись назад до дому в Америку. Вони вдались до американського уряду з проханням, і їм видали документ, на підставі якого тільки вони протягом двадцяти років мали право пускати пароплави по американській річці Гудзон. На той час засоби Лівінгстона були вже дуже винищені, він зовсім збіднів. Разом з Фультоним збрали всі свої останні гроші та збудували пароплав. 1807 року він був готовий і його спустили на воду. В Америці ще не бачили пароплавів і ціле місто зібралось на пристань подивитись, як пароплав підє. Фультон зійшов на палубу, дав сигнал свистком та пустив машину. Юрба в захопленні почала кричати й махати шапками. З незвички се здавалось дивним та чудесним. — Прошло не багато часу і пароплави почали будувати в різних країнах. А заслуга того винаходу належить Фультону.

85. Морепла́вці.

По сіньому, сіньому морі,
Мов лебідь пливé корабель;
На ньому купці повертають
З чужини до рідних осель.

Бе вітер буйний об вітрила,
І щогли високі скриплять,
А хвилі на морі під вітром
Бушують, ревуть і шумлять.

Купці так пливуть і думають:

„Коби́ то Бог бу́ри не дав!
Коби́ із майно́м корабель наш
У морі на дні не пропав.

Коби́ ми щасливо верну́ли
До до́му, де діти нас ждуть —
І де нас жінки виглядають;
До Бо́га молитви́ все шлють.

86. Продавець часо́писів у Сегіно.

Залізниця між Дітройт і Бей-Сіті не повинна була затримуватися. Та нечайно всі почули якийсь стрим у рухови. Клу́нки вилетіли з сіто́к. А хто поглянув крізь вікно́, прочитав, що ста́ція, на якій по́тяг затрима́вся, називається Сегіно, — у стейті Мічіген.

Що за причі́на затрима́ння по́тягу? Чому́ льокомо́тїва сто́гне, на́че перето́млений кінь? Щось при толо́ках зломі́лося. Тре́ба чека́ти на напра́ву прина́йменше три годіни, бо про запасо́ві маши́ни тоді ще ніхто́ не ду́мав. У ваго́нах подоро́жні поча́ли скуча́ти, де́хто огляда́вся за на́питками, їдо́ю, інші за книжка́ми та газе́тами!

Продавець часо́писів у Сегіно, мали́й хлопчи́на, зовсім не пильнува́в свойо́го діла. Він стоя́в біля ушко́дженої маши́ни, бо його́ більше ціка́вило те видо́вище, ніж охота́ чїтання в подоро́жніх. Нараз хтось уда́рив його́ в плече́. То якийсь подоро́жній пита́в, чи не мо́же купіти газе́ти,

книжки та інші друки. Перший раз трапляється малому продавцеві, що покупець сам до нього голоситься. Хлопчина забув просто язика в роті. Так він має книжки на візку. І зовсім щиро виявляв свою радість, що може позбутися друківаного багажу, в більшій часті вже застарілого.

Тимчасом подорожній накладав на руки своїому Негрові книжки й часописи, поки візок не опорожнівся. А хлопчині дав стодолярівий банкнот, та ще запитав, чи досить?

Розуміється, 100 долярів було досить. На ділі треба би 60 долярів повернути. Та наш богач тільки усміхнувся, кивнув рукою та й зник у вагоні. Його служачий Негер Адам вносів, стогнучи, до вагону біля двох сотнарів задруківаного паперу. Тоді сказав собі малій продавцеві у Сегіно, що сей панок мусить бути напевно якийсь дивак. Всеж такі оплатяться вести інтерес з сим паном. Отже хлопчина скочив до стаційного будинку, наладував знову свій візок старім друківаним дрантям і часописами. Дійсно, його сподівання здійснилися. Богатий долярівий пан знову до нього зголосився. Ся дівна подія повторилася ще чотири рази, і чотири рази, доставав хлопчина по сто долярів. Стількиж разів прів Негер Адам і лаяв свого пана. Стільки разів сміялися голосно подорожні і називали свого товариша дороги божевільним споживачем паперу.

Відділ вагону, в якому сидів дивак, виповнився за той час матеріялом до читання так, що не було й одного місця до сидження. Тому споживач паперу та його чорний слуга мусили стояти, коли після трьохгодинного постюю

Тома Едісон.

потяг пустівся далі в дорогу до Бей-Сіті, в напрямі Юронського озера. В часі дальшої дороги наш богач відчинив усі вікна свого відділу. Він почав крізь них викидати увесь задрукований папір, закуплений у Сегіно за п'ятсот долярів, доки відділ знову не був порожній.

Коли поїзд прибів до Бей-Сіті, показалося, що щедрий подорожній се людина божевільна, і його божевілья власне й обявлялося великою марнотравністю.

Але що сталося з малим продавцем часописів, котрий при тій комедії заробив на чисто яких 300 долярів? Батьки божевільного домагалися звороту тих грошей та справу сю в суді, в стейті Мічіген, програли.

Малий продавець покинув дотеперішнє своє звання і пішов на науку до одного хеміка, про що від давна мріяв. Він так невсипуче й пильно вчився і працював, що, не маючи ще повних 20 літ, здобув собі славу винахідчика. Його ім'я усім відоме: Томас Едісон! Він живе й до нині і має вже понад вісімдесят років. За своє життя він dokonав кількатор винаходів і вславився на весь світ. Йому завдячуємо електричну лампу, фонограф, мікрофон, кіновий фільм і багато, багато інших добродійств.

87. Як чоловік навчився літати?

(Про літаки та бальони).

Можє не один з вас пускав уже в повітря паперового птаха. А як сам не пускав, то певне бачив, як се робиться. Такого птаха з паперу привязують хлопці на довгим, тонким шнурку і скоро біжать з ним проти вітру. Вітер вдаряє зі споду в папір, розпнятий на патичках, хлопці поволі пускають шнурок, і паперовий птах підноситься чимраз вище в гору. Він полетів би не знати як високо в облаки, та шнурок не пускає і паперовий птах тримається в повітрі на місці.

Такі паперові птахи робили діти з давен-давна.

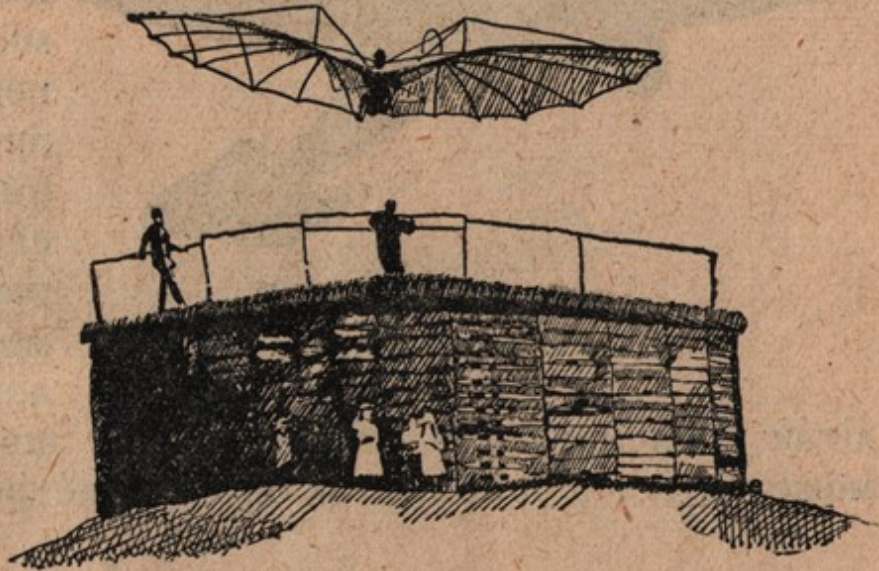
А старші люде почали думати над винайденням такої машини, що при її помочі людина моглаб літати в повітрі, як птах. Перші літаки почато будувати з дерева й полотна,

згодом з усякого металю. Будовано їх на подібну птахів: з головою, крилами і хвостом. Але ті перші спроби літання були невдачні. Такий літак треба було витягати на якусь гору або будинок і звідти злітати на долину.

Богато було при тім нещасливих випадків. Часто літак в повітрі перевертався і падав на землю, а летун гинув, або калічився. Але декому вдавалося штука побути у в'оздусі на літаку бодай пару хвиль і щасливо злетіти на землю.

Штукку літання у в'оздусі розв'язано щасливо щойно тоді, коли пристосовано до літаків шрубу, звану пропеллером, гнану машиною. — Таку шрубу прикріплювано на переді літака, вправлювано її в рух, а шруба,

Спроби літання на перших літаках з підвішення.

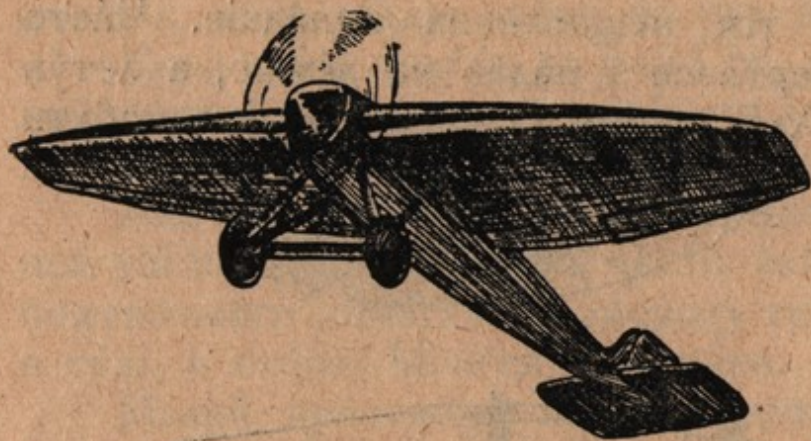
скоро обертуючись, втягала в себе в'оздух і посувала наперед, потягаючи за собою літак. Перші такі літаки почато випробовувати поверх трийцять літ тому назад. Спершу такий літак робив заледве 10—20 метрів дороги у в'оздусі і опадав на землю. Був за тяжкий, бо багато важила машина. Зчасом тяжку парову машину в літаку заступлено значно л'єкшим бензиновим мотором. Щойно світова війна причинилася значно до ул'пшення штуки літання. Літаки у війні мали широке пристосовання. Їх уживано до ст'єження і атак'овання в'орога, при їх пом'очі нищено м'іста, скидаючи з горі б'омби.

Літаки тепер так в'идосконалено, що ними можна без перерви летіти сотки й тисячі кілометрів. По війні почато уживати літаків до перев'ожування люд'єй, товарів і пошти. В порівнанню до залізниці ту саму дорогу осягається літаком в пять разів в кор'отшому часі. Тому кілька літ почато

робіти спроби, щобі перелетіти літаком моря — океани з Європи до Америки і з Америки до Європи.

Першим летуном, якому вдалося в 1927 р. щасливо пере-

Новочасний літак.

летіти понад Атлантійський океан, був Ліндберг. Свою дорогу з міста Дітройт в північній Америці до міста Париза в Європі перебув Ліндберг на протязі 33 годин і зробив за той час 6 тисяч кілометрів¹⁾. Кораблем або поїздом можнаб проїхати ту дорогу за 7 днів, отже

літак Ліндберга був майже 5 разів швидший. Нині літак може летіти з швидкістю 300 кілометрів на годину.

* * *

Крім літаків люде уживають до літання в повітрі ще бальонів. Бальони побудовано на тій засаді, що до великих мішків, зроблених з легкої, але густої і щільної матерії, напускається теплий вóздух. Такий бальон зноситься зараз в гору, бо теплий вóздух є лóкший від звичайного, улитає в гору, а разом з ним і бальон. В таких бальонах причіплювано на долі кіш, до якого всідали люде, коли бальон пускано в рух. Коли керманіч був з бальоном високо в горі і захотів спуститися на землю, випускав по трóхи теплий вóздух і бальон осідав на землю.

Перші бальони були до їзди мало придатні, бо не можна було ними добре кермувати, вітер гнав їх, куди хотів. Але згодом і бальони уліпшено і пристосовано до їзди в повітря. Їх почато гнати мотóрами і шрúбами-пропелерами, подібно як літакі.

Творцем великих бальонів, здатних до їзди у вóздусі, є Німець граф Цепелін, від якого то імени почато і ба-

¹⁾ Обчисліть самі, скільки кілометрів робив Ліндберг за одну годину.

льони звати Цепелінами. — Тепер будують бальони завбільшки кораблів — понад 200 метрів довгі, 40 метрів широкі і 50 метрів високі. Їх наповняють легким газом, званім гелі. На долині під сподом бальону є прикріплений довгий вагон з переділами на кімнати і з усякими вигодами для подорожніх.

Бальони є, правда, не такі швидкі, як літаки, але зате вони можуть везти і 100 людей. Крім того бальонами

Новочасні бальони.

безпечнійше подорожувати. Коли зіпсується машина, то бальон не паде так нагло, як літак на землю, але опускається поволі. Недавно таким великим бальоном Цепеліном облетів німецький учений летун др. Екенер цілу землю наоколо. На тім повітроплаві їхало разом з ним 60 люда. Вони перелітали понад широкі моря, понад високі гори і дєбри — праліси, де ще людська нога не ставала, оглядали і розкошувалися гярними краєвідами, фотографували цікавіші околиці.

Можє й нам доведеться коли, як повиростаєм, їздити літака́ми, або бальона́ми. Не є то неможліва річ, коли подумати, що штука літання в повітря розвивається дуже скоро і вже недалєкий той час, що люде будуть подорожувати літака́ми, чи бальона́ми, так як нїні їздимо залїзницею, чи самохо́дом.

88. Летун.

В гору́! В гору́! Вїсше хмар!
В мо́ре не́ба! В ся́йво чар!
Вїрні кє́рми і мото́р,
Лїну я мов метео́р

В край безме́жний без дорі́г!
Вже земля́ зні́кла зпід ні́г!
Як далє́ко вже земля́!
Розісла́лися поля́,

На́че срі́бні ниткі,
Миготя́ть по них рі́чкі.
Те́мна пля́ма — ві́чний бі́р...
Круг ме́не блакі́т, прості́р!

Де я? Хто я? Вільний птах!
В гору́ж, в гору́! На бі́к жах!
Хто назу́стріч? Ти оре́л?
Пїдо мно́ю ти тепє́р!

Те́мна хма́ра? Бу́ря? Грі́м?
Я пану́ю над усі́м!..
В сї́й безме́жній ви́шині
Чу́ю во́лі я пі́сні

І займа́ються вогні́
У душі́ мої́й на дні́.
Вїтер грає́ круг мене́,
Та мене́ не дожене́!

Розділ Х.

89. Україна.

Україна то для мене гарне й дороге слово. Україна то прекрасний і широкий край в Європі, плодovита земля, де широкі лані пишються буйною пшеницею, житом та іншим збіжем. А безмежні степи покриті густою і високою травою, а розлогі луки завітчані ріжнобарвними косицями-цвіттям, що такого нема ніде в другім краю. А бістрі ріки повні риби, а високі гори порослі густими борами-лісами, а між ними широкі полонини, де пасуться стада худоби й отари овець, де відважний пастушок грає на тримбіті, що її голос відбивається гомоном по всіх горах на цілі міль докруги. А які там скарби під землею! Там є поклади соли, великі джерела нафти, земний віск, залізо, манган, цілющі джерела сірчані та й інші скарби, а в горах твердий камінь-граніт, подібний до мармуру.

А в тім краю живуть гарні люде, стрункі, чорняві і русяві, очі чорні, півні або сині, як те українське небо. А одяг красний, пестрий, вишиваний у всякі взори. Діти українські як ті цвіти. Богато-богато є народу українського. Сорок мільйонів! А всі говорять так, як мій батько і моя мати: по українськи. І я так говорю з батьками, з братами, з сестрами. Отже і я Українець! А мої брати й сестри то не тільки ті, що живуть зі мною в одній родині, але й ті, що живуть по всій Україні. Бо всі ми собі рідні, а наша спільна мати є край Україна. А які гарні пісні українські. Є сумовіті, але є й веселі. А найважніша пісня українська то народній гимн: „Ще не вмерла Україна“.

І славна є минувшина-історія України. Тому тисячу літ Україна була великою державою, а князували в тій державі князі. А потім було славне козацтво, Запоріжці на Січи, а на Україні гетьмани. Найславнішим зпоміж гетьманів був Богдан Хмельницький, що хоробро воював з ворогами України, триста літ тому назад. А найбільшим українським поетом був Тарас Шевченко. Він написав багато прегарних віршів і пісень, що зібрані є в книжці „Кобзар“. В тих піснях закликав він український нарід до

братёрства, до во́лі. 14 літ то́му Україна візволилася була́ зпід чужо́го ярма́, а Січові Стрільці хорóбро білися з ворога́ми, що хотіли Україну нанóво понево́лити. Та хоч Україна прóти воро́жої перева́ги не всто́ялася, то не за́гінув на́рід український. Нароста́є нове́ поколі́ння, що візволить край свій з нево́лі.

Я тако́ж на́лежу до то́го поколі́ння і за́вжди б́уду ві́рно люби́ти Україну. А як підросту́, то всі свої́ тру́ди жертв́ую для її добра́.

90. Український гімн.

Ще не вмёрла Україна
Ні сла́ва, ні во́ля,
Ще нам бра́ття молоді́
Усміхне́ться до́ля.

Згінуть на́ші воріже́ньки,
Як роса́ на со́нці,
Запану́єм і ми, бра́ття,
У свої́й сторо́нці.

Ду́шу, ті́ло ми по́ложим
За на́шу свобóду,
І пока́жем, що ми бра́ття
Коза́цького ро́ду.

91. Сади́ на Україні.

Чудо́ві сади́ зеленію́ть місця́ми по Україні. Звені́городський пові́т — пі́шний кутóчок України, край садів, ба́тьківщина Шевче́нка. Пі́шна Шевче́нкова пі́сня вілинула з розкі́шного кра́ю, вбра́ного в розкі́шні сади́.

Від само́го бе́рега рі́чки Ро́сі на південь, де Ка́нівський пові́т схóдиться зі Звені́городським, почина́ється такий край, яко́го тру́дно відшукати на Україні. Дрі́бні та круті́ го́ри від само́ї Ро́сі покоті́лись кру́тими хві́лями. На кру́тих го́рах, по глибо́ких до́линах зеленію́ть дубо́ві та грабо́ві старі́ лі́си. Ввесь край гу́сто заки́даний вели́кими се́лами, місте́чками, присі́лками та ху́торами. Іде́ш се́лами, на́че густі́ми лі́сами: по обі́два бо́ки ву́лиць сто́ять сади́ сті́нами, як старá дубі́на в лі́сі. Здо́рові чере́шні та гру́ші зовсі́м закрива́ють бі́лі хати́. Село́ Кири́лівка, де

родився Тарас Шевченко, все потонуло в старих садках, як у великім бору.

Які пишні села в сім краю бувають весною, коли зацвітуть сади! Одно село зовсім запало в глибоку долину й неначе потонуло в білому цвіту садів, як у молочному озері; друге стоїть на горі і красується в яблунях та високих черешнях проти сонця, неначе довге, біле марево в химернім тумані. Там на широкій долині розлився довгий став; кругом ставка над самим берегом біліє полоса з вишневих та сливяних садів. Ставок блищить на сонці, наче дзеркало, вправлене у срібні рами, обгорнені коштовною, білою, прозорчатою тканкою. А там далі, серед зеленого лісу, на долині стоїть прилісок у садках, і здається, ніби серед лісу схопилось біле полум'я, а величезні груші та яблуни, розкидані поміж зеленою грабиною, стоять у цвіту, як срібні канделябри, розкидані по лісу.

З таких пишних садів вилинув, як соловій із гаю, Шевченків геній і його пісня такаж поетична, така пахуча, як і сади в весняну добу.

92. Український прапор.

— „Давно, дуже давно, був один король і називався Данило“ — оповідала своїм онукам старенька бабуня.

— Се буде байка, чи правда? — питався найстарший споміж онуків Володко, що любив про все докладно знати.

— Правда, дітоньки, — правда!

— Кажіть, бабуню, далі! — просила нетерпеливо Пазя.

— Той король проживав у найкращім тоді столічнім місті Галичі. Попри Галич пліла і розливалася широко ріка Дністер. У тім то Галичі поза містом на горбку стояли його тереми. Гарно мальовані, золотом вибівані, дуже багаті. Навкруг теремів були високі мурі, щоби ніхто не дістався до них на подвіря. Бо на тім подвірю стояв зачарований синьо-жовтий, український прапор. Король дуже боявся, щоби хто йому того прапора не забрав, бо в старих книгах було написано, що як той прапор пропаде, то король стратить королівство.

— І тому він побудував такі великі мурі?

— Так!

— А кудіж король з родиною ходів, коли довкола були мурі? — допитувався Ігор.

Брамою. У мурі була в одному місці брама, яку стерегло військо днями й но́чами і не впускало нікого, лишé своїх.

— А яб такі дістався до середини! — сказав Волóдко.

— Як? — спитали цікаві діти.

— Літакóм!

— О! засміялася бабуня, — тоді ще літаків не було.

— Не перебивай, — сёрдилася Пáзя, — кажіть, бабуню, далі!

„А був у місті Гáличі малій, бідний хлопчина, Гаврісь. Він що-дніни бачив королівські золоті терéми, що виліскувалися до сóнця, алé короля не бачив ніколи. Бо король, як куді виїздав, то сідав до закритої, чорної каріти. А Гаврісь хотів його докóнче побачити, бодай раз у життю. Він чув від людéй, що на подвірю у короля є щось, чогó дуже стереже військо. Що то саме було, то́го він дóбре не знав, бо ніхтó не вмів сказати. Гаврісь здогадувався, що то мусить б́ути щось дуже важне й дорóге, пёвне якісь важні скáрби.

Цілими днями й но́чами думав Гаврісь про ту та́йну, що в короля на подвірю скривáлася і про військову вáрту, яка стерегла дóступу на королівське подвіря. Він обходів зча́ста королівські мурі навкругі та шука́в спóсобу, як би чéрез них до середини дістáтися.

Одно́го вéчера було дуже тёмно. Гаврісь убрався, взяв своé долотó та сокірку і пішов під мурі. Там почав вибивáти в мурі діру. Мур був твердий, тому Гаврісеви робóта йшла дуже повóлі. Аж тут нараз відчинíлася брама і з неї вийшли вояки. Один з них, старшина, глянув у бік і побачив Гавріся.

— Ловіть його! — закричав до жовнірів. Чогó він тут шука́є? Переляканий Гаврісь почав утікати. І був би мóже добіг до корчів, та між ними сховáвся, як би не велика собáка, що дигнала його і звалíла на зéмлю. В туж мить надбігла військова вáрта. Вартові вхопіли хлопця, і привелі пéред старшину.

Старшина глянув грізно на Гавріся, що той аж роз-
плакався, — і запитав:

— Нащо ти мур розбивав?

Хлопчина перестрашений сказав:

— Я хотів подивитися, що там на подвір'ю є!

На приказ старшини вярта повелá Гавріся пéред королівську палáту. Хлопчина боявся, щоб його не заперли в темницю, тому пручáвся і плакав. Вартові успокоювали його. На той час король

Даніло сидів у палаті і зачув гáмír. Він післав слугу поспитатися, що там сталося. Слугá, вернувши, розказав про все.

— Поклич мені того хлопця сюди! приказав.

Гаврісь прийшов пéред короля, глянув, — і йому в очáх аж засіяло. В королівській палаті було ясно й бiло. Пéред ним сидів на троні король, убраний в дорогоцінну керéю, дóлом і при рукавах зóлотом вишивану і ласкавим гóлосом промовив:

— То ти хотів мені мур розвалити?

Гаврісь глянув королéви в очі і сказав:

— Я хотів побáчити королівську палáту, і тому пробивáв дiру в мурi.

— Коли ти так дýже хочеш до серéдини дiстатися, то я тебе дам до військóвої шкóли, щоб ти набрався лицáрського дýха та знання і став колiсь хорóбрим вóяком.

— Колиж я хотів знáти, що тут є на подвiрю? — сказав хлопчина.

— Знáтимеш! На подвiрю є український пра́пор. Я бережу його пiльно, бо як би хто забрав менi той пра́пор, то й королiвство моé пропаде.

Гаврісь залишився на науку в дóброго короля. Ходив до військóвої шкóли, а як пiдрiс, то заправлявся на лицáрських гeрцях на хорóброго вóяка, і пóтим у вiйни боронив

пéред ворога́ми рідний край і синьо-жо́втий пра́пор. І все приріка́в, що по́ки жи́ти бу́де, — боро́нитиме украї́нського пра́пора.

93. На ча́тах.

Давно́ се бу́ло, ще коли на Україну наби́гала тата́рська орда́, як сте́пом по́миж висо́кою траво́ю посува́вся коза́цький за́гін, наближа́ючись до са́мітньої хатчи́ни, що стоя́ла недале́ко се́ред степу́. Ко́ло хатчи́ни сиді́в хлопчи́на та струга́в паті́к. На ці́лім обійстю́ не бу́ло бі́льше ні́кого. Коли́ хлопчи́на побачи́в коза́ків, кину́в паті́к, підійшо́в до них і зді́ймів ша́пку.

— Що́ тут ро́биш, хло́пче? — спита́в коза́цький старши́на, — чо́му не вти́к ти ра́зом з рідне́ю?

— В ме́не нема́ ні́кого, я за́йшлий, — сказа́в хло́пець. Мої́ господа́рі пішли́ очере́том у лі́с, а я оста́вся, бо хо́чу побачи́ти війну́.

— Чи йшли́ сюди́ Тата́ри?

— Від тро́х днів не ба́чив я тут живо́ї душі́.

Старши́на подума́в тро́хи, злі́з з коня́, пішо́в у ха́ту, а там ві́ліз дра́биною на під і став розгляда́тися на всі бо́ки. Ха́та була́ невели́чка, тому́ й недале́ко він мі́г ба́чити.

— Тре́ба лі́зти на де́рево, — сказа́в старши́на зліза́ючи з по́ду.

Про́ти двере́й стоя́в тонесе́нький, але́ висо́кий ясе́нь. Він був ви́сший від усі́х інших дере́в, що росли́ довко́ла ху́тора.

— Хло́пче, чи не ві́ліз би ти на вершо́к?

— Ві́лізу. А по́ що?

— Зві́дти побачи́ш, чи не йде́ на нас Тата́рва́; чи не підно́ситься ку́рява, та чи не полі́скують ша́блюки.

— За́раз, неха́й лише́ роззу́юся.

І підпереза́вшись лі́пше, кину́в ша́пку й чо́боти в тра́ву, та в одну́ мить опини́вся на вершку́ ясе́ня, що ста́в угина́тися під тяга́рем хло́пця. Він ви́сунувся ще ви́сше, так що голова́ стирча́ла по́над вершо́к де́рева, а со́нце осві́чувало ту ясноволо́су голо́вку, що вигляда́ла як золота́.

— Дивіся просто себе й даліко! — сказав старшина, а по хвилі спитав!

— Що бачиш?

— Дорогою їде двох людей на конях.

— Чи даліко відси?

— Не дуже, бачу їх добре. Тепер стали.

— Що ще бачиш? — спитав старшина, — дивіся на право.

Хлопець поглянув туди і сказав:

— Кóло цвинтаря, посеред дерéв, щось блищiтьсiя. Се мабуть шаблюки.

В тiй хвилi óстрий свист кóли перешiв вóздух пóнад головою хлопця.

— Злiзь зóраз! — сказав старшина, — побачили тебе. Я вже знаю. Дóсить. Злiзь!

— Колiж я не боюся! — сказав хлопець.

— Ну, то скажи, що бачиш на лiво? — спитав старшина. Хлопець повернувся на лiво.

В тій хвилі свист знов перешів вóздух, алé вже блі́зше його́ голо́ві. Хло́пець ці́лий стрепену́вся.

— Бода́й їх, сказа́в, вони́ спра́вді завзя́лися на ме́не.

— За́раз на зе́млю! — о́стро кри́кнув старші́на.

— Не бійте́ся, нічо́го мені́ не ста́неться: мене́ за-
сло́нює де́рево. Хо́чете зна́ти, що на лі́во ві́дно?

— Так, так! Але злі́зь за́раз!

— На лі́во! — сказа́в хло́пець і ви́сунувся зпо́між
галу́ззя ма́йже до полови́ни ті́ла. — Там ко́ло хреста́,
зда́ється мені́ ба́чу...

Тре́тій свист про́шив вóздух, а рівноча́сно з ним за-
хита́вся хлопчи́на й повали́вся ко́міть голо́вою на зе́млю.

— Прокля́ті пога́нці! — скрича́ли коза́кі.

Хлопчи́на лежа́в на землі́, а з його́ грудéй лі́лася
стру́я кро́ви. Старші́на підні́с його́ і розі́пняв сорóчку. —
Ку́ля про́шила лі́вий бі́к, сказа́в. Вже не жи́є.

Старші́на поблі́д і до́вго диві́вся хло́пцеві в облі́чча,
по́тім покла́в го́лову обере́жно на траву́ і сказа́в;

— Бі́дний хло́пець! Сла́вний, відва́жний хло́пець!

Старші́на зді́ймів з се́бе шовко́вий, доро́гий жупа́н
і накрі́в ті́ло, оста́вив лишé го́лову не накрі́ту. Коза́кі
позбира́ли хло́пцеву одéжу й покла́ли ко́ло ньо́го.

— Його́ тре́ба забра́ти. Поля́г як коза́к, коза́кі його́
й похова́ють, — обізва́вся старші́на.

Коза́кі забра́ли ті́ло з собо́ю й пове́зли до коза́ць-
кого та́бору, до полко́вника. Ві́стка про ли́царську сме́рть
хло́пця розне́слася ско́ро між усéю дру́жиною. Ві́копали
моги́лу, положи́ли до не́ї ті́ло хло́пця, і за́мість сирóї землі́
усі́пали над ним моги́лу з цві́тів. Хло́пець лежа́в під ні́ми,
одя́гнений у бога́тий жупа́н, ща́слівий, що відда́в життя́
за сво́ю отчи́зну.

94. Лист в'язня.

Моя́ мату́сю! Я в тюрмі.

Мина́ють су́мно дні́ за дня́ми,

Немо́в тумáни, що в зимі́

Пли́вуть над рідни́ми поля́ми.

Так сѹмно тут: ізпóза крат
Не бáчу сóняшного схóду;
На рóків пять менé Пилáт
В тюрмѹ замкнѹв за честь нарóду.

Впадѹть мої слова в твій дѹм,
Немóв злодѣї сѣред нóчї;
Тиж не ридáй, не плач зовсѣм,
Отрї свої старéчї óчї.

І гóрда будь, що вóрог злий
Карáє так твою дитїну!
Чи тѣмиш? Тиж самá дїтѣй
Борóтись вчїла за Вкраїну.

І напиші мені, чи там
Весна у нас і що чувáти?
Чи брáтчик мій вже хóдить сам
Плугáми перелїг ора́ти?

І чи збиточний досі Гнат,
Чи пильно вчиться вже Галіна,
Чи досі все співа в день свят:
„Ще не вмерла Україна?“ —

Сестрі сказати не забудь,
Хай сіє цвіти огородні,
Щоб мала чим встеляти путь,
Як вернуться борці народні.

Бо чую, вірю: Дух рсстé,
Іскра зміняється в пожежі, —
Ще месь і святвогонь зметé
Тюрму й чужі кордо́ни — ме́жі.

Не плач! Велика йде порá,
Надходить пробная мінута;
Знаємо, бачимо зза крат,
Сталіться дух під свістом кнута.

Не плач! Надія радісна
В вікно вже дивиться до мене;
Прийдé сподівана весна,
Не плач, прощай, рідненька Нене!

95. Вдячність.

I.

Закутане в п'ятьму осінньої ночі спало невеличке українське село на границі Румунії. Тільки денедé блімало світло у вікнах і жовтими смугами перерізувало темніть ночі. Смуги ті падали деколи на струнку стать молодця, якій крадькома, оглядаючись на всі сторони, ішов сільською дорогою. Хтоб його бачив, подумав би, що се злочинець хоче затіяти яке лихо, користаючи з п'ятьми ночі. Та він був злочинцем тільки в очах царя і царських посіпак, які під ту пору панували і знущалися над українським народом. Однак для України був сей молодий па-

рубок, Марко́ Ткаче́нко, найліпшим си́ном та найкрасшим робітником. Він гуртува́в украї́нську мо́лодь, навча́в її люби́ти рідну зе́млю, заклика́в до не́впінної боротьби́ за во́лю Укра́їни.

На слі́д його́ пра́ці впа́ли ца́рські слуги́ і заходи́лися злови́ти та закува́ти в кайдани́ і пігна́ти в дале́кий Си́бір або́ й уби́ти. А Марко́ви хо́четься іще́ жи́ти, працюва́ти, хо́четься побачи́ти во́лю рідної кра́їни. От то́му то

блукáє він в сю нічку невидне́ньку по селі чу́жому, шука́є провідника́, щоб пере́вів його́ че́рез гу́стий лі́с, че́рез бі́стру рі́ку межо́вую, по́при чуйні сторо́жі грани́чні у чу́жій кра́ї незнайо́мий.

Підхо́дить до кра́йньої ха́ти, в якій блі́має ще́ сві́тло. Загляда́є до вікна́, сі́м'я вече́ряє, мо́лодій, як дуб, кремезний госпа́дар усміха́ється вдово́лено до мо́лодої рухли́вої жі́нки.

— Сей мене́ пере́веде́,
— ду́має вті́шно Марко́ і посту́пає в ха́ту. Ци́каво спогляда́є госпа́дар на

змарні́ле облі́чча та тонкі́й зно́шений о́дяг пі́знього го́стя. По ті́м, що дія́лось у кра́ю, догада́вся з ким ма́є ді́ло. То́му й не здивува́вся, коли́ Марко́, розпо́вівши про сво́є лі́хо, проси́в пере́вести його́ за кордо́н.

Госпа́дар не відпові́в зра́зу. Закури́в лю́льку та мо́вчки па́хкав її, змо́рщивши чо́ло. Нарешті́ відозва́вся:

— Та я всі́ пере́ходи до́бре зна́ю. Але́ яка́ мені нево́ля встрява́ти в се ді́ло? Наві́що із те́плої ха́ти йти мені́ в таку́ него́ду, дря́патись те́мним лі́сом, бри́сти че́рез хо́лодну рі́чку? Ні, ні, нічо́го з то́го не бу́де. Ви, пані́чику, са́мі собі́ напита́ли бі́ди, са́мі з не́ї й ви́лізьте. Го́ді!

Марка́ ті слова́ начеб по се́рці біли.

— Яж для спільного добра́ трудівся! — промовив сті́ха.

— Для спільного добра́? Гм?! Хто зна́є, чи добро́ з то́го вийде? Мені і тепе́р до́бре. — Гля́нув по свої́й ха́ті те́плій, доста́тній, по столі́, заста́вленім смачні́ми стра́вами та вдово́лено усміхну́вся.

— Що́ж, відпові́в Марко́, збира́ючись до відхо́ду, — ви́бачте, що́ турбува́в вас і прощава́йте!

— Ща́сливої доро́ги! — проціді́в господа́р. — Та й ра́джу вам, не круті́ться до́вго по селі́. Ще́ собі́ й нам біди́ напита́єте. Прові́дника́ ледві́ чи найдете́. Хиба́ який за́рібник за до́бри гро́ші зго́диться.

— У ме́не гро́шей нема́! — відпові́в Марко́.

— Та то́ відно́!

— Про́щавайте́! — сказа́в на відхі́днім.

— — — — —

Вийшов із ха́ти. Ще́ густі́йша те́минь обгорну́ла його́. Кудо́ю тепе́р іти́? Ось чорні́є те́мна стіна́ лісу́ і чу́ти шум рі́чки. За не́ю во́ля. Та як туди́ діста́тися?

Холо́дний ві́тер засвисті́в пронизлі́во, немо́в глузу́ючи з Марко́вої журби́.

— Біля́ ворі́т хтось сі́пну́в його́ за рука́в. Огля́нувся. Пе́ред ним сто́яв хло́пець-підросток.

— Ті́хо — сказа́в поше́пки — я тут служу́. Я чув усе́. Проведу́ вас, не журі́ться. Та ході́ть найпе́рше в клу́ню. Я там сплю́ і ви ви́пichnete.

Імів те́плими до́люнями холо́дні Марко́ві ру́ки і потягну́в його́ за собо́ю.

За хвилі́нку опині́вся Марко́ на запашні́м сіні́. Наймит всу́нув йому́ в ру́ку щось тверде́.

— Візьмі́ть, се мій хлі́б, із се́рця вам даю́. Я зна́ю, що́ ви голо́дні, мене́ не зду́рите.

Марко́ їв сей хлі́б, немо́в які ла́сощі. Шука́в по́темки руки́ сво́го дру́га.

— Як тебе́ зва́ти, бра́те?

— Хведь мене́ звуть. Хведь Ключе́нко, коли́ хочете зна́ти. Але́ ви спіть; по півночі́ вас збуджу́!

— Навіть не бачу лиця твого, друже!

— Годі — засміявся Хведь. Світла не маємо, та й так ліпше. Та я бачу ваше серце, а ви моє... Але спить, спить. Я вас накрию.

Вкривав Марка своєю світкою.

— Вона вже драмка — говорів, — але тепла, а ви по літньому вдягнені. Мусите її взяти на дорóгу!

— А тиж як?

— Ви мною не журіться, та й не перéчте, бо вас не переведу. Спить вже, доброї нóчі!..

Марко засипляв солóдко.

* * *

Другого дня сварів господар на наймита:

— Що тебе напало сьогодні? Ходиш, гей сновіда... Чи не був ти в нóчі на гульках, що при роботі дрімáєш? Хведь мовчав. Та по веселій, загадóчній усміщi можна булó здогадатися, що „нічні гульки“ вдалися добре...

II.

Чотирна́дцять літ минуло. Не нічка темна сповиває в тьму українське, надграницьне село, а ранок весняний купає його в золотім, соняшнім світлі. Не вітер осінній свіще понад селом, а теплий легіт шепоче з молодім листям дерев. І не ходять попри кордон царські салдати, а українські жовніри бережуть меж вільної України.

В такий ранок весняний дорóгою до села прямуює статний, гарно вдягнений мужчина. Коли хто бачив перед чотирна́дцятьма роками Марка Ткаченка, як він у темну нічку скрадався по́під хаті сьóго села, то певно не пізнав би його тепер.

Йде Марко поволі, розглядається... Хоче розпізнати сю хату, куді заходив, шукаючи провідника. Там сподіється відпитати того Хведя Ключенка.

Коли так розглядається, виходить із бічної вулички молодий чоловік. Іде, весело підспівуючи, дарма, що замість лівої ноги протéза стукає об дорóгу.

Порівнявшись з Марком, поздоровкались.

— Скажіть, будь ласка, — питає Марко — чи не знаєте ви Хвєдя Ключєнка?

— Хвєдя Ключєнка? — повторів спровєла молодий чоловїк, приглядáючись уважно Марковї — нащє вам його?

— Се мїй найлїпший прїятель! Чи живє він?

— Живє, живє — усмїхнувсь незнайомий, — та тїльки не цїлий.

— Як-же так?

— А так, щє клята гранáта на вїйні нєгу вїдїрвála.

Марко погляднув і крикнувши:

— Хвєдю, мїй друкє! — вхопїв калїку в свої друкє обїями.

Двї важкї сльєзи скотїлися по мукєськїм облїччу.

А Хвєдь усє смїявся:

— Гєдї, гєдї! Чогє плáкати? Щє в мєне ногї немá? Се дурнїця! Алє Україна є! За такє не жаль булєб і гєлову втрáтити. Прáвда?

— Прáвда, друкє, та все такї ногї жáлко. Алє чогє ми стоїмє на вукїлицї? Хєдїм у хáту — дєбре?

— Вонєб і дєбре, колїб у мєне булá хáта...

— Будє в тєбе хáта, Хвєдю, найкрáсша на все сєло. Мєнї на чужинї пощáстїло; прáцю я мав зáвжди й зарєбїв стїльки, щє стáне для нас обїдвєх. Подїлю з тобєю своє майнє, як ти дїлїв зї мнєю небезпєку. Тямиш?

— Я не думав нїкєли про заплáту. Нї тодї, нї потєму.

— Алє я ввєсь час думав, щєб вїддячїти свєму найлїпшєму друкєви, сказáв Марко. І ти не смїєш перєчїти мєнї, як я не смїв перєчїти тобї в тої час, колї забирáв у тєбе остáнню свїтїну.

96. Браті.

В тёмних гóрах при окопах у болóті
Там зійшлися два вояки „по робóті“,
Не зійшлися, тільки впали край дорóги,
Поранéні, сей у плéчі, той у нóги.

Одін стóгне: „Тáту мійий! ма́мо рідна!“
Дру́гий пла́че: „Діти любі! жінко бідна!“
Подивівся сей на то́го до́вго, тїхо,
Здивувáла рідна мо́ва, спільне ліхо.

„Поможіть мені, земляче, рідний брáте!
Не по во́лі я загна́вся у Карпа́ти...
— „Я помо́жу, мійий гóстю, з України,
Чей по во́лі не бажáв ти нам руїни?“

Бють гарма́ти на добра́ніч, стóгнуть гóри,
Звір ліса́ми утіка́є в тёмні зво́ри.
Два воя́ки завива́ють свої ра́ни,
Спомина́ють і роді́ну, і кайдáни:

„От звелá нас люта дóля раз докúпи
Не у гóсті тільки в полі тут, де трúпи...
Віріс, брáте, я далéко у Полтаві,
А загíну у Карпáтах на мураві...“

Дру́гий ка́же: „Гóре, брáте, нам нещáсним,
На́шим лю́дям, на́шим нíвам, гóрам крáсним;
Та найтя́жче на́ше гóре: люта сíла,
Що з братів та воріже́ньків поробíла.

Та не пла́чмо, бо відж́ити ми ще гóдні;
Ві́лчимо свої рáни і наро́дні;
Кров пролі́та не пропа́де, зрóдить жні́ва,
Бúде, бúде Украї́на ще щаслі́ва!“

97. Ма́лий повста́нець.

Та зима́, се́ред яко́ї розпочáлася боротьба́ за во́лю
України, бу́ла яка́сь чудна́ й незвичáйна. Па́дали ча́сті
снігі́ з дрібні́ми доща́ми і все навко́ло бу́ло сумне́ й сі́ре.

На се́лах лю́де бога́то говорі́ли про са́мостійну Укра-
їну, яка́ вже воскрéсла і під Моска́лем не бúде.

Поверта́лися з фрóнту жовні́ри і до́вгими вечера́ми
ра́дилися собі́ в сільськíй шко́лі, де молодíй учі́тель чи-
та́в їм газéти, в які́х писáлося про те все, що дія́лося
в сві́ті.

Ма́лий Мико́лка теж ході́в слúхати, як чита́є учі́тель.
Він хоч був ма́лий і вчів́ся всьóго дві зíми, але́ все до́бре
розумі́в і йому́ так ці́каво бу́ло знáти про Кíїв і про бо́ї,
як там усі́ взялі́ся за збро́ю і ста́ли до боротьби́.

І тоді́, коли́ він сиді́в десь у кутóчку і прислуха́вся,
що говорі́ли про те ста́рші, то його́ ма́леньке серде́нько
горі́ло бажáнням боротьби́, а в ма́ленькíй голо́вці з'явля́-
лися думкі́:

— Як би так і собі́ пі́ти до Чóрних Гайдама́ків, або́
до Січові́х Стрільці́в?

Ду́же втіши́вся він, коли́ раз учі́тель, замі́сть то́го,
щоб чита́ти газéти, сказа́в:

— Такé діється, люде добрі, що годі так сидіти!... На Київ напали Москалі і вигнали звідти нашу владу. Треба й нам щось подумати і допомогті справі, бо йнакше лихо буде!...

Ті, що вернулись з фронту, зараз-же стали зносити до школи всяку зброю так, що коло півночі мало-що не все село було вже на поготові.

Під ранок, як тільки стало світати, великим шляхом тягнулося безліч возів та гармат, слідом за якими йшли маленькі гурточки озброєних людей, які нічим не рижнілися від усіх інших сільських людей і які називали себе повстанцями.

Люде, а в тім числі й молодий учитель, розпитувалися, що саме сталося в Києві і куді тепер відступають.

— Хто його знає, — казали Вільні Козакі, — куді ми тепер ідем, але знаємо добре, що Москалів мусимо побороти.

Люде слухали їх і приєднувалися до них.

Між людьми весь час був і малий Миколка. Слухав, що говорили між собою повстанці, бачив, як до них звідусіль сходились і приставали своїж такі люде, — сердечно завидував їм і сам хотів іти з ними.

Під полудень через село стали переходити цілі полкі. Це вже було справжнє військо. Ті, що були одягнуті в сіро-сіні мундюри й маленькі кашкетки з архангелом Михаїлом на чолі, — називалися Січовими Стрільцями, а ті, що були в синіх жупанях і сірих шапках із чорними шліками, — Чорні Гайдамаки. Окремо їхали на конях, у черкеських одностроях, із пістолями й ножами за поясом, Запорозці, а вже аж позаду всіх, у білих кожухах і чорних шапках ішли Вільні Козакі.

Як Січових Стрільців і Чорних Гайдамаків, так Запорозців і Вільних Козаків, малий Миколка бачив перший раз на своїм житті, то дуже захопився ними і сердечно любив їх.

— Тож усé за Україну йдуть! — думав він про себе. — За ту Україну, яку Шевченко казав навіть в останню тяжку годину любити й за неї Господа молити...

Не витримав. Побіг скоренько до дому і сказав до мами: — Мамо! Я хочу бути вільним козаком або повстанцем.

— Що ти кажеш, дитинко! — здивована озв'ялася на те ма́ма. — Ти вчи́ся лі́пше.

— Я вчу́ся, ма́мо! — відповів малий Мико́лка і... мовчки вийшов із хати. Став за хатою і заплакав. Плачучи, слухав, як на шляху лунала пісня:

„Ми поляжем, щоб волю і славу і честь,
Рідний Краю, здобути Тобі“...

В чу́ле се́рце Мико́лки ввійшло нове й вели́ке чу́ття, яке заста́вило його́ забу́ти за все на світі і він, нічо́го не ду́маючи й не гада́ючи, побіг зно́ву до шко́ли. Там уже́ все село́ було́.

Стрива́ли й провожа́ли сво́є військo, а воно́ все йшло і йшло і не ставало́ на́віть відпочи́ти. Де-хто з козаків ка́зав, що Москалі́ йдуть слідо́м за німи і як не за́втра, так після́ за́втра бу́дуть тут.

Ве́чером, як уже́ стемні́ло, че́рез село́ проходив о́станній повста́нчий за́гін з одно́ю важко́ю гарма́тою. Проти самісенько́ї шко́ли гарма́та загру́зла в снігу́ і її насі́лу що вітя́гли. Допомага́в її витя́гати і малий Мико́лка. Коли́ гарма́ту вітя́гнули, то Мико́лка підійшо́в до то́го козака́, що керува́в гарма́тою і сказа́в:

— Візьміть мене́ з собо́ю!

— Куди́? — спита́вся коза́к, поро́ючись ко́ло своєї́ гарма́ти.

— На війну́! — сказа́в Мико́лка. — Бі́тися за Украї́ну.

Коза́к скінчи́в сво́ю робо́ту і подиви́вся на Мико́лку.

— Таж ти такий малий! — скрікнув він здивовано. Ти одно́го хо́лоду не вітрома́єш...

— Нічо́го... Я призви́чаєний... сказа́в Мико́лка і на його́ оча́х зя́вилися слю́зи.

Козако́ви ста́ло жаль ма́лого Мико́лки і він сказа́в:

— Ну, гара́зд! Сіда́й на гарма́ту і бу́деш мені́ допомага́ти стріля́ти... Це зовсі́м не так стра́шно.

— Я й не бо́юся! — ра́дісно скрікнув Мико́лка, виліза́ючи на заме́рзлу лю́фу гарма́ти.

Як ці́лком стемні́ло, то в селі́ було́ вже́ ти́хо й со́нно. Військo пройшло́, а місце́ві лю́де з німи́м страхо́м чека́ли на при́хід Москалі́в.

Дале́ко за село́м, сі́дячи на гарма́ті, Мико́лка пригада́в

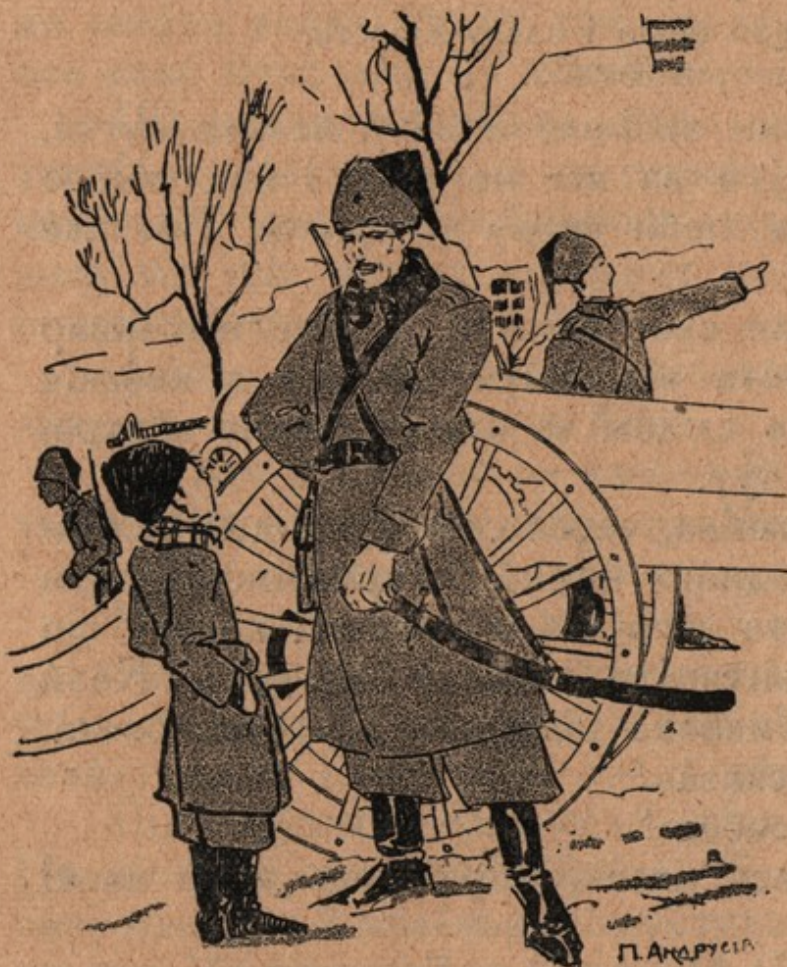
собі, що не попрощався з мамою і з татком і не поцілував їх, можливо, вже в останній раз.

І коли підіхали до якогось ліса і стали на короткий відпочинок, малій Миколка відійшов за якийсь кущ, упав

там на коліна і, здіймаючи до неба маленські рученята, промовив:

— Простіть мені, рідні мої, що пішов від вас! Прості й Ти, Боже великий, що покинув свою хату рідну! Благословіть мене, мамо й татку, на боротьбу святу! Допоможі мені, Боженьку, на трудній дорозі!..

В той час десь бұхнула гармата. Раз, другий і третій. Голосна луна розкотїлась по полях і відгукнулась у лісі. Маленський Миколка піднявся на ноги і став прислухуватися. Потім

війшов помалу на узлісся. Глянув і завмер: просто перед ним пів неба палало в червоній заграві... Зрозумів, що горіло його рідне село. Схвильований до сліз тим страшним явищем, не своїм голосом скрикнув:

— Татусю й мамусю рідні, що з вами?!...

І враз затих. Вірівнявся. Стиснув маленські кулачки і так поважно вимовив:

— Почекайте!... Ми вам покажемо шлях на Москву!...

Збиралися в далекій похід і Миколка поспішив до своєї гармати.

* * *

І стало так, що верталися назад... Йшли Січові Стрільці, йшли Чорні Гайдамаки, йшли Синьожупанники, йшли повстанці, а разом із ними йшов і малій Миколка.

Йдучи на Київ, страшно хотів побачити рідне село, але вийшло так, що вертали зовсім іншим шляхом і несподівано спинилися перед самісеньким золотівцем Києвом.

Йшли широкими й чистенькими вулицями столиці і співали:

„Гей там на горі Січ іде,
Гей малиновий стяг несе!...“

Безліч народу стояло на хідниках і на бальконах і на стрункі ряді українських військ без кінця і краю сипалися барвісті цвіти вдячних Киян.

Малій Миколка йшов за своєю гарматою з важким крісом на плечах і дивувався:

— Звідки в них стільки цвітів набралось у сю пору?!

— Дивіться! Дивіться, який маленький повстанець! — чулося в юрбі.

Миколка, чуючи це, міцніше притискав до себе важкий кріс і старався твердїше ступати ногами, щоб нічим не різнитися від інших.

Дзвоніли дзвони в святій Софії, греміли голосні
оклики „Слава“ на Хрещатику і так було радісно й весело
всюди.

В повітрі, враз із гомоном визволення, движав непо-
борний дух відродження.

Йшла весна запашна, а над старім Дніпрóm ще кипіла
боротьба і зростали змагання.

98. Українське військо.

Українське військо, мов з могили встало,
Загреміло в бубни, в сурмоньки заграло.
Розгорнуло прапор соняшно-блакитний,
Прапор України, рідний, заповітний.

Вільну Україну не скують кайдани,
В обороні волі наше військо стане.
Заревуть гармати, забряжчать шаблі,
Не дадуть в наругу рідної землі.

Від дощу, від грому оживе руїна,
Зацвіте квітками вільна Україна.
Творчий дух народу із могили встане
І здивують всесвіт лицарі-титани.

99. Прощання.

В малій церквіці підгірського села горять свічки перед
престолом. Їх полумінь хитається і відбивається в золоче-
них рамах образів, та на крильцях янголиків.

Крізь мальоване віконеце падуть смуги світла і веселою
грають на срібнім волоссю старенького панотця, що
править Службу Божу. А до другого віконця стукає ліпа
молодою, зеленою гілкою. На гілці колишеться пташка
і співає веселу, весняну пісню.

В церкві мало старших людей, бо гарячий, робітний
день. За те багато шкільної молоді зі своїм учителем.

Чи то шкільне свято? Ні, то школярі виражають свого товариша-сироту, Михася Сурмая за море широке, в далеку Америку. За його щасливу дорогу правиться отся Служба Бóжа.

Ось стоїть він високий та стрункий, такий гáрний

лєгиник, хоч йому тільки чотирна́дцять літ мину́ло. Ка́рими очима́ дивиться на пта́шку, та й думає:

— Ти, пта́шечко, весела, бо верну́лась з вірію до рідного гніздéчка. Але чи прійде та весна́, що мене́ приведе́ з чужини́ до рідного кра́ю?

Ка́рі о́чі посумніли, та вмить загоріли в них о́гники від твердої постанóви:

— Вона прийде, вона мусить прийти!

Скінчилася Служба. Священник поблагословив Михася на далёку доро́гу. Пэред цэ́рквою попрощався Михась із людьми, що прийшли на його́ Службу. Люде розійшлися, але школярі отружили віно́чком доро́гого товариша. А вчитель сказа́в:

— Підемо́ ще всі разо́м на горбо́к за цэ́рквою — з село́м попроща́тися.

Із горбка́ видно́ було́ село́, як на долони́. По зелéній доли́ні вéться річка бли́котною, а доро́га жо́втою стрічкою. Білі хаткі визи́рають з розквітлих садочків, мов дрібніми шибка́ми дивля́ться на те́мні ліси́ за річкою. По царинка́х пасу́ться овечкі, худі́бка ходи́ть по розло́гім пасові́ську; сопі́лкі пастухів ше́бечуть наперемі́ну з пташка́ми. Бджо́ли гуду́ть над цвіту́чими дере́вами, гра́ють цвіркуні́. А з не́ба висо́кого, блакі́тного, безкра́його весня́не со́нце розлива́є золоті́ пото́ки сві́тла й тепла́.

Михась задиві́вся на сво́є село́, наче́б о́браз його́ хоті́в на все заде́ржати в па́м'яті.

Заслу́хавсь у чарі́вну́ весня́ну́ му́зику приро́ди, немо́в бажа́в сей го́мін понéсти з собо́ю в чужину́.

Товариші́ мовча́ли, не перешко́джали́ йому́. Зго́дом промо́вив учи́тель:

— Затя́миш до́бре, Михаси́ку?

Ка́рі о́чі засія́ли:

— На за́вжди, па́не вчи́телю!

— І розка́жеш усі́м, хто там з на́шого ро́ду, про красу́ рідного́ кра́ю?

— О так, па́не вчи́телю!

— І все, чо́го навчи́шся, що придба́єш на чужині́, принесéш на рідну́ зéмлю?

— Не йна́кше, па́не вчи́телю!

Товариші́ круго́м загомоні́ли:

— Ве́рнеш до нас, Михасю́! Не забу́деш про нас?!

— Не забу́ду! Ой, не забу́ду!

— То й ми тебе́ ніко́ли не забу́демо! Бу́демо писати́! Чека́тимемо на тебе́!

Михась, стиска́ючи по черзі́ ру́ки лю́бих товаришів́, промо́вив звору́шений:

— Не забувайте мене, милі товариші, бо крім вас і пана вчителя нема кому мене згадувати. Батька не тямлю, неньку ледве памятаю. Дитиною пішов я між чужі люде. Зразу пас гуси, опісля вівці. Аж ви мене стрінули, пане вчителю, пригорнули до себе, заопікувалися і вивчили читати й писати.

— Потім відпитали мого вуйка в Америці, написали до нього і він післав мені все потрібне, щоб я міг до нього поїхати.

І я їду з твердою постановою заробити стільки, щоб, вернувши, придбати собі хатину і кусник поля, щоб жити в ріднім селі та працювати серед своїх людей...

— Так, так, Михасю! Будемо всі разом працювати для рідної країни.

Учитель втішним зором споглядав на своїх школярів, як вони з блискучими очима й повагою дорослих людей складали свою обіцянку.

Нараз рознісся голос шкільного дзвінка.

— Ключе нас дзвінок на науку. Ходім, хлопці! А ти, Михасю, збирайся, мусиш бути готовим до поїзду.

— Я вже готовий, пане вчителю, — відповів Михась. Піду тільки попрощатися з матусею.

І звернув свої кроки туди, де біля церкви поміж березами чорніли похилені хрести.

Розділ XI.

100. Найкрасший син України.

(Про Тараса Шевченка).

I.

Вже скоро буде стодвадцять літ від часу, коли то на Україні, в селі Морінцях, у хаті вбогого селянина Шевченка, народився син, Тарас.

В той час на Вкраїні була панщина. То був такий несправедливий лад у державі, що робив з людей-селян панських рабів-невільників. Люде належали до панів і були

їх власністю так са́мо, як ґрунт чи худоба. Люде на панів працюва́ли від ра́нку до но́чі; пані могли їх прода́ти, на щоне́будь ви́міняти, або й так подарува́ти, розлучивши ба́тька від діте́й, чоловіка від жі́нки.

Таки́м па́нським неві́льником був Тарасі́в ба́тько, то й син му́сів бу́ти таки́м-же кріпако́м-неві́льником.

Богато́ ли́ха зазна́в Тара́с ще з ма́лих, дитя́чих літ у рідній ха́ті. Ба́тько його́ та ма́ти за́всіди бу́ли в робо́ті,

Дитинство Тараса.

не зна́ючи спочи́нку, ні я́сної годи́ни. Пра́цюва́ли вони́ на па́на, а са́мі терпи́ли ну́жду й го́лод. І так у ну́жді й поме́рли. Напе́ред уме́рла ма́ти, а в три ро́ки поме́р і ба́тько.

Ма́ючи двана́дцять літ, Тара́с оста́в крúглим сирото́ю і пішо́в між лю́де.

II.

Пішо́в Тара́с до дяка́ носі́ти во́ду школяра́м і вчи́тися чита́ти. Тоді́ по се́лах на Украї́ні не бу́ло таки́х шкі́л, як

тепер, ані учителів. Дітей учили дякі. Отó Шевчénко був у тако́го дяка́ на нау́ці. Нелéгка була́ та нау́ка. Дяк був п'яни́ця, впива́вся і ча́сто бив бідного хло́пця. А Тара́с дуже хоті́в учи́тися і був зда́тний до нау́ки. Як уже́ навчи́вся чита́ти, то бува́ло схова́ється дене́будь від п'яни́ці,

Шевченко у дяка.

дяка́, — та книжечкі собі пи́ше, рису́нки на них змально́ує та й пла́че серде́шний. А просне́ться дяк і зно́ву бе.

Не ви́терпів Тара́с тако́ї му́ки; він уті́к від дяка́ та став за пасту́шка́ ко́ло ягня́т.

Та не до́вго пас він ягня́та.

Пан узя́в Тара́са́ в свої́ поко́ї на послу́ги. Разо́м з па́нами їздив Тара́с по рі́жних міста́х, рі́жних сто́ронах. Він зае́дно ду́мав про нау́ку та про кни́жки — а ще любі́в дуже малюва́ти. Не́раз но́чами малюва́в він, а пан його́

за те тяжко карав. Та коли пан побачив, що у Шевченка є талан до малярства, віддав його на науку, щоб потім Тарас більше заробляв панови грошей.

Шевченко почав учитися і познайомився з ученими земляками. Ті пізнали великий талан Шевченка і за зібрану велику суму грошей купили йому в пана волю. І став Шевченко вільною людиною, перестав бути панським кріпаком.

III.

Шевченко почав учитися в вищій малярській школі і вийшов звідти артистом-малярем.

Але не так вславився Шевченко малярством, як писаннями, якими придбав собі славу найкращого поета України. Вірші Шевченка є найкращі зі всього того, що написано нашою мовою. Богато пісень та віршів написав Шевченко, але найбільшу славу здобув він собі поезіями, в яких описував минуле України. Тими поезіями збудив Шевченко Україну до нового життя. Він відкрив нам очі і показав,

.... Хто ми,
Чиї діти, яких батьків,
Ким, за що закуті!

Читаючи Шевченкові вірші про Україну зазнаємо великої радості на саму згадку про ті часи, коли Україна була вільна, коли нею правили гетьмани, а українське козацтво гуляло по степах та хоробро воювало з Турком і Татаріном. Заразом почувємо великий жаль і сміток, що все те так безслідно минулося.

Богато місця посвятив Шевченко в своїх писаннях недолі бідного, закріпощеного українського народу. Сам син простого селянина, пізнав він на собі тяжку недолу кріпацтва і тому весь свій вік поклав на те, щоб ту недолу українському селянству полегчити. Описуючи бідівання кріпаків, Шевченко розбуджував у всіх освічених людей прихильність до простого люду, а заразом будив ненависть до кріпацьких порядків, до московських панів і царя, що той лад на Україні завели і підтримували.

А українських панів накликав, щобі на селян не дивілися як на своїх слуг і рабів, але уважали їх своїми братами, любіли їх та помагали їм.

Шевчénко вірив, що українському народови найкрасше буде жити у своїй власній державі, у вільній, незалежній Україні. Тому накликав Українців, щобі повстали протів царя та його уряду і порвали московські кайдани. Ті слова висказав Шевчénко у своїому „Заповіті“.

Шевченка віддають в салдати.

Самозрозуміло, що писання Шевчénкові страшénне не подобалися московському царéви і його урядови. Шевчénка, як бунтівника, увязнили, а потім віддали до війська на довгі роки. Вигнали його з України в далéкий, безлюдний степ і заборонили писати та малювати. Та хоч і не можна було, Шевчénко потайки далі писав науки своїм братам і лаяв царя та панів.

Десять літ перебув Шевченко на вигнанню, втратив зовсім здоров'я і коли вийшов знову на волю, не довго й жив після того. Умер він 26. лютого 1861 року в місті Петрограді на Московщині.

Умираючи, він думав про Україну і не хотів бути похованим на чужій землі. В „Заповіті“ казав себе поховати на Україні, над Дніпром-рікою. — Земляки вволили його волю. По смерті перевезли його тіло на Україну і поховали на високій могилі над Дніпром, коло міста Канева.

IV.

Хоч отсє від смерти Шевченка минуло богато часу, бо поверх 70 літ, протє його пам'ять жиє і житиме по вічні-віки в серцях українського народу, а слава його пісень лун'є і лунатиме широко по Україні і скрізь там, де живуть українські люде. Що-року згадують Українці пам'ять Шевченка, правлять панахиди за його душу, устроюють на його честь концерти, читають його твори.

Шануймо й ми пам'ять Шевченка, читаймо його поезії-перли і полюбім Україну так щиро, як щиро любів її Тарас Шевченко.

101. Тарас Шевченко.

Йому тринайцятий минав,
Він пас ягнята за селом,
І серцем чистим він пізнав
Біль народу, що був рабом.

Пішов по селах в божу путь
І бачив кривду в кождий час.
І слёзи народу у грудь —
Збирав, як перли, наш Тарас.

Ішов полями, по межі:
На панщині народ терпів,
І сіяв ниви все чужі,
Та не для себе, для панів.

Як віріс лиш, то ко́бзу Ві́н
До своїх рук проро́чих взяв,
І в зву́ках ду́ха сво́го струн
Він плач наро́ду переда́в.

І сльо́зи-пе́рли Ві́н збері́г,
І кі́нув їх в бурлі́вий де́нь
На чо́рний, рідний перелі́г,
І став спі́вце́м но́вих пісе́нь.

І ні тюрма́, ні по́страх кар
Не ма́ли сил пі́рвати струн.
Найкра́сшу пі́сню дав нам в дар
Найкра́сший син, Вкраїни син.

102. Сон кріпа́чки.

На па́нщині пше́ницю жа́ла;
Втомі́лася; не спочива́ть
Пішла в сно́пі, пошкандиба́ла
Іва́на си́на годувать.
Вонó спові́теє крича́ло
У холодо́чку за снопо́м.
Розпови́ла, нагодува́ла,

Попéстила, і ніби сном,
Над сіном сидя, задрімала.
І сніться їй: той син Іван
І уродливий, і багатий,
Ужé засвátаний, жонáтий,
На вóльній, бáчиться, — бо й сам
Ужé не пánський, а на вóлі;
І на своїм весéлім полі
Удво́х собі пшени́цю жнуть,
А діточки обід несуть...
І усміхну́лася, небо́га.
Проки́нулася — нема́ нічо́го!...
На Іва́ся глянула; взяла́
Його́, гарне́нько спови́ла,
І ко́пу дожинáть пішла́,
Поки́ не чу́ти ланово́го.

103. Кобза́р.

На розпу́тті кобза́р сиди́ть
Та на кобзі гра́є;
Круго́м хло́пці та дівча́та —
Як мак процвіта́є.
Гра́є кобза́р, виспи́вує,
Вимовля́ слова́ми,
Як Москалі, Орда́, Ляхи́
Били́сь з козака́ми;
Як збира́лась громадо́нька
В неділеньку вранці́,
Як хова́ли коза́чєнька
В зелє́нім байра́ці.

Гра́є кобза́р, виспи́вує,
Аж ли́хо сме́ється:
„Була́ колись Гетьма́нщина,
Та вже не верне́ться;
Було́ колись — панува́ли,
Та більше не бу́дем...
Тії сла́ви коза́цької
Повік не забу́дем!
Україно, Україно!
Не́нько моя́, не́нько!
Як згада́ю тебе́, краю́,
Завя́не серде́нько!

Умо́вк кобза́р, суму́ючи:
Що́сь ру́ки не гра́ють!
Круго́м хло́пці та дівча́та
Слізоньки втира́ють.

104. Іва́н Підко́ва.

Було колись в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — Запорозці
Вміли панувати!
Панували, добували
І славу, і волю, —

Минулося, осталися
Могіли по полю!
Високі ті могили,
Де лягло спочити
Козацьке біле тіло,
В кита́йку повіте.

Високі ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нішком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави, дідівщини
З вітром розмовляє,
А внук ко́су несе в ро́су,
За німи співає.

Було колись — в Україні
Ліхо танцювало.
Було колись добре жити
В нашій Україні...
А згадаймо! Може серце
Хоч трохи спочине.
Чорна хмара зза Лиману
Небо, сонце криє;

Сїне море звірюкою
То стогне, то віє,
Дніпра гірло затопило.
„А ну́те, хлопята,
На байдакі! Море грає,
Ходім погуляти!“
Висипали Запорожці,
Лиман човни вкрили.
„Граї-же, море!“ заспівали,
Запінїлись хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам
Того тільки й треба.
Пливуть собі та співають;
Рибалка літає,
А попереду отаман
Ведє, кудї знає.
Похожає вздовж байдака,
Гасне люлька в роті,

Поглядає сюди-туди,
Де-то будь роботи?
Закрутивши чорні вуси,
За вухо чупрїну,
Підняв шапку — човни
[стали.
„Нехай ворог гине!
Не в Синопу, отамани,
Панове-молодці,
А у Царград, до султана
Поїдемо в гості!“
— „Добре, батьку-отамане!“
Кругом заревіло.
„Спасїбі вам!“
Надїв шапку.
Знову закипіло
Сїне море. Вздовж байдака
Знову похожає
Пан отаман, та на хвилю
Мовчки поглядає.

105. Заповіт.

Як умру, то поховайте
Мене на могїлі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні мїлій.
Щоб ланї широкополї,
І Дніпро і кручі
Булó видно, булó чути,
Як реве ревучий!

Як понесе з України
У сїнеє море
Кров ворожу, — оттоді я
І ланї і гори,
Все покину і поліну
До самого Бóга
Молїтися.

Похова́йте та встава́йте,
Кайдани порвіте,
І вражою, злою крoвю
Болю окропіте!
І мене́ в сімі великій,
В сімі во́льній, но́вій,
Не забу́дьте помяну́ти
Незлі́м, тихим сло́вом!

Розділ XII.

106. Заспів.

Заспівáю вам не пісню
Про стару́ старовину́,
Роскаж́у я вам не ка́зку,
А бувáльщину одну́.
Роскаж́у вам, як на го́рах
Сла́вний Кі́їв наш повста́в,
Як він жив і розвивáвся,
Як столи́цею він став.

Хто й ко́лі у ньoму кня́жив,
І в я́кій ходи́в похoд,
Хто боро́всь за Україну,
За держа́вність, за наро́д.
Роскаж́у вам, як боро́лись
На́ші пра́діди ко́лісь,
Як за щáстя України
Ріки крoви розли́лись.

Роскаж́у, чо́му і до́сі
Чу́ти сто́гони її,
І чо́му так до́вго в хма́рах
Сoнце рiдної землі.

107. На́ші прéдки.

В да́вню давнину́ Україна не була́ тако́ю, як тепeр.
Не було́ тоді́ ще га́рних сіл і міст, не було́ вигiдних дорiг,
та бiтих шляхiв. Нi пoчти, нi залiзницi, нi авт, нi лiтакiв,
ничо́го то́го на Україні не було́.

Величeзні, незми́ряні простoри землі покриті́ були́ дри́-
му́чими бо́рами-ліса́ми, озе́рами, річка́ми та ба́гнами, без-
краї́ми, рівними степáми, де хвилюва́ла трава́ така́ висо́ка,
що в ній ми́г сховáтися їздець на коні́.

108. Вірування на́ших прѣдків.

Заспівáю вам не пісню
Про стару́ старовину́,
Роскаж́у я вам не кáзку,
А бувáльщину одну́.

Роскаж́у вам про мину́ле,
Що вже мо́хом поросло́,
Що нащáдками забу́те,
За водо́ю поплило́.

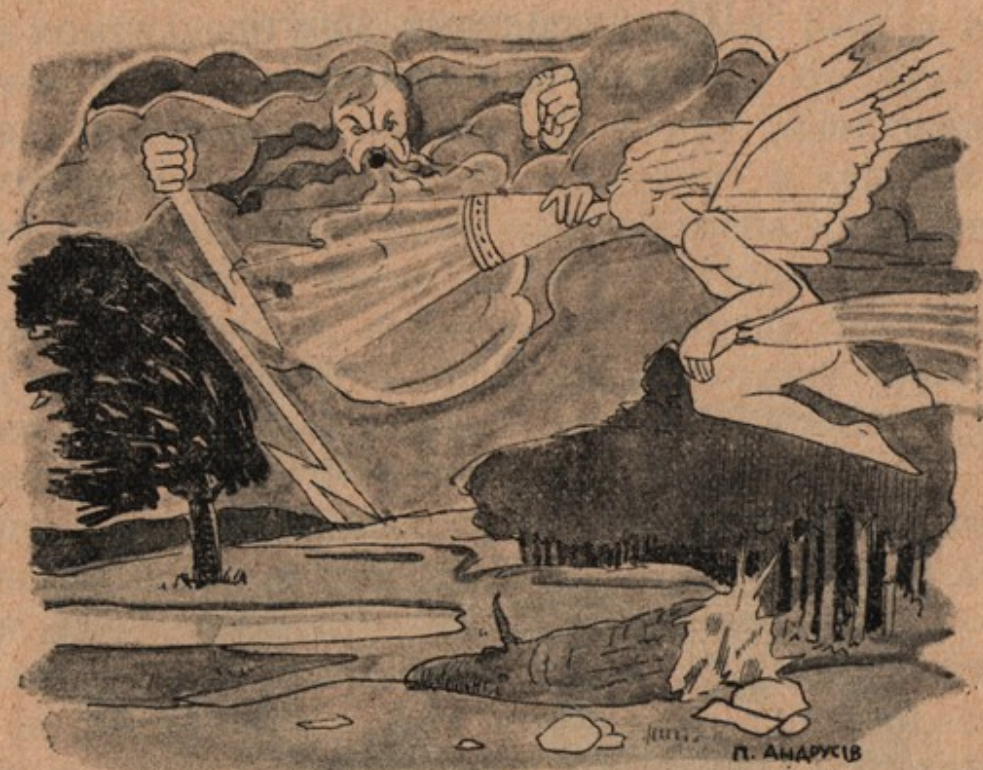
Пѣред ва́ми старода́вні
Прóйдуть хві́лями часі́,
Із могі́л до вас озв́уться
На́ших прѣдків́ голосі́.

На́ших прѣдків́, що блука́ли
По страхóвищах — ліса́х,
Що з приро́дою змага́лись
Ті́льки з віро́ю в серця́х.

Ах, тоді бу́ла живо́ю
Вся приро́да навкругі,
І люди́ну оточа́ли
Ду́хи-дру́зі й вороги́.

У часі́ ті Бог вели́кий
Не хова́всь в небесні́й млі,
А усі́ боги́ родили́сь
І вмира́ли на землі́.

Ра́но вдосві́та на сходи́
Прокида́всь ясний Дажбо́г,
І ходи́в-блука́в до но́чі
Си́нім сте́пом без дорóг.

По зелéних пи́шних лу́ках
Во́лос пас ове́ць гладкі́х,
Грив і́х во́вною мягко́ю,
Одганя́в вовки́в від них.

Над дрімучи́ми ліса́ми,
По пустéлі степови́й
Бог-Стрибо́г літа́в на кри́лах,
Грав на ко́бзі золоті́й.

Бог Перун на чорних хмарах
Вічно землю обїздїв,
Часом плакав, як дитина,
Часом сурмами будїв.

Часом гнівом його серце
Наливалося, як огнем.
Левом він ревів зпід неба
І погрожував мечем.

А в річках жили русалки,
Хапуні — Водяники,
Лісовік свистав у лісі
І сміялися мавкі.

Треба добре було знати
Душі всіх богів земних,
То корїтись, то змагатись,
То просїти ласки в них.

І змагалася людина,
І вперед невпінно йшла,
Де ясним промінням-цвітом
Дївна папороть цвіла...

109. Почáток кїївської держáви і пéрші князі на Україні.

I.

Як повстáли дáвні містá та держáви і хто їх заснува́в, про те ми не ма́ємо пéвних вістей. Зна́ємо тільки дéщо з перéказів, алé скільки в тих перéказах правди, а скільки вїгадки, гóді збагну́ти. Тоді, коли́ творїлися містá і держáви, нікому́ не бу́ло в голові те все запїсувати, ба на́віть не бу́ло письме́нних людéй у ті часї. Перéкази поспїсувано вже геть пізнійше́, коли́ містá й держáви розвину́лися і змогли́ся на сїль. Так і про пóвстання Кї́єва не ма́ємо пéвних вісто́к, тільки перéкази і здо́гади. Отже одїн перéказ говóрить, що там, де тепéр стоїть місто́ Кїїв, був ко́лись перевїзник, що перевозїв людéй чéрез Днїпрó і що від то́го перевїзника́, на ім'я́ Кий, пішла́ й нáзва Кї́єва. Инший перéказ ка́же, що Кїїв заложи́ли поля́нські братї́: Кий, Щек, Хóрив і сестра́ їх Лїбедь, і що вони́ себе оголосїли кня́зями над Кї́євом і поля́нськими зéмлями. А Поля́не то бу́ло украї́нське плéмя, котрé жи́ло на ширóких поля́х, над рїко́ю Днїпрóм. Вздовж Днїпра́, ко́ло Кї́єва йшла́ торговельна́ дорóга до Чóрного Мóря та до Гре́ції. Кїївські та гре́цькі купці́ переїзди́ли то́ю дорóгою, вимїнювали свої́ товари́ і в той спóсіб збога́чували Кїїв, який зчасóм зробївся торговельним містом.

Щобї́ забезпéчити торго́влю і край пéред грабу́нками сусїдних племéн, трéба бу́ло ма́ти вї́сько і кня́зя. Отже такїм пéршим кїївським кня́зем, що щасливо панува́в над Поля́нами, був Кий і його́ потóмки. Аж коли́ рід Кї́я вїмер, прийшли́ до Кї́єва з далéкої півночі волода́рі ї́ншого плéмени.

II.

Далéко від Кї́єва на півночі лежáло богáте місто́ Нóвгород. Воно́ дуже́ терпїло від на́падів ворогів — сусїдів. Новгородя́не покли́кали на по́мїч чужїнців, Варя́го-Русів, що говорїли мóвою подїбною до нїме́цької. Ізза мóря, з далéкої Скандина́вії, прийшло́ до Нóвгороду варя́го-

руське військо під проводом князя Руріка. Коли князь Рурік оборонив місто, осів у Новгороді разом зі своєю дружиною і тут оснував державу.

У дружині князя Руріка було двох ватажків, Аскольд і Дир. Вони не хотіли остати в Новгороді і поплили долів Дніпром, аж натрапили на багате місто Київ. Тут дізналися, що в Києві вимер княжий рід. Аскольд і Дир обіцяли Киїнам боронити їх від нападів сусідів і за те стали побирати від них данину, то є заплату. Ватажки ті осіли в Києві разом з дружиною і проголосили себе князями.

Перші київські князі: Кий, Щек, Хорив і Либедь.

Та недовге було їхнє панування. В Новгороді помер князь Рурік, оставивши малого синка Ігоря під опікою свояка, князя Олега.

Князь Олег почав підбивати сусідні міста здовж Дніпра і так дійшов аж до Києва. В Києві дізнався, що тут панують два Рурикові ватажки, Аскольд і Дир. Олег казав їх убити, а сам засів на київському престолі, перенісши свою столицю з Новгороду до Києва. Київ став від тепер столицею держави. Олег назвав його матірю руських міст. Олег був князь дуже хоробрий і любив воювати. Багато він завоював міст і зібрав з них великі данини. Де не можна

було взяти міста сілою, там він брав його хитрістю. Про нього казали, що він є характерник (чародій) і тому має щастя.

Найбільше вславився він походом на Царгород в 911. році. Виправився він на легких човнах з 80 тисячною дружиною і підступив під Царгород. Не встоялися Греки в бою та й стали просити миру. Замирилися і списали в 911 р. договір, що й досі зберігся. Сей договір — то наш найстарший писаний пам'ятник.

Небаром князь Олег помер. Старинний переказ подає, що згинув він від власного коня.

110. Смерть Олега.

Після славного походу
На далікий Царгород
Князь в палахах бенкетує
І частує воєвод.

На столах у вазах грецьких
Дивні овочі цвітуть,
Золоті, пахучі вина
Струмнем соняшним течуть.

Навкругі шумлять розмови
Про походи, про бої,
Та про лицарів, що склали
Буйні голови свої;

Як колись човні у морі
Наплили на ланцюги,
Як стояли перед ними
І трусились вороги.

„О ще нас не кинув Вóлос,
Ще нас мїлує Перун“,
Колї зирк — в палату входить
Сївий, згóрблений віщун.

„Князю, знову перемогу
Пророкую я тобі.
Знову ти з хоробрим військом
Переможеш в боротьбі“.

— „Слава князеві й войцтву!
Хай на вік щастить війна!“
Воеводи закричали
І частують віщуна.

Князь встає і йде до діда.
— „А чи знає мій віщун,
У яким бою стрілою
В мене кине бог Перун?“

— „Не на крилах стріл Перуна
Принесётся смерть твоя,
Ти загинеш, сла́вний князю,
Від коха́ного коня“.

І замóвкли враз розмóви,
І спустілися чаркі,
І з палáт, схилівшись, вийшли
Воево́ди й воякі.

І сказа́в Оле́г ура́нці:
— „Не сідла́йте більш коня!
Хай стоїть і їсть у ста́йні
До мого́ страшно́го дня“.

* * *

Знов то ті́хо, то триво́жно
Потеклі́ за днями́ дні.
Пя́тий рік уже́ мина́є
То в похода́х, то в війні́.

Знов бенке́т в пала́тах княжих,
Знов старші́ни й воякі́
З запашні́м вино́м і ме́дом
Де́ржать підня́ті чаркі́.

Князь згада́в бенке́т коли́шній
І коха́ного коня́.
— „Приведі́ть його́“, сказа́в він,
„Хоч на нього́ гля́ну я“.

— „Вже да́вно дощі́ змива́ють,
А обсу́шують ві́три
Його́ ко́сти в чи́стім полі́
Біля́ Лісо́ї горі́“.

Князь помовча́в і всміхну́вся:
— „Бре́шуть, ду́рять віщу́ні!“

Бач: кістки... коня подайте:
Подивлюсь хоч, де вони!”

І Олег у поле їде.
Вгледів кісті, зліз з коня,
І ногою став на чéреп...
Нагло вiповзла змія,

Обвилась, впиалась в нóгу!...
Скрикнув князь і на коні
Він летить в свої палати,
Щоб погаснути в огні.

На висóку Щековицю
Князь зібрався у похóд...
Йде, схилівшись, за труно́ю
Його військо і наро́д.

111. Ольга Мудра. Святослав Хоробрий.

По смерті Олега вступив на княжий престол Ігор. Він два рази збирав данину з завойованих племен. Одно з тих племен, Деревляне, дуже за те озлобилось і вбило

князя. Ігорева жінка, княгиня Ольга, згідно з тодішнім поганським звичаєм і законом жорстоко за те на Деревлянах пимстилася. Сподівалися того Деревляне і тому старалися приєднати її для себе, хотіли висватати її за свого князя Мала і послали до неї своїх послів. Ольга веліла кинути їх у яму і живцем засипати. Других деревлянських послів казала спалити в парні. Деревляне не знали, що сталося з їх послами,

думали що вони осталися на дворі княгині Ольги. А княгиня Ольга переказала Деревлянам:

— „Наваріть багато меду, приготуйте пир, я прибуду. Хочу справити трізну на могилі мого чоловіка“. Деревляне зібралися біля Ігорової могили. Прийшла й Ольга з дружиною. Як уже Деревляне понапивалися доволі меду, Ольга дала знак своїй дружині.

Дружинники кинулися на п'яних Деревлян і всіх повбивали. Та того ще було Ользі мало. Вона пішла з великим військом на деревлянське місто Іскоростень і обложила його. Іскоростенці довго боронилися та вкінці піддалися. Вони послали багату данину і просили ласки. Княгиня Ольга зажадала від них по три голуби і по три горобці

від ко́ждої хати. Деревля́не вті́шні, що княгі́ня Ольга так ма́ло жада́є, пересла́ли її голуби́ й горобці́. Ольга велі́ла свої́м во́йкам попричі́пляти голуба́м і горобця́м до хвості́в шма́ткі з сі́ркою і запали́ти їх. Пташкі́ полети́ли з огне́м в свої́ гні́зда і в той спосі́б запали́ли мі́сто Іскоросте́нь. — Так жорсто́ко мсти́лася Ольга на Деревля́нах за вби́вство І́гора, визна́ючи пога́нську ві́ру.

Та неба́вом вона́ ста́ла христия́нкою. В Ки́єві було́ тоді́ дово́лі христия́н. Христия́не ма́ли там уже́ свою́ це́ркву свято́го Іллі́. Пізна́вши пра́вди Христове́ї ві́ри Ольга пої́хала в Ца́ргород і там прийня́ла хрест свя́тій. Сам гре́цький ца́р був її́ хрестни́м ба́тьком. При хресті́ прийня́ла імя́ Оле́на. Княгі́ня Ольга була́ му́дрою жі́нкою і розу́мно ряди́ла вели́кою держа́вою. Коли́ дорі́с син її́ Свя́тосла́в, переда́ла вла́ду держа́вою в його́ ру́ки.

Князь Свя́тосла́в уславі́вся свої́ми похода́ми, коха́вся у війні́. Уже́ замоло́ду вправля́вся він у воє́нним ремеслі́. Підчас по́ходу на війну́ жив з во́йками як про́стий дру́жинник. Спав під го́лим не́бом, підклада́ючи під го́лову сі́дло. Шма́ток дичини́, чи кінського́ м'яса́, припе́ченого на вогні́, був його́му́ стра́вою. Він хоті́в завоюва́ти Болга́рію, але́ Гре́ки до то́го не допу́стили.

112. Війна́ з Гре́ками.

Похова́вши свою́ ма́тір,
Знов в по́ході́ Свя́тосла́в;
Він іде́ уже́ на Гре́ків,
Він уже́ й гонци́в посла́в.
„Я зову́ на би́й вас, Гре́ки,
Я на Гре́цію іду́,
На лука́вство й хи́тристь
[ва́шу
Я полкі́ свої́ веду́“.
І сказа́ли хи́трі Гре́ки:
„Свя́тосла́ве, не іди́,
На яку́сь краї́ну йншу́
Ти во́яцтво поведи́.
А у нас земля́ бога́та,

Ми запла́тимо́ тобі́...
Нащо́ бу́дем ми сварі́тись
І вмі́рати в боротьбі́?!
Скі́льки в тебе́ ви́йска,
[кня́зю,
Ти скажи́ нам це́ одно́;
І во́як твій ко́жний ма́є
Збро́ю, зо́лото й вино́“.
І дові́давшись про кі́лькість
Свя́тосла́вових полкі́в,
Гре́ки в де́сятеро бі́льше
Виставля́ють во́яків.
І коли́ на би́й зійшли́ся,
Кня́зя жах на мент про́йняв:

— „Одуріли хітрі Грєки!“
Гнівно крікнув Святослав.
„Воякі! Як мурі стійте,
Не гасіть у сєрці гнів,
Не вкривайтєся ганьбою
Бєзсоромних боюнів!“
„Умремó — ганьбі не бóде,

Втечемó — на вік ганьбá!
Щє нікóму не відóмо,
Чим скінчйтєся боротьбá!“
„Хай-жє сурмлять нáші сур-
Ллєтьсє пісня бойовá, [ми,
Хай поляжє сєред бóю
Пєрша кнѣжа головá!“ ...

„Де твоѣ поляжє, кнѣзю,
Від ворожої рукї,
Там і нáші хай поляжуть!“
Закричáли воякі.
І загрáли срібні сурми,
І забрѣзкали мечі,
І землѣ укрїлась трупом,
Кров розїлляну пючі.

Як тїкáв Хозáрин бїтий,
І Болгáрин й Печенїг,
Так тїкáли й Грєки з бóю...
Святослав їх перемїг.
О, колїб бажáння тїльки,
Вїра, смїливїсть, любóв,
Так як лїцарї колїшні,
Бїлиб вóрога ми знов.

113. Володiмир Святiй i Ярослав Мудрий.

Наступником Святослава був його син Володiмир. За князя Володiмира та його сина Ярослава держава кiївська дійшла була до найбільшого рiзквiту i сили. Ставши кiївським князем, Володiмир позбирав усi українськi землi під свою руку, приборкав неслухняних бояр та князiв, що не хотiли йому коритись i прилучив до своєї держави новi землi. Українська держава сягала за його часiв від гiр карпатських до Кавказу, а на пiвночi до рiки Вiлги, до великих озер, що недалiко Петрограда. На мiсце бояр i наместникiв князь Володiмир по бiльших мiстах посадив своїх синiв. Обєднавши майже всi українськi землi під своєю рукою, почав Володiмир заводити в краю лад i порядок. Він бажав своїм краєм рядити в той спiсiб, щобi всi завойованi землi корилися йому не тiльки зi страху пiред силою, але щоб бачили вони свою користь, та вигiду в тiм, що належали до такої великої держави.

Тому він старався придобрити собі громаду, добuти її любов i ласку. Він не став правити самовiльно своєю дружиною, а закликав на порадy людей старших, поважнiйших. При рiзних оказiях він робив великi пiри, празники, скликав на них людей з рiзних гiродiв, приймав тих, хто приходив, годував i поiв, чим мав. Скликав до себе на двiр бiдних людей, калiк i сирiт та обдаровував їх. I з того справдi пiшла про нього скрiзь слава як про князя ласкавого. I прозвали його ясним сонцем.

Найсильнiйша, найславнiйша i найбогатша була тодi держава грецька, звалася Вiзантiя. Імператор вiзантiйський уважався за найславнiйшого i наймогутнiйшого володаря, а Греки — за народ найбільше вчений, в усяких умiлостях, ремiслах i знаннi найперший. Володiмирови захотiлось i свою державу приподiбнити до Вiзантiї. Він помiг вiзантiйському імператорови, пославши своє вiйсько, як у Вiзантiї побунтувались були деякi воеводи. За те імператор видав за Володiмира свою сестру, та й тодiж мабуть прислав йому корону i пiшнi імператорськi одiжi. Тодiж Володiмир охрестився i казав охрестити увесь народ у Кiєвi, а потiм i в iнших гiродах. Завiвши христiян-

ство по всіх зéмлях своéї держáви, спровáдив Володýмир з грéцьких і болгарських земéль священників, епископів і митрополитів, закладав школи, та казав учíти на́ших людéй. — Закликав майстрів грéцьких і казав їм вимуру-

Хрещення України.

вати гáрні церкві у Кíєві і по й́нших міста́х. За князя Володýмира ви́бито пéрші українські гро́ші золоті і срібні. З́ тим настáла вели́ка змíна на Україні.

По Володýмирі, що вмер в році 1015, заволодів Кíївським престóлом його́ син, князь Ярослав. Подібно як

і батько він богато старався для церкви й духовенства, для поширення освіти і письменности. За його часів були вже на Україні письменники, що вміли складати поучення так гарно, як найкращі письменники грецькі. Таким був священник Іларіон, потім митрополит у Києві.

Князь Ярослав Мудрий.

Ярослав старався також, щобі людям не було кривди від княжих бояр і урядників. До наших часів перехо́в́ався збірник законів під назвою „Руська Правда“. Там спісано, як суди мали судити і карати людей. Держава кїївська була за Ярослава, як і за його батька, велика і славна. Мало не з усіма більшими володарями тодішніми Ярослав був посвоячений. Сам він оженився з донькою короля швед-

ського, його́ син був жона́тий з візанті́йською ца́рівною, одна́ донька́ була́ віддана за коро́ля францу́зького, дру́га за норве́жського; сестру́ свою́ Яросла́в ви́дав за по́льського коро́ля, а угорський теж був жона́тий з украї́нською кня́жною. Ріжні сусіди, як їм трапля́лась біда́, шука́ли схоро́нища й по́мочі у Яросла́ва. І так: бога́то помага́в він коро́леви по́льському, бо той не міг собі ра́ди да́ти: були́ все вели́кі бунти в його́ зе́млях.

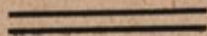
Ще за життя́ поді́лів Яросла́в держа́ву між сині́в, а на сме́ртній постелі́ напомина́в їх, щоб жи́ли в братній любо́ві та зго́ді і слуха́ли вели́кого кї́ївського кня́зя.

Гай, гай! Коби́ то сині́ були́ послуха́ли нау́ки ба́тька, не була́ би Украї́на зазна́ла по́тім тільки го́ря.

114. Заповіт Яросла́ва Му́дрого.

Пролеті́ли дні́ коро́ткі...
Пе́ред сме́рттю Яросла́в
Всі́х своі́х сині́в поклі́кав
І з любо́вою проказа́в:
— „Вас я, ді́ти, покида́ю,
Йду́ я в лі́пшу сторо́ну,
Але́, ді́ти, памята́йте
Мою́ за́повідь одну́:
Не сварі́ться, жи́йте в зго́ді,
Тільки мир збере́ усé,
А незго́да, на́че ві́тер,
Все по́ полю́ рознесе́.

Як не бу́дете всі́ разо́м
Йти́ до спі́льної меті́,
Ви, держа́ву зруйнува́вши,
Подасте́ся у сві́ті.
Ви розгу́бите ту зе́млю,
Що придба́ли вам ба́тькі
І тї́нятимете́сь всю́ди,
Як ви́гнанці́ й жебракі́“.
Та недо́вго памята́ли
Ді́ти му́дрий запові́т,
А наща́дки Яросла́ва
Осмія́ли на ввесь сві́т.

ЗМІСТ.

РОЗДІЛ I. Школа, знання.

	Стор.
1. Прощання С. Черкасенка	3
2. Про школу з читанки „Рідне Слово“ Грінченка	4
3. Школярі та бджоли О. Бабія	5
4. Грицева шкільна наука І. Франка	6
5. Великий учитель, Генрих Пестальюцці	9
6. Підпис В. Стефаника	11
7. Розум	14
8. Розумний чоловік	15
9. Малий бібліотекар Б. Заклинського	15
10. Як друкують книжки Б. Грінченка	16

РОЗДІЛ II. В родині.

11. Мати та дитина А. Лотоцького	18
12. Два сини М. Вовчка	19
13. Виводили з села В. Стефаника	22
14. Материн сон П. Тичини	24
15. Дезертир О. Ю. Федьковича	24
16. Добрі діти Я. Головацького	25
17. Семенко В. Стефаника	27
18. Українська дівчинка О. Бабія	31
19. Маруся О. Білоусенка	32
20. Прохання А. Курдидика	34
21. Хлопець - сирота	35
22. Сестра М. Вовчка	36
23. Казка про калинову дудку П. Куліша	41
24. Бабуся П. Куліша	44
25. Загадка	45
26. Добрий дідусь О. Бабія	45

РОЗДІЛ III. Серед людей.

27. Правдава приязнь	48
28. Приятелі А. Курдидика	50
29. Чужа біда	52
30. Казка про щастя	52
31. Бог заплатив	53
32. Владика і розбійник	54
33. Українська гостинність	57
34. Архиповий млин	57

II.

РОЗДІЛ IV. Про працю.

	Стор.
35. До праці Б. Грінченка	60
36. Праця людини не понижає	61
37. Ткач Щоголева	61
38. Дуб і потік	62
39. Юрасів сон з Казок І. Липи „Тихе Слово“	64

РОЗДІЛ V. Веселі і смішні річі.

40. Холодно Ст. Руданського	69
41. Циган на толоці Ст. Руданського	69
42. Маляр Кузьма Гр. Квітки	70
43. Війна грибів з жуками (народне)	72
44. Пан Коцький, українська казка	75

РОЗДІЛ VI. З життя звірят і птахів.

45. Про псів А. Домбровського	78
46. Кицька і біличка	79
47. Воли	81
48. Дай, Боже, здоровля корові! Т. Бордуляка	81
49. Сіра кобила П. Куліша	84
50. Нюх у звірят	86
51. Зимова ніч	87
52. Вовки з читанки „Веселка“	88
53. Скривджений вовк	91
54. Як живе лисиця з читанки „Веселка“	91
55. Бурій ведмідь з читанки „Веселка“	95
56. Ведмідь та колодка	96
57. Ведмеже горе Пушкіна	97
58. Білка	98
59. Пташки й діти Ігоркова	100
60. Пташки	101
61. Зозуля з читанки „Веселка“	104
62. Пісня про зозулю	105
63. Сіре качатко	106
64. Як люде навчилися розводити рибу	109

РОЗДІЛ VII. Байки.

65. Вовк та ягня Л. Глібова	111
66. Осел і лис	113
67. Дуб і свиня О. Бабія	113
68. Вовча подяка О. Бабія	114
69. Вовк, собака й кіт Ст. Руданського	115

ІІІ.

РОЗДІЛ VIII. Серед природи.

	Стор.
70. В лісі М. Коцюбинського	119
71. Ліс в осени О. Олеся	120
72. Пожиток з ліса	122
73. Гай Л. Глібова	124
74. Калина	124
75. Вікові дерева	124
76. Історія дуба з „Казок“ І. Липи	125
77. Три дубочки (народне)	126
78. Городчик Андерзена	127
79. Метелик і капуста Самійленка	129
80. Історія картоплі	129

РОЗДІЛ IX. З історії винаходів.

81. Джемс Ват	130
82. Джордж Стіфензон	132
83. Пісня про залізного звіра М. Леліта	134
84. Роберт Фультон	135
85. Мореплавці О. Бабія	138
86. Продавець часописів у Сегіно	138
87. Як чоловік навчився літати	140
88. Летун	144

РОЗДІЛ X. За Україну.

89. Україна Ю. Шкрумеляка	145
90. Український гімн Чубинського	146
91. Сади на Україні І. Нечуя-Левицького	146
92. Український прапор В. Жуковецької	147
93. На чатах	151
94. Лист вязня О. Бабія	153
95. Вдячність М. Підгірянки	155
96. Брати О. Маковея	160
97. Малий повстанець Кл. Поліщука	161
98. Українське військо О. Олеся	166
99. Прощання М. Підгірянки	166

РОЗДІЛ XI. Тарас Шевченко.

100. Найкрасший син України	169
101. Тарас Шевченко О. Бабія	174
102. Сон кріпачки Т. Шевченка	175
103. Кобзар Т. Шевченка	176
104. Іван Підкова Т. Шевченка	177
105. Заповіт Т. Шевченка	178

РОЗДІЛ XII. Оповідання з історії України.

	Стор.
106. Заспів О. Олеся	179
107. Наші предки	179
108. Вірування наших предків О. Олеся	181
109. Початок київської держави і перші князі	184
110. Смерть Олега О. Олеся	186
111. Ольга Мудра. Святослав Хоробрий	190
112. Війна з Греками О. Олеся	191
113. Володимир Святий. Ярослав Мудрий	193
114. Заповіт Ярослава Мудрого О. Олеся	196

Показчик ілюстрацій.

П. Андрусіва на сторінках: 55, 63, 71, 78, 80, 83, 89, 90, 92, 93, 94, 99, 110, 117, 118, 149, 150, 154, 156, 159, 160, 164, 165, 167, 187, 188, 189, 192, 194, 196, 198.

О. Куриласа стр.: 7, 10, 17, 49, 134, 174, 190, 201.

Е. Козака стр.: 3, 4, 5, 12, 15, 18, 20, 22, 26, 32, 39, 40, 42, 43, 45, 46, 76, 77, 152.

М. Скварка стр.: 87, 96, 104, 114, 122, 139, 141, 142.

О. Кульчицької стр.: 72, 73, 74, 75.

О. Новаківського стр.: 202.

В. Цимбала стр.: 65, 67.

А. Монастирського стр.: 59, 108.

Дереворити на стр. 28 і 30 — В. Касіяна.

Ілюстрації до життєпису Шевченка взято з фільмових знімоч.

Вірші Олеся до історичної читанки взято з книжки п. з. „Минуле України в піснях“ О. Олеся, яку то книжку поручаю до масового читання.